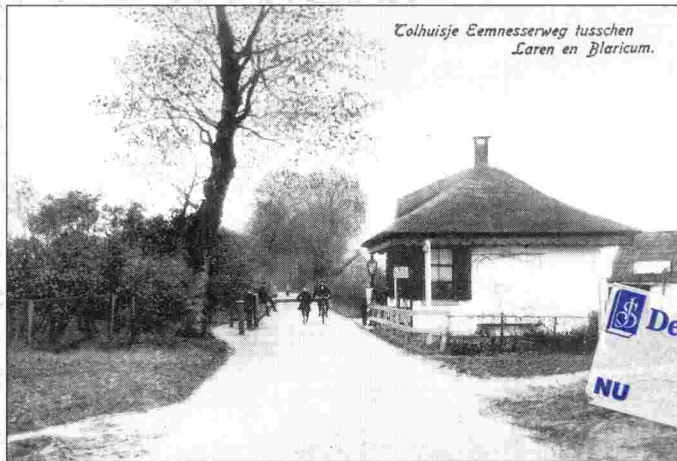

Tussen Vecht en Eem

*Tolhuisje Eemnesserweg tusschen
Laren en Blaricum.*

Tijdschrift voor regionale geschiedenis

GOOIS MUSEUM

Stichting tot bevordering van de belangen van
"Het Goois Museum" te Hilversum.

Ontwikkelingen gaan snel. Een deel van wat er vorig jaar nog was, is dit jaar al verdwenen. Een duidelijker voorbeeld dan de Kerkbrink is niet te geven; wij allen kunnen ons nog levendig voor de geest halen hoe de Kerkbrink er uitzag voor de kaalslag, maar voor de lagere schooljeugd van over tien jaar zal dat iets zijn uit een ver verleden, waar ze geen associaties meer bij hebben.

Het is één van de taken van het Goois Museum de karakteristieken van voorbije perioden vast te leggen en te bewaren. Hierbij hebben wij zowel morele als uw financiële steun hard nodig.

Als donateur van het Goois Museum verleent u deze steun en wordt u tevens op de hoogte gehouden van alle activiteiten en tentoonstellingen en krijgt u korting bij een aantal specifieke activiteiten en uitgaven van het museum.

De minimumbijdrage is f30,-. U kunt u opgeven bij het Goois Museum, telefoon 035-6292826.

U kunt het Goois Museum ook gedenken in uw testament. U kunt kiezen uit twee formuleringen:

- a. *Ik legateer vrij van rechten en kosten aan de Stichting tot bevordering van de belangen van het Goois Museum te Hilversum een bedrag van f of*
- b. *ik benoem als mijn erfgenaam voor een gedeelte de Stichting tot bevordering van de belangen van het Goois Museum te Hilversum.*

De Stichting is erkend als instelling van algemeen nut en betaalt daardoor minder (slechts 11%) of zelfs in het geheel (tot f15.647,-) geen successierecht.

Indien u voornemens bent een schenking te doen aan de Stichting, is een schenking tot f7.823,- (per 2 jaar) onbelast.

Mocht u overwegen een volledig aftrekbare lijfrente te schenken, dan wordt u verzocht schriftelijk contact op te nemen met het bestuur van de Stichting, per adres Goois Museum, Kerkbrink 6, 1211 BX Hilversum.

STEUN HET GOOIS MUSEUM

Tussen Vecht en Eem

Tijdschrift voor regionale geschiedenis

Uitgegeven door de Stichting Tussen Vecht en Eem

Colofon

Het tijdschrift *Tussen Vecht en Eem* is een uitgave van de *Stichting Tussen Vecht en Eem*. Het tijdschrift verschijnt 3 maal per jaar als "gewoon" nummer (48 pagina's) en éénmaal per jaar in de vorm van een dubbelnummer (96 pagina's) dat gewijd is aan één van de gemeenten binnen het werkgebied van de Stichting Tussen Vecht en Eem. In 1998 was dat de gemeente Blaricum.

De Stichting TVE is een samenwerkingsverband van meer dan 30 lokale en regionale organisaties op historisch en aanverwant gebied. De Stichting bevordert en verbreidt de kennis op historisch gebied betreffende de streek. Voorts ijvert zij voor het behoud van cultuur-historische en karakteristieke waarden. Donateurs van de Stichting TVE ontvangen het tijdschrift gratis.

Internetsite: <http://www.tref.nl/hilversum onder zaken>

Donatie/abonnement

Donateurs kunnen zich aanmelden bij:

Mw M.E.Th. Kuijer, Caliskamp 16, 1251 XJ Laren, 035-5334756

F.H. Bos, Stargardlaan 10, 1404 BD Bussum, 035-6941382

Voor opgave als donateur kunt u ook gebruik maken van het Antwoordnummer 549, 1400 VB Bussum.

De minimum donatie bedraagt f27,50 per jaar.

Girorekeningnummer Postbank 3892084.

Extra nummers van het tijdschrift te bestellen onder Antwoordnummer 549, 1400 VB Bussum (portvrije enveloppe).

Redactie

E.E. van Mensch (voorzitter), L.R. Huese-Rommerts (secretaris), mw C.M. Abrahamse, drs Maria W.J.L. Boersen, dr J.D.C. Branger, D. Dekema en dr P.H.D. Leupen.

Redactieadres

Van Gelderlaan 74, 1215 SP Hilversum, 035-6219279.

Inleverdatum voor het volgende nummer is uiterlijk 15 januari 1999.

Productie

Uitgeverij Verloren, Hilversum

Druk

Drukkerij Spiegheprint, Bussum

©TVE 1998. Gedeeltelijk overnemen van artikelen is slechts toegestaan met uitdrukkelijke bronvermelding. Geheel overnemen is pas mogelijk na schriftelijke toestemming van het redactiesecretariaat.

ISSN 0169-9334

Inhoud

J.A.M.Y. Bos-Rops

De tiende penning tussen Vecht en Eem (1543-1564) Mogelijkheden voor onderzoek in de belastingkohieren 187

Lida Calis

**De Eemnesserweg Blaricum
Heden en verleden van een unieke weg** 197

M.J.A. van der Heide

**Gooise componisten (5)
Matthijs Vermeulen (1888-1967)** 201

H.A. Kos

**Eens gegeven blijft gegeven
Naarders in het gedrang bij de Katentol (1463)** 220

Activiteiten Stichting Tussen Vecht en Eem

Historische markt te Naarden 227

Goois Museum 228

Uit de tijdschriften 230

Actualiteiten

AWN, afdeling Naerdincklant 234

Herstel Bussums Werk IV gestart 235

Singer Museum 236

Huizer Museum Het Schoutenhuis 237

Bestuur en redactie TVE 238

Varia 239

Van de redactie

De vertraging in de verschijningsdata van de nummers van *Tussen Vecht en Eem* wordt helaas maar langzaam ingelopen. De kopij voor het eerste nummer van 1999 is echter al bijna gereed waardoor dit nummer naar verwachting wel weer regulier in februari zal verschijnen.

Omslag: Eemnesserweg te Blaricum, ca 1900.

Titelpagina: St. Vituskerk te Bussum, ca 1900.

De tiende penning tussen Vecht en Eem (1543-1564)

Mogelijkheden voor onderzoek in de belastingkohieren

J.A.M.Y. Bos-Rops

De tiende penning is bij de meeste Nederlanders vooral bekend als de naam van een gehate belasting die de hertog van Alva in 1568 wilde heffen en die een van de oorzaken was van de opstand van de Nederlanden tegen het Spaanse gezag. Veel minder bekend is het dat de tiende penning een belasting is die in de zestiende eeuw al vaker was geheven. Een belasting die bij zijn invoering een verbetering betekende in vergelijking met de traditionele manier van belastingheffing. Het bezwaar tegen het voorstel van Alva zat niet in de vorm (tiende penning) maar in het onderwerp waarover de belasting betaald moest worden (de verkoop van roerende goederen). Bij de invoering werd de tiende penning geheven over de inkomsten uit onroerende goederen en renten en daar had men kennelijk minder bezwaar tegen. Toen de tiende penning voor het eerst werd geheven, werden de grondslagen voor deze belasting opnieuw genoteerd. Voor alle plaatsen in het graafschap Holland werden nieuwe registers aangelegd. Deze registers, kohieren genaamd, vormen het onderwerp van dit artikel. Ze zijn een rijke bron voor onderzoekers die geïnteresseerd zijn in de geschiedenis van een bepaalde plaats of streek.

Voorgeschiedenis

Alvorens nader in te gaan op de kohieren zelf is het nuttig wat aandacht te besteden aan de voorgeschiedenis. Hoe ging het vroeger met belastingen?

In de middeleeuwen was het niet vanzelfsprekend dat onderdanen periodiek belasting betaalden aan de overheid. Een vorst werd geacht rond te komen van de opbrengst van zijn eigen bezittingen en daaruit zowel zijn

privéuitgaven als de kosten van het staatsbestuur te betalen. Toen in de late middeleeuwen de meeste vorsten in geldnood kwamen (onder meer door de vele oorlogen die zij voerden) gingen zij er toe over geld te vragen van hun onderdanen: zij vroegen een bede. De onderdanen probeerden op hun beurt als tegenprestatie voor deze bijdrage allerlei voorrechten te krijgen. In de loop van de vijftiende eeuw was het systeem zo ver ontwikkeld dat een vorst regelmatig met vertegenwoordigers van zijn onderdanen onderhandelde over een bede, die dan een aantal jaren achter elkaar moest worden betaald.² In Holland werden deze onderhandelingen gevoerd tussen de graaf, de steden en vertegenwoordigers van het platteland. De edelen en de geestelijkheid waren van het betalen van de bede vrijgesteld. Nadat in de loop van de vijftiende eeuw een aantal gewesten in de Nederlanden onder het gezag van de hertog van Bourgondië was gekomen, werden de bedes gevraagd aan alle gewesten tezamen. Dat gebeurde aanvankelijk in een vergadering van de Staten-Generaal, waarin vertegenwoordigers uit alle gewesten zitting hadden. Een besluit werd daar pas genomen nadat de afzonderlijke gewesten eerst ruggespraak hadden gehouden met het thuisfront. Om de verdragen die dit opleverde tegen te gaan werd de procedure in het begin van de zestiende eeuw aangepast. In de Staten-Generaal werd voortaan alleen uiteengezet waarom er een bede nodig was en daarna werd met de verschillende gewesten afzonderlijk onderhandeld over hun bijdrage.

Dat onderhandelen gebeurde in Holland in die tijd niet meer, zoals in de veertiende en vijftiende eeuw, met alle steden en plattelandsvertegenwoordigers, maar met een vast college: de Staten van Holland. Sedert 1543 werden de Hollandse steden bij de onderhan-

delingen over de bede vertegenwoordigd door de zes grote steden (Dordrecht, Haarlem, Delft, Leiden, Amsterdam en Gouda) en trad de Ridderschap op als vertegenwoordiger van het platteland.

Nadat tussen vorst en gewest overeenstemming was bereikt over het bedrag dat het gewest zou geven, moest het geld worden bijeengebracht. De gebruikelijke praktijk was dat het bedrag over de verschillende belastingbetalers binnen het gewest werd omgeslagen. Sedert 1427/1428 gebeurde dat in Holland aan de hand van lijsten waarop stond aangegeven hoeveel elke stad en elk dorp moest betalen. Omdat het gevraagde bedrag was uitgedrukt in een toen veel voorkomende muntsoort, de schilden, wordt dit systeem wel aangeduid als 'zetting naar de schildtalen'.³ De aanduiding landerijen of huizen 'buiten de schildtalen' slaat op bezittingen van personen die geen belasting hoefden te betalen.⁴ De lijsten van schildtalen werden soms aangepast aan veranderde omstandigheden (zoals verarming of verrijking van een dorp). Veelal waren dat kleine wijzigingen in de bijdrage van een of enkele plaatsen. Slechts twee maal is de lijst helemaal herzien: in 1494 en in 1514. Deze teksten zijn bewaard gebleven en staan bekend als de *Enquete* (1494) en de *Informacie* (1514). Ze zijn in de vorige eeuw door R. Fruin gepubliceerd.⁵ De zetting van 1514 is nadien niet meer veranderd.⁶ De *Enquete* en *Informacie* bevatten gegevens over het aantal haardsteden in een plaats, over de neringen en over de algemene toestand. In 1514 werd ook nog het aantal morgens land dat men per plaats in huur of eigendom had genoteerd en het aantal communicanten. Voor plaatsen gelegen tussen Vecht en Eem levert dat het onderstaande beeld op (zie volgende tabel).

Naast de 'gewone' beden, die vrijwel jaarlijks werden betaald, werden er van tijd tot tijd nog extra ('buitengewone' of 'extraordinaris') beden gevraagd. Ook deze beden konden met behulp van de schildtalenlijsten over de betalers worden verdeeld.

Extra gelden voor de landsheer konden echter ook op een andere manier worden opgebracht, bijvoorbeeld door het heffen van accijnsen (imposten) of het verkopen van ren-

Aantal huizen en inwoners in plaatsen tussen Vecht en Eem 1477-1514, volgens de *Enquete van 1494* en de *Informacie van 1514*.

Plaats	Haardsteden			Communicanten 1514
	1477	1494	1514	
Blaricum	65	45	40	250
Bussum	22	?	36	(1)
Hilversum	74	100	90	560
Huizen	100	74	120	500
Laren	60	50	65	325
Loenen	28	11	(2)	(3)
Loosdrecht	250	118	(2)	(3)
Muiden	124	108	100	300
Muiderberg	42	32	34	135
Mijnden	16	10	(2)	(3)
Naarden	500	300	500	(1)
Weesp en Weesperkarspel	220	200	205	800

1) Bussum en Naarden hadden tezamen 2000 communicanten

2) Loenen, Loosdrecht en Mijnden hadden tezamen 209 haardsteden

3) Loenen, Loosdrecht en Mijnden hadden tezamen 850 communicanten

ten. Het voordeel van renteverkoop en accijnsheffing was dat iedereen er aan meebetaalde, ook degenen die waren vrijgesteld van een omslag volgens de schildtalen.

Bij het bijeenbrengen van het geld voor de landsheerlijke belastingen gingen de Staten van Holland in de loop van de tijd een steeds grotere rol spelen. De Staten kregen zelfs de beschikking over belastinggeld voor het betalen van hun eigen onkosten. Daarvoor mochten ze een deel van de gelden die voor een bede waren ingezameld benutten of mochten zij zelf een heffing opleggen.⁷

Nieuwe belastingen

Zoals gezegd waren edelen en geestelijken van het betalen van belasting vrijgesteld. Ook burgers uit de stad betaalden geen belasting over hun bezittingen op het platteland. Dat betekende dat de lasten onevenredig zwaar drukten op het platteland dat steeds verder verarmde. De zes grote steden betaalden naar verhouding te weinig en bedongen regelmatig vermindering van hun aandeel. De groep

waar het geld zat, met name de kooplieden, bleef buiten schot.

Hervorming was wenselijk. In ambtelijke kringen werd al sinds 1530 gesproken over hervorming van het belastingstelsel. Men zocht de oplossing niet in een principiële herziening van de schildtalenlijst (waarbij dan alle vrijstellingen ter discussie zouden komen), maar in een nieuwe manier van belastingheffen. In 1542 vroeg de landvoogdes drie nieuwe belastingen: een honderdste penning (1%) van de uitvoer naar landen die niet tot het rijk van Karel V behoorden; een tiende penning (10%) op de winst van kooplieden die een bedrijfskapitaal hadden van duizend gulden of meer en een tiende penning (10%) op de inkomsten uit onroerende goederen en renten. Van deze belastingen zou niemand, adel noch geestelijkheid, worden vrijgesteld.⁸

Zoals te verwachten viel werd er tegen deze belastingen behoorlijk geprotesteerd. In Holland had men vooral bezwaren tegen de honderdste penning. Uiteindelijk zijn de belastingen wel geheven, zij het dat de tiende penning op koopmanswinsten werd omgezet in een belasting van 6% op het bedrijfskapitaal boven de duizend gulden. De opbrengsten waren gering.⁹

De tiende penning op inkomsten uit vermogen stuitte kennelijk op minder bezwaren, mogelijk omdat uiteindelijk de adel en geestelijkheid er toch (weer) niet aan mee hebben betaald. Deze belasting is in latere jaren nog vijf maal geheven, namelijk in 1544, 1553, 1556, 1561 en 1564. Daarnaast zijn in de jaren voor de Opstand nog enkele andere vermogensbelastingen geheven, namelijk een haardstede-geld in 1552, een morgengeld in 1558 en een honderdste penning (1%) op de waarde van alle roerende en onroerende goederen in 1569. Deze laatste belasting was één van de drie bekende belastingen die door Alva werden voorgesteld; de andere twee waren een tiende penning op de verkoop van roerende goederen en een twintigste penning (5%) op de verkoop van onroerend goed. Van het heffen van deze laatste twee belastingen is niet veel terecht gekomen. Holland mocht ze de eerste twee jaar afkopen met een vast bedrag. De inning werd vertraagd en uiteindelijk maakte de Opstand van 1572 dat de inning totaal van de baan was.¹⁰

De kohieren en hun inhoud

In 1543 hadden de Staten van Holland bedongen dat zij zelf de zetting van de nieuwe belastingen zouden regelen en dat de kohieren die daarvoor zouden worden opgemaakt geheim zouden zijn. Dat verklaart ook waarom de kohieren nu te vinden zijn in Den Haag, in de archieven van de Staten van Holland, en niet in Brussel, in het archief van de belastingontvangers van Karel V en Philips II.

Voor elk van de bovengenoemde belastingen werd telkens een nieuwe serie kohieren aangelegd. Van veel plaatsen zijn kohieren bewaard gebleven, ook uit het gebied tussen Vecht en Eem.

Overzicht van de belastingkohieren van plaatsen tussen Vecht en Eem

Plaats	Jaren van het kohier (15..)					
	Tiende penning				100e penning	
Blaricum	43	44	–	56	61	69
Bussum	43	44	53	–	61	
Hilversum	43	44	53	56	61	69
Huizen	43	44	53	–	61	69
Laren	43	44	53	56	61	
Loenen	43					
- en Cronenburg	44	53	–		61	69
Loosdrecht	43	44	53	56	61	
Muiden	43	44	53	56	–	69
Muiderberg	43	44	53	56	61	
Mijnden	43	44	53	56	61	69
Naarden	43	44	53	56	61	
Weesp, Weesperkarspel	–	44	53	56	61	69

Bron: Meilink, *Archieven van de Staten van Holland*.¹¹ De spelling van de plaatsnamen, zoals vermeld bij Meilink, is gecorrigeerd naar *Vuga's alfabetische plaatsnamenlijst* ('s-Gravenhage 1990).

Qua uiterlijk lijken de kohieren op elkaar: het zijn veelal papieren registers van uiteenlopende dikte, beschreven in een niet altijd gemakkelijk leesbaar handschrift, met getallen weergegeven in Romeinse cijfers en gebruik van oude oppervlaktematen. Maar dit is misleidend. Elke belasting had zijn speciale eigenaardigheden en dat heeft zijn weerslag op de inhoud van de kohieren.

Voor het onderzoek in de kohieren is het allereerst van belang na te gaan van wie en waarop de belasting precies werd geheven. Deze in-

formatie verschaft namelijk duidelijkheid over de personen en gegevens die al dan niet in de kohieren verwacht mogen worden. Details over een belasting zijn te achterhalen in het officiële besluit waarbij de belasting werd ingesteld of toegestaan. Deze besluiten zijn te vinden in het archief van de Staten van Holland voor 1572.¹²

Voor alle belastingen die hier besproken worden is onroerend goed (een stuk land of een huis) op een of andere manier de basis. Bij een analyse van de inhoud van de kohieren blijkt dan dat een aantal gegevens in alle kohieren voorkomt. Dat zijn: de naam van de gebruiker van een stuk land of bewoner van een huis, of deze het goed huurt of in eigendom heeft, de oppervlakte van het land (behalve bij het haardstedegeld van 1552) en/of de aanwezigheid van een huis en natuurlijk het bedrag dat aan belasting betaald moest worden en de basis waarvan dit was afgeleid (de huur die jaarlijks betaald werd of, bij eigendom, een getaxeerde waarde).

Uit de volgorde van de optekeningen in het kohier zijn vaak conclusies te trekken over de ligging van de goederen; soms zijn ook de buren vermeld of is aangetekend in welke straat of streek het land of huis lag. Daarnaast kunnen er nog andere gegevens zijn vermeld, zoals de naam van de eigenaar van een stuk land of een huis als dat een ander was dan de gebruiker, en het soort land.

Hieronder zijn per belasting de bijzonderheden bij elkaar gezet. Daarbij moet echter worden bedacht dat het kan voorkomen dat in sommige kohieren van een bepaalde serie zaken zijn vermeld die niet voorkomen in een ander deel uit diezelfde serie.¹³

De inhoud van de kohieren van de tiende penning¹⁴

1543

Tarief: de tiende penning van de inkomsten uit onroerende goederen (binnen en buiten de schildtalen) en uit renten. Van dit bedrag betaalden gebruikers/pachters van het onroerend goed een kwart van de tiende penning; de eigenaars de rest.

Vrijstellingen: voor adel en geestelijkheid en voor woningen die minder dan 1 lb. (= 2 car. gulden) per jaar opbrachten.

Inhoud: naam van de gebruiker, of er sprake is van eigendom of pacht, oppervlakte van het land, eventueel de aanwezigheid van een huis, huurwaarde of getaxeerde waarde en het bedrag dat aan belasting moest worden betaald.

1544

Tarief: de tiende penning van de inkomsten uit landerijen (binnen en buiten de schildtalen). Het geld moest voor twee derde gedeelte worden opgebracht door de eigenaars, voor een derde gedeelte door de gebruikers.

Vrijstellingen: adel en geestelijkheid waren ditmaal niet van betaling vrijgesteld.

Inhoud: naam van de gebruiker, of er sprake is van eigendom of pacht, oppervlakte van het land, eventueel de aanwezigheid van een huis, huurwaarde of getaxeerde waarde en te betalen bedrag.

1553

Tarief: de tiende penning van de inkomsten uit onroerende goederen en alle los- en lijfrenten. Evenals in 1544 was het geld voor twee derde gedeelte afkomstig van de eigenaren, voor een derde gedeelte van de gebruikers.

Vrijstellingen: ook de onroerende goederen, gelegen buiten de stad, maar eigendom van stedelingen werden belast. Alle vrijstellingen van adel en geestelijkheid werden door Karel V afgeschaft. Drie grote heren, Oranje, Egmond en Horne verzetten zich hier tegen.

Inhoud: naam van de gebruiker, of er sprake is van eigendom of pacht, eventueel naam van de eigenaar, oppervlakte van het land, eventueel de aanwezigheid van een huis, huurwaarde of getaxeerde waarde, te betalen bedrag.

1556

Tarief: de tiende penning van inkomsten uit onroerende goederen en renten en uit huizen in de steden buiten de schildtalen.

Vrijstellingen: de drie hiervoor genoemde protesterende grote heren kregen officieel vrijstelling van Philips II (het was zijn eerste bede).

Inhoud: naam van de gebruiker, of er sprake is van eigendom of pacht, eventueel naam van de eigenaar, oppervlakte van het land, eventueel de aanwezigheid van een huis, huurwaarde of getaxeerde waarde, te betalen bedrag.

beloofte achthalft
 Jan gerichts gebuucht des moeten lande de moete gerechten een ghe guld carlin van
 ghe

Gouwe & Leden moeten

Gouwe brande' voor 12 penning
 1000 1/2

Wij Schout Burgemeesters en Schepenen van Muiderberg (enfreuen
 mido des dat wij alle de vorse linden die hys eigenaers gebuucht word
 in bante van Muiderberg en over all daer wy geleef zyn in d' bant van Muider
 weef naech getaxiert hebben naech kuzelant en dat die vorse psonen weef ons ge
 waest zyn en crassmeest hebben de by name ges en thien meer gebuichten geuen
 vor de kuzelant so veel als hie ges staet sonder dat wy weef datter ompe
 sonen meeder binne Muiderberg gebuucht word dan hie vorse staet Goe
 waerden hie en en hie hie Goe almarstich en alle zyne heijhertzen
 en konnse der waerden hebben wy ons gidsenteliche samtenhien hie onder
 an ges den xxij november anno 1564

X X X X X

Laatste bladzijde van het kohier van Muiderberg uit 1543. Schout, burgemeesters en schepenen zwoeren dat zij de landerijen getaxeerd hebben en bevestigen dat met hun handmerken. In veel andere kohieren uit deze tijd is het ondertekenen met de naam al gebruikelijk. (s-Gravenhage, Algemeen Rijksarchief, Archief van de Staten van Holland voor 1572, inv. nr. 305).

1561

Tarief: de tiende penning van de inkomsten uit onroerende goederen (binnen en buiten de schildtalen) en renten.

Vrijstellingen: huizen die door de eigenaren werden bewoond en waarvan de getaxeerde huurwaarde de 6 car. gulden per jaar niet te boven ging.

Inhoud: naam van de gebruiker en eigenaar, of er sprake was van eigendom of pacht, oppervlakte van het land, eventueel de aanwezigheid van een huis, soort land, huurwaarde of getaxeerde waarde, te betalen bedrag.

1564

De tiende penning van 1564 had hetzelfde tarief en dezelfde vrijstellingen als die van 1561.

Inhoud: naam van de gebruiker, of er sprake was van eigendom of pacht, eventueel naam van de eigenaar, oppervlakte van het land, soort land, eventueel de aanwezigheid van een huis, huurwaarde of getaxeerde waarde, te betalen bedrag.

Schematische weergave van de inhoud van de kohieren van de tiende penning

Jaar:	1543	1544	1553	1556	1561 & 1564
naam gebruiker	x	x	x	x	x
huur/eigendom	x	x	x	x	x
naam eigenaar	-	-	x	x	x
oppervlakte land	x	x	x	x	x
soort land	-	-	-	-	x
waarde	x	x	x	x	x
aanslag	x	x	x	x	x

De inhoud van enkele andere kohieren

1552

Tarief: 6 stuivers voor elke haardstede of plaats daer men vier stoken mach ende roock uitgaet.

Vrijstellingen: voor huizen van de bedelorden, leprozenhuizen etc. en huizen in de ste-

den die minder dan 100 car. gulden waard waren en aan arme lieden toebehoorden.

Inhoud: naam van de (hoofd)bewoner – straatsgewijs, aantal haardsteden of schoorstenen, te betalen bedrag.

1558

Tarief: 7 groten per morgen. Daarvan moest de helft betaald worden door de gebruikers en de helft door de eigenaars.

Inhoud: naam van personen die landerijen hadden gehuurd die behoorden tot het grondgebied van de steden.

N.B. Het morgengeld werd niet overal gebruikt om de belasting om te zetten. De plaatsen die op de schildtalenlijst stonden kregen een omslag op basis van de schildtalen en mochten zelf uitmaken hoe ze het geld over de inwoners wilden verdelen. Alleen voor landerijen buiten de schildtalen en landerijen in de stadsvrijheid bleef het morgengeld bestaan.

1569

Tarief: de honderdste penning van de waarde van roerende en onroerende goederen.

Inhoud: naam van de gebruiker, of er sprake was van eigendom of pacht, eventueel naam van de eigenaar, oppervlakte van het land, eventueel aanwezigheid van een huis, huuropbrengst of geschatte waarde, te betalen bedrag.

Enkele bijzonderheden uit de plaatsen tussen Vecht en Eem

Zoals uit de tabel hierboven blijkt, zijn er voor het gebied tussen Vecht en Eem vrij veel kohieren bewaard gebleven. De serie uit 1544 is helemaal compleet, uit drie reeksen ontbreekt van slechts één plaats het kohier en alleen uit 1556 zijn van vier plaatsen de registers verloren gegaan. Bij de andere belastingen is het beeld minder gunstig. Van het haardstedegeld van 1552 is helemaal niets over; van het morgengeld van 1558 bestaat alleen nog een kohier van Muiden. Iets beter is de situatie bij de kohieren van de honderdste penning: voor zeven van de twaalf plaatsen is het kohier bewaard gebleven.

Zoals uit het overzicht van de inhoud van de kohieren al wel duidelijk is geworden, zijn vooral de kohieren uit 1561 vanwege de rijkdom aan gegevens aantrekkelijk voor verdere

bestudering. Voor de plaatsen tussen Vecht en Eem is dat alleen al te zien aan het aantal pagina's van het kohier. In alle gevallen is het aantal bladzijden waarop de gegevens van de belastingplichtigen staat genoteerd in 1561 veel groter dan in 1543. Zo telt in 1561 het kohier van Naarden 50, dat van Laren 61 en dat van Loosdrecht zelfs 135 bladzijden met informatie meer dan in 1543. Zelfs als rekening wordt gehouden met schriftgrootte en lay out van het kohier wijst dit gegeven alleen er op dat er meer te vinden is.

Wat kan een onderzoeker zoal in de kohieren verwachten? Een alomvattend antwoord op deze vraag is nu niet te geven. Daarvoor is een gedetailleerde studie van alle kohieren vereist. De inhoud van de kohieren kan namelijk, zelfs binnen een serie, nogal uiteenlopen. Niet als het gaat om de basisgegevens als naam, oppervlakte van de grond, taxatie en bedrag aan belasting (zoals in 1543; in latere jaren zijn meer details vermeld), wel als het gaat om volgorde, indeling en met name uitvoerigheid. Enkele voorbeelden. In 1543 was men voor Blaricum snel klaar. Het kohier telt één pagina met de opgave van de oppervlakte van de grond en de mededeling 'gebruijcken die van Blaricum'. In 1561 zijn er 33 bladzijden nodig om, net zoals elders, melding te maken van namen, oppervlakte in huur dan wel eigendom, taxatie en belastingbedrag. In Huizen is men in 1543 al veel preciezer. Er is een onderscheid gemaakt tussen huizen en landerijen (elk twee bladzijden register) en bij de opgave van huizen is aangegeven dat er in het dorp omtrent 130 huizen staan, waarvan er 28 zijn getaxeerd. In een apart katern worden dan *d'inwoonders te huizen bij namen* vermeld. Dat komt ook voor bij Muiderberg, maar niet bijvoorbeeld bij de stad Naarden, waar huizen en land door elkaar staan. In 1561 heeft Naarden wel een onderscheid gemaakt: tot en met f. 32v worden per straat alle huizen vermeld; daarna volgen de tuinen en kooltuinen buiten de stad.

Vaak geven de kohieren een indicatie van de aard van de landerijen. In Hilversum wordt in 1561 onderscheid gemaakt tussen *schierlant*, *geestlant* en *graslant*. In Cronenburg bij Loenen wordt aangetekend *ende onse lant is altemael hoijlant ende weilant sulcx dat het op eene jaere beide gehoijt ende gewoijt wordt*. En als een inwoner van

Muiderberg belast is met vier roeden 'lastige dijk' dan wordt een lager tarief gehanteerd.

Wel erg gedetailleerd is de informatie van Huizen over hun landerijen. Daarvoor mag voor de tiende penning slechts een stuiver per morgen geheven worden, omdat men ze nauwelijks kan gebruiken vanwege de konijnen *diet daegelick ofsloopen alzoet boulant van onse dorpe rontsom middenin des C.Mt.[keizerlijke majesteits] waarenden ofte duijnen leijt alzo dat die konijnen binnen den tijde van vier jaren wel offgelopen ende verdorven hebben meer dan vijftich morgen boulants.*

De ligging van de landerijen en de grondsoort blijken vaak uit de kopjes in de kohieren. In het kohier van Weesp en Weesperkarspel wordt na de stad zelf opgave gedaan van de landerijen in achtereenvolgens 'Bloemendall', over de Vecht, in Ankeveen, aan de westzijde van de Vecht, buiten de Geinpoort, in Bijndelmeer, in de 'brouckkampen', 'die noorden toegehorende Buesechem' rentmeester te Utrecht, de Slingerbrouck en aan de noordzijde van de Gaesp.

Overigens dient de onderzoeker er op bedacht te zijn dat de oppervlaktematen verschillen. Dat blijkt onder meer uit enkele van de kohieren uit 1561. Hilversum hanteert de verdeling: 100 roeden zijn een schepel en 800 roeden maken samen een morgen. Gronenburg gaat uit van zes hont voor een morgen, 100 roeden voor een hont, veertien voeten voor een roede en Loosdrecht lijkt daarmee vergelijkbaar, zij het dat daar geen veertien, maar slechts twaalf voeten in een roede gaan. Weesp tenslotte is het meest uitvoerig; een morgen is acht hont, een hont is 100 roe, een roe is twaalf voet en een voet is 11 duijen.

Onderzoeksmogelijkheden

De kohieren van de tiende penning uit de zestiende eeuw zijn voor geïnteresseerden in Hollandse regionale geschiedenis geen onbekende bron. Al vanaf het begin van de jaren zestig van deze eeuw is daaraan, met name in het Zuidhollandse tijdschrift *Ons Voorgeslacht*, aandacht besteed. Veel kohieren zijn integraal of in tabelvorm uitgegeven.¹⁵ Daarnaast zijn de kohieren als bron gebruikt voor heel uit-

eenlopende studies. Het nu volgend overzicht van wat er op basis van de kohieren gedaan is, geeft ideeën voor verder onderzoek.

Belastingkohieren kunnen aanleiding geven tot diverse soorten onderzoek.¹⁶ Het ligt het meest voor de hand belastingkohieren te gebruiken voor onderzoek naar belastingen. Daarbij moet bedacht worden dat de kohieren alleen de verdeling van de belasting over de belastingbetalers bevatten en niet de opbrengst van de belasting. Die is geboekt in de rekeningen. Van de bovenvermelde tiende penningen zijn naast de kohieren ook de rekeningen bewaard gebleven. Door vergelijking van deze twee bronnen kan worden onderzocht of datgene dat moest worden betaald ook werkelijk betaald is. Op basis van de kohieren alleen kunnen conclusies getrokken worden over het effect van de veranderingen in de grondslag van de belastingen en over de verhoudingen tussen de bijdragen van verschillende plaatsen of tussen stad en platteland. De Amerikaanse historicus J.D. Tracy heeft uitgebreid onderzoek gedaan naar de Hollandse belastingen in de eerste helft van de zestiende eeuw.¹⁷

Maar de kohieren zijn nog voor andere doeleinden te gebruiken. Zo kan er informatie uit gehaald worden over de omstandigheden in één plaats. Dat is bijvoorbeeld gebeurd door J. Ham, die het kohier van de tiende penning van 1561 heeft gebruikt voor onderzoek naar de situatie in Zouteveen. Hij heeft daarvoor de verschillende gegevens over het grondgebruik geanalyseerd.¹⁸ Daaruit bleek onder andere dat de meerderheid van de grond (82%) door de dorpsbewoners werd gepacht. De eigenaars waren voor 64% afkomstig van buiten het dorp; de meesten woonden in Delft. De resterende 18% van de eigenaars waren kloosters en semi-kerkelijke instellingen. Ham heeft ook gekeken naar de waarde van de huizen. Deze waren allemaal eigendom en de waarde werd hetzij op zes, hetzij op drie gulden per jaar geschat. Uit aantekeningen op de marge maakt hij bovendien op dat de huurwaarde van de landerijen door de taxateurs werd gecontroleerd, hetgeen een indicatie geeft voor de betrouwbaarheid van de gegevens.

Op vergelijkbare wijze heeft K.F. van Dijk het kohier van De Lier bekeken. Hij heeft ongeveer dezelfde vragen aan het materiaal ge-

steld als Ham, maar is daarnaast ook ingegaan op het grondgebruik (een derde weiland, twee derde bouwland, maar het grondgebruik is niet bij alle landerijen vermeld) en de bedrijfsgrootte (uiteenlopend van enkele tot meer dan 60 morgens).¹⁹

Wat Ham en Van Dijk voor één dorp deden, heeft H.A. Enno van Gelder op veel ruimere schaal gedaan. Hij heeft de kohieren gebruikt in het kader van een brede studie over Nederlandse dorpen in de zestiende eeuw.²⁰ Bij zijn karakterisering van de dorpen in drie Hollandse gebieden – respectievelijk Holland ten noorden van het Y, de Zuidhollandse eilanden en de dorpen tussen Y en Nieuwe Maas – zijn zes plaatsen nader bekeken: Opmeer en Assendelft; Abbenbroek; Warmond, Asperen en Reeuwijk. Bij de dorpskarakterisering heeft Enno van Gelder uit de kohieren van de tiende penning van 1543 en 1561 de gegevens over bedrijfsgrootte, huurwaarde van de huizen, grondbezitter van buiten het dorp en het aantal aangeslagenen in een bepaalde categorie benut.

Sociale stratificatie

J.J. Voskuil bestudeerde de kohieren bij zijn onderzoek naar de versterking van huizen op het Hollandse platteland.²¹ Dit proces heeft in het zuiden van het gewest eerder plaatsgevonden dan in het noorden. Zijn theorie is dat dit werd veroorzaakt door verschillen in de sociaal-economische omstandigheden. Om dit te toetsen heeft hij, op basis van de kohieren van de tiende penning van 1561, een vergelijking gemaakt tussen de plaatsen Overschie, in het zuiden, en Twisk, in het noorden. Daaruit blijken grote verschillen in de verhouding pacht – eigendom (Twisk 90% eigendom, Overschie 72% pacht), in de bedrijfsgrootte (Twisk gemiddeld vijf driekwart morgen, Overschie gemiddeld twintig en een halve morgen) en in de huurwaarde van de grond (Twisk 8 gulden per morgen, Overschie 3½ gulden per morgen), maar minder in het grondgebruik (Twisk 94 % weiland, Overschie 88%). Zijn conclusie is dat ondanks het verschil in bedrijfsgrootte het gemiddelde niveau van de welvaart elkaar niet veel ontlopen zal hebben. Het verschil zat zijns inziens meer in de sociale omstandigheden. In Twisk waren landbezit

en bedrijfsgrootte gelijkmatiger verspreid over de bewoners dan in Overschie. In Overschie speelde het bezit van land een grotere rol: door geld te investeren in de aankoop van land probeerde men zich te ontdoen van pachtverplichtingen. De boeren in Overschie woonden over het algemeen in de polder en keken uit over het land dat zij bewerkten. Het land van de boeren in Twisk lag niet bij huis, maar in kleine percelen verspreid over het hele grondgebied van het ambacht.

Op basis van de belastingkohieren kan een sociale stratificatie van de bewoners van een plaats worden gemaakt. Daarbij is echter voorzichtigheid geboden. Aan de hand van het kohier van de tiende penning van Haarlem voor 1543 hebben W.C. Boeschoten en E. van Manen uitgezocht in hoeverre er verband bestaat tussen de hoogte van een belastingaanslag en de sociale status of welstand van de hoofdbewoner van een huis.²² Een eerste beperking daarbij was dat woningen die van belastingbetaling waren vrijgesteld vanwege de lage reële of geschatte huurwaarde, niet in de kohieren zijn opgenomen. Bij het opstellen van een sociale stratificatie betekent dat dat de fiscaal lagere klassen ontbreken. Op basis van onderzoek naar de verkoopprijs van de huizen schatten Boeschoten en Van Manen dat het in dit geval in totaal ongeveer een derde van de bewoners betreft.

Van de wel opgenomen huizen hebben zij de gegevens over huur- of getaxeerde waarde en aanslag in het kohier geanalyseerd. Daarna zijn, uit andere bronnen, gegevens verzameld over de bewoners van de huizen, zoals naam, beroep en geslacht. De conclusie daaruit is dat, als uitsluitend de belastingkohieren zouden worden gebruikt bij het maken van een sociale stratificatie, alle huurders onderaan de sociale ladder zouden komen te staan. Eén van hun bevindingen is ook dat de aanslagen voor huurwoningen en eigen woningen niet op één lijn kunnen worden gesteld: eigen woningen werden voor gemiddeld 0,35% van de waarde aangeslagen, huurwoningen voor ruim 0,5%. Boeschoten en Van Manen bepleiten dan ook voorzichtigheid bij het opstellen van sociale stratificaties op basis van belastingstatistieken.

W.J. Diepeveen heeft kohieren van de tiende penning over een reeks van jaren gebruikt

bij zijn onderzoek naar de vervening in Delfland en Schieland tot het einde van de zestiende eeuw.²³ Daarvoor was hij primair geïnteresseerd in de oppervlakte van de veenambachten. Zijn waarschuwing aan de onderzoeker is dat de aangiften niet altijd betrouwbaar zijn: hij constateerde dat in de loop der jaren de oppervlakte van hetzelfde ambacht voor de tiende penning gedurig groter werd opgegeven. De redenen daarvoor waren de grotere nauwkeurigheid door betere meting en het effect van aansporingen de aangifte correct te doen. Daarbij komt dat in de beginjaren de gewoonte bestond landerijen die weinig waard waren niet op te geven. Ook wijst hij op het verschil tussen de meting van veengrond en kleigrond. De grootte van percelen veengrond, die soms half water half land waren, is moeilijker te schatten dan die van landerijen op kleigrond. Deze laatste opgaven zijn dus betrouwbaarder.

Een andere constatering is dat de geschatte opbrengst van de belasting gedurig hoger werd. Dat was niet het gevolg van een stijging van de welvaart, maar kwam door een toename van de nauwkeurigheid van de opgaven. In de beginjaren vergat men wel eens bepaalde opbrengsten of gaf men de waarde van de eigen landerijen te laag op.

Verder dient het onderscheid tussen eigen landen en huurland in het oog gehouden te worden. Huurders waren verplicht het bedrag aan huur op te geven, vaak met overlegging van een schriftelijk bewijs; eigenaars konden de opbrengst schatten en met een eed bevestigen. De gegevens betreffende huurland zijn derhalve waarschijnlijk betrouwbaarder. Bij een onderzoek naar opbrengsten moet daarmee rekening worden gehouden. Daarnaast wijst ook hij op de waarde van de kohieren voor het bepalen van de omvang van het gebruik van de grond door poorters.

Demografisch onderzoek

A.M. van der Woude heeft de kohieren beoordeeld op hun waarde als demografische bron.²⁴ Hij vroeg zich onder andere af hoeveel huizen er in de dorpen van Noorderkwartier hebben gestaan en gebruikte dat gegeven voor het vaststellen van de bevolkingsgrootte

van het gebied. Bij een dergelijke benadering moet uiteraard goed gelet worden op de verschillende vrijstellingen die in bepaalde jaren voor bepaalde groepen hebben gegolden: zoals in 1543 voor huizen met een lagere huurwaarde dan 2 carolus gulden per jaar en in 1561 voor huizen die door de eigenaar werden bewoond met een lagere huurwaarde dan 6 carolus gulden per jaar. Van belang is eveneens een bepaling als die uit 1569 dat alle huizen, ook die waarover geen belasting hoefde te worden betaald, in de kohieren moesten worden ingeschreven.

Van der Woude wijst ook nog op twee systematische problemen: het feit dat een opgave van het huizenbestand in een tijd van snelle veranderingen altijd achterloopt op de realiteit en de onduidelijkheid over wat precies onder een huis moet worden verstaan (zijn twee huizen onder een dak als één of als twee huizen geteld). Zijn advies is om zorgvuldig en consequent met de gegevens om te springen.

Tot slot moet natuurlijk nog vermeld worden dat ook een belastingkohier dingen kan toevoegen aan de kennis over een persoon: waar hij woonde, of hij huis en grond in eigendom had of huurde, of hij tot de rijken of juist de armeren in het dorp behoorde en dergelijke. In gunstige gevallen kan worden vastgesteld wie achtereenvolgens een bepaald stuk land hebben bewerkt of een huis hebben bewoond. Familierelaties worden in de kohieren echter niet aangetroffen – voor de genealogie zijn belastingkohieren geen optimale bron.

Uit bovenstaande onderzoeksvoorbeelden blijkt wel dat er met de belastingkohieren meer te doen is dan het eenvoudigweg uitgeven van de tekst. De situatie van een dorp, een regio of grotere streken kan vanuit verschillende invalshoeken worden beschreven. Voor de plaatsen in het gebied tussen Vecht en Eem ligt er op dit moment nog een breed onderzoeksterrein braak.

Noten

1. Dit artikel is een bewerking van mijn eerdere artikel 'De kohieren van de gewestelijke belastingen in Holland, 1543-1579' dat is verschenen in *Holland* 29 (1997) 18-36.
2. Zie voor belastingen in deze periode onder andere P.J. Blok, 'De financiën van het graafschap Holland', in: *Bij-*

- dragen voor vaderlandsche geschiedenis en oudheidkunde 3e reeks, 3 (1886) 36-130; H. Terdenge, 'Zur Geschichte der holländischen Steuern im 15. und 16. Jahrhundert', in: *Vierteljahrsschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte* 18 (1925) 95-167; J.A.M.Y. Bos-Rops, 'Van incidentele gunst tot jaarlijkse belasting: de bede in het vijftiende-eeuwse Holland', in: *Fiscaliteit in Nederland, 50 jaar belastingmuseum "Prof. dr. Van der Poel"* (Zutphen/Deventer 1987) 21-32.
3. In latere jaren werd voor de zetting van deze belasting de term 'verponding' gebruikt, naar het pond, de muntsoort die het schild ging vervangen als eenheid waarin de zetting voor de belasting werd uitgedrukt (J.W. Koopmans, *De Staten van Holland en de opstand. De ontwikkeling van hun functies en organisatie in de periode 1544-1588* (s-Gravenhage 1991) 67). In de literatuur wordt als verklaring voor de term ook aangevoerd dat verponding zou zijn afgeleid van 'ponden': schatten van het vermogen in geld. Het woord 'verponding' werd vervolgens ook gebruikt om de belasting zelf mee aan te duiden en is eeuwenlang blijven bestaan als naam van een grondbelasting (Blok, 'Financiën', 89).
 4. In 1533 lagen er 37 dorpen en zes kleine steden buiten de schildtalen (Koopmans, *Staten van Holland* 67).
 5. R. Fruin ed., *Enquete ende informatie...* (Leiden 1876); R. Fruin ed., *Informatie...* (Leiden 1886). J.C. Naber publiceerde in 1885 en 1890 een analyse van de Informatie (met tabellen van de uitkomsten) in de *Bijdragen van het Statistisch Instituut*. Dit werk is heruitgegeven als deel 2 in de reeks Apparaat voor de Geschiedenis van Holland; J.C. Naber, *Een terugblik. Statistische bewerking van de resultaten van de informatie van 1541* (Haarlem 1970).
 6. Dit ondanks plannen uit 1544, 1550, 1554 en 1565 om tot herziening van de verponding te komen. Blok, 'Financiën', 99, 101-105; J.D. Tracy, 'The taxation system of the county of Holland during the reign of Charles V and Philips II, 1519-1566', in: *Economisch en Sociaal Historisch Jaarboek* 48 (1985) 72, noot 13.
 7. P.A. Meilink, 'Gegevens aangaande bedrijfskapitalen in den Hollandschen en Zeeuwischen handel in 1543', in: *Economisch-historisch Jaarboek* 8 (1922) 254-277; P.A. Meilink, *Archieven van de Staten van Holland en de hen opgevolgde geestelijke besturen. Eerste deel. Archieven van de Staten van Holland voor 1572* (s-Gravenhage 1929) 6-11; Tracy, 'Taxation system', 86-91.
 8. Meilink, 'Bedrijfskapitalen', 255.
 9. Meilink, 'Bedrijfskapitalen', 256-259; Tracy, 'Taxation system', 85-90.
 10. Koopmans, *Staten van Holland*, 71.
 11. Inventarisnummers van de kohieren in het archief van de Staten van Holland voor 1572 (in chronologische volgorde: 1543, 1544, 1553, 1556, 1561 en 1569). Voor het innen van de tiende penning van 1564 is gebruikt gemaakt van de kohieren van 1561.
Blaricum: 172; 456; —; 913; 1230; 1543
Bussum: 185; 458; 589; —; 1239; —
Hilversum: 243; 477; 643; 971; 1288; 1551
Huizen: 255; 480; 657; —; 1305; 1553
Laren: 273; 484; 679; 1009; 1328; —
Loenen: 283; 487; 689; —; 1338; 1560
Loosdrecht: 284; 488; 690; 1020; 1339; —
Mijnden: 297; 491; 701; 1031; 1351; 1563
Muiden: 304; 494; 707; 1035; —; 1564. Voor Muiden is er ook een kohier van het morgengeld van 1558 (inv. nr. 140A).
 - Muiderberg: 305; 495; 708; 1036; 1357; —
Naarden: 307; 496; 710; 1038; 1359; —
Weesp en Weesperkarspel: —; 526; 827; 1148; 1474; 1580
 12. Vindplaats accoorden over belastingheffing: Den Haag, Algemeen Rijksarchief, Archief van de Staten van Holland vóór 1572.
1) Tiende penning: inv. nrs. 36 (regest nrs. 447-448; 21 maart 1543); 45, 142 (regest nrs. 467-468; 9 en 15 april 1544); 7, 36, 143 (regest nrs. 560, 564, 567; 12 april, 17 en 31 mei 1553); 2284 (regest nr. 627; 17 december 1556); 7 en 143 (regest nr. 656, 659-660, 667, 669; 18 en 25 mei, 8 juni, 20 juli 1558); 143 (regest nr. 698; 10 oktober 1561); 143, 737 (regest nrs. 736-737, 749; 17 en 30 maart, 4 mei).
2) Andere belastingen vóór 1572: inv. nrs. 7 (regest 552; 15 juni 1552 – haardstedegeld), 133 (regest 660; 25 mei 1558 – morgengeld). De ordonnantie van 9 september 1569 voor de 10de penning is niet als afzonderlijk archiefstuk in het archief van de Staten van Holland vóór 1572 aanwezig.
 13. Den Haag, Algemeen Rijksarchief, Archief van de Staten van Holland vóór 1572, inv. nrs. 144-440 [kohieren uit 1543], 446-532 [1554], 1587-1588 [1552], 533-869 [1553], 875-1182 [1556], 134-141 [1558], 1191-1515 [1561], 1527-1533 [1564], 1535-1586 [1569]; zie P.A. Meilink, bewerkt door H.J.Ph.G. Kaajan, *Inventaris van de archieven van de Staten van Holland vóór 1572* (Den Haag 1993).
 14. De gegevens in deze paragraaf zijn vrijwel volledig gebaseerd op Meilink, *Archieven van de Staten van Holland*.
 15. Een opgave van de uitgegeven kohieren is opgenomen in *Holland* 29 (1997) p. 30-31. Van geen van de plaatsen tussen Vecht en Eem is een kohier uitgegeven.
 16. Voor onderzoeksmogelijkheden in fiscale bronnen vanaf het einde van de zestiende eeuw tot het eind van de negentiende eeuw zie: N.J.P.M. Bos, R.C.J. van Maanen, *Fiscale bronnen: structuur en onderzoeksmogelijkheden* (Zutphen 1993; Cahiers voor Lokale en Regionale Geschiedenis 10).
 17. J.D. Tracy, 'The taxation system of the county of Holland during the reign of Charles V and Philips II, 1519-1566', in: *Economisch en Sociaal Historisch Jaarboek* 48 (1985) p. 86-91; J.D. Tracy, *A financial revolution in the Habsburg Netherlands. Renten and renteniers in the county of Holland, 1515-1565* (Berkeley 1985).
 18. J. Ham, 'Het kohier van de tiende penning (1561) van Zouteveen', *Holland* 9 (1977) 141-151.
 19. K.F. van Dijk, 'De kohieren van de tiende penning van 1561' *Uit Liers verleden* 1 (1978) 32-43.
 20. H.A. Enno van Gelder, *Nederlandse dorpen in de 16e eeuw* (Amsterdam 1953; Verhandelingen der Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen, afd. Letterkunde, nieuwe reeks LIX, 2).
 21. J.J. Voskuil, 'De kohieren van de tiende penning van Overschie 1561 en Twisk 1561, *Bijlage bij het volkskundig bulletin* 8 (1982) 1-49'.
 22. W.C. Boeschoten/E. van Maanen, 'Een welstandsverdeling van Haarlem in 1543. Kwantitatieve toetsing van een zestiende-eeuwse fiscale bron', in: *Bijdragen en Mededelingen voor de geschiedenis der Nederlanden* 98 (1983) 523-539.
 23. W.J. Diepeveen, *De veruening in Delfland en Schieland tot het einde der zestiende eeuw* (Liden 1950), met name 50-64.
 24. A.M. van der Woude, *Het Noorderkwartier* (Utrecht 1983) 63-64.

De Eemnesserweg Blaricum

Heden en verleden van een unieke weg

Lida Calis

De Eemnesserweg is een unieke weg in Blaricum. Dit komt voort uit een combinatie van historie, functie, huizen, bewoners, kunstenaars en natuur.

Iedere keer als ik via deze weg het dorp binnenga verrast me weer dat ondefiniceerbare gevoel van thuiskomen. Dit wordt niet op de laatste plaats veroorzaakt door de prachtige bomen; van begin tot eind wordt de weg omzoomd door 182 monumentale beuken die deze als het ware overkoepelen.

De Eemnesserweg Blaricum heeft een rijke historie die vele eeuwen teruggaat.

Oorspronkelijk was het een zandweg, evenals de Torenlaan, de Noolseweg en de Melkweg, die de verbinding vormde tussen Laren, Blaricum en Eemnes. Er werd overwegend gebruik van gemaakt door de bevolking van deze dorpen; boeren en enkele wevers.

Ten tijde van de Bataafse republiek (1796-1804) werden op instigatie van Lodewijk Napoleon op systematische wijze wegen aangelegd; kaarsrecht door dorp of streek. Deze nationale wegen werden in kaart gebracht en de tolheffing werd geïntroduceerd.

Op de eerste kadastrale kaart (1830-1855) is de Eemnesserweg Blaricum te vinden. Hieruit kan geconcludeerd worden dat deze als straatweg reeds voor 1830 werd aangelegd.

De wegenbouw was in handen van De Maatschappij van Huidekoper en Laan; oude Blaricumse bewoners noemen de Eemnesserweg nog: 'de Maatschappij'.

Deze straatweg ontsloot Blaricum voor andere omliggende dorpen en voor het opkomende landelijke verkeer.

Met de aanleg van de Eemnesserweg Blaricum werd een verbinding tot stand gebracht vanaf Amersfoort-Soest-Baarn-Eemnes. Deze

*Tolhuisje Eemnesserweg tussen
Laren en Blaricum.*

De Eemnesserweg anno 1900.

Het Tolhuis aan de Eemnesserweg Blaricum.

liep door Blaricum via de Dorpsstraat naar de Huizerweg en via Huizen door naar Naarden. Wilde men Blaricum via de Eemnesserweg binnenkomen dan moest men aldaar tol betalen. Het tolhuis staat er nog steeds.

De Eemnesserweg Blaricum heeft vele kunstenaars aangetrokken om er te komen wonen en werken. Vanaf 1870 kwamen de eerste kunstenaars zoals Jozef Israëls en Anton Mauve naar Laren en Blaricum. De kunstschilder S.J. Bosch Reitz kocht in 1892 een gebied aan langs de Eemnesserweg, een deel daarvan werd later het Bosje van Six genoemd. De kunstenaar kocht dit land via makelaar Jan Hamdorff, echter niet om er te gaan wonen maar als belegging.

In 1901 werd "Zonnenhoef" (nr 36a) gebouwd, het ouderlijk huis van de kunstenaar Lou Loeber, waar zij later ook samen met haar man, de schilder en astroloog Dirk Koning woonde en werkte. In 1919 betrof Bart van der Leek, mede-oprichter van De Stijl, met

zijn gezin op nr 34 zijn woonhuis met atelier. De beeldhouwer Aart Schonk, één van zijn kleinzonen, heeft daar een groot deel van zijn jeugd doorgebracht.

In 1918 vestigde literator Victor van Vriesland zich gedurende een jaar op "Heideweide" (nr 19), voordat hij naar de Matthijssenhoutweg ging. De journalist, schrijver en theaterman Eduard Verman woonde er met zijn vrouw en dochter Etty in de jaren veertig. Na 1970 betrof poppenspeler en muzikant Thomas Brugman met zijn gezin dit huis. Op nr 26 werkte Tineke Bot vele jaren aan haar beelden. Zij vertrok echter naar Frankrijk, zodat momenteel op nr 26a Bob ten Hoope waarschijnlijk de enige kunstenaar is met een atelier aan de Eemnesserweg.

Op Jagtlust (nr 38), het oudste buiten van Blaricum, gebouwd in 1871, ging in 1954 dichteres Fritz ten Harmsen van der Beek wonen. Zij trouwde in Blaricum met de schrijver Remco Campert. De actrice Sjoukje Hooijmaaijer

De Eemnesserweg Blaricum in de herfst.

De Eemnesserweg Blaricum met op de achtergrond het Tolhuis.

woonde, met enige onderbrekingen, zo'n dertig jaar tegenover Jagtlust en zette daar de vriendschap met Fritz voort, die in hun vroege jeugd begonnen was aan de Torenlaan. De dichter en schrijver Jaap Harten werd in 1930 te Blaricum geboren, nee niet aan de Eemnesserweg, maar aan het Berkenlaantje nr 4, nu de Dr. Catzlaan. Ook hij was in zijn jeugd bevriend met Fritz en Hein, de kinderen van Felco ten Harmsen van der Beek en Freddy Langeler. Dit illustratoren-echtpaar woonde aan de Torenlaan, schuin tegenover Jaaps' geboortehuis.

Deze vriendschap zette zich ook voort toen Fritz op Jagtlust ging wonen.

Als ode aan Blaricum en de Eemnesserweg schreef Jaap Harten in November 1997 het gedicht: Beuken aan de Eemnesserweg in Blaricum.

Bronnen

Archief Stichting Couleur Locale te Blaricum
De heer L.G. Calis te Blaricum.

Beuken langs de Eemnesserweg in Blaricum

Hier sloop ik als analfabetische jongen van vijf jaar
en wist dat de geur die ik opsnoof voedzaam en goed was.

Naar deze beuken had ik nog heimwee als prille dichter
en wandelde er zwijgend langs met de taalploeger Roland Holst.

Spookte het er? Wie of wat riepen mij terug naar die eeuwenoude titanen?
Waarschijnlijk juist dát: Eeuwen zijn sterker dan de meest solide klok.

Al krabbelde ik op een bloknoot of keerde mijn zakken binnenstebuiten:
de antenne waarlangs ik het ruisen van bladgroen opving bleef onvindbaar

als de code die dichters, schilders en ander tuig van de musische richel
ongeregeld doet leven, kwelt en vaak uit de slaap houdt.

Nu woon ik in Amsterdam, stad van mijn tweede jeugd en misschien
laatste uur, soms mompel ik die onvergetelijke regels van Frizi

Harmsen van Beek: "De lievigheid is over. Het is tijd om krenge te zijn!"
Jawel. De Grote Dame van onze poëzie heeft weer eens gloeiend gelijk.

Dat hippe, modieuze, overbevolkte Vondelpark maakt mij een Kwaad Heer
niet ongelijk aan een Kwaad Paard dat geërgerd met zijn hoeven achteruit trapt.

Gek. Die neiging overviel mij in Blaricum nooit, zorgeloos en toch
positief bezielde tussen de bomen langs de Eemnesserweg. – Hoe komt dat toch?

Frieten vretend klootjesvolk met André Hazes op hun transistors
storen de Peinzende Pennelikker tijdens zijn nostalgische denkwerk.

Mijn gedichten zijn ontstaan bij korenvelden en zuurstofrijk groen.
Noem mij maar een boerenjongen, die de beuken nooit teboven is

gekomen: een stilte-adept op zoek naar het trillingsgetal
van rupsen in hun cocon en mieren, kleiner dan een inktvlek.

Jaap Harten
23-11-1997

Gooise componisten (5)

Matthijs Vermeulen (1888-1967)

Marcus van der Heide

Inleiding

In 1986 gaf Leo Samama zijn boek *Zeventig jaar Nederlandse muziek 1915-1985* de ondertitel 'Voorspel tot een nieuwe dag' mee, titel van de Tweede Symfonie van Matthijs Vermeulen. Als eerbetoon aan de *onbekende grootheid* Vermeulen noemde Samama zijn acht hoofdstukken naar de zeven Symfonieën en het orlogslied *La Veille* van Vermeulen. Vermeulen is met Henk Badings, Rudolf Escher, Ton de Leeuw en Willem Pijper de componist, aan wie hij extra aandacht in het boek besteedt, maar *het drietal Vermeulen, Escher en De Leeuw vormt onbetwist de top van de Nederlandse toonkunst*, zo schrijft Samama in het voorwoord.

1997 is het 'Vermeulen-jaar' geweest. Tijdens het Holland Festival werd het volledige oeuvre van Vermeulen tot klinken gebracht. Alleen al de kosten van de door Donemus nieuw uitgebrachte partituren der zeven symfonieën bedroegen f350.000,-.¹

In dit jaar verscheen ook de dissertatie *De symfonieën en de kamermuziek van Matthijs Vermeulen* van Ton Braas. Daarnaast kwam van zijn hand de Vermeulen-biografie uit. Ton Hartsuiker droomde in 1981 al *van een boek, waarin een beeld van zijn persoonlijkheid en zijn ontwikkeling ontstaat vanuit een confrontatie met een overzicht van zijn geschriften*.²

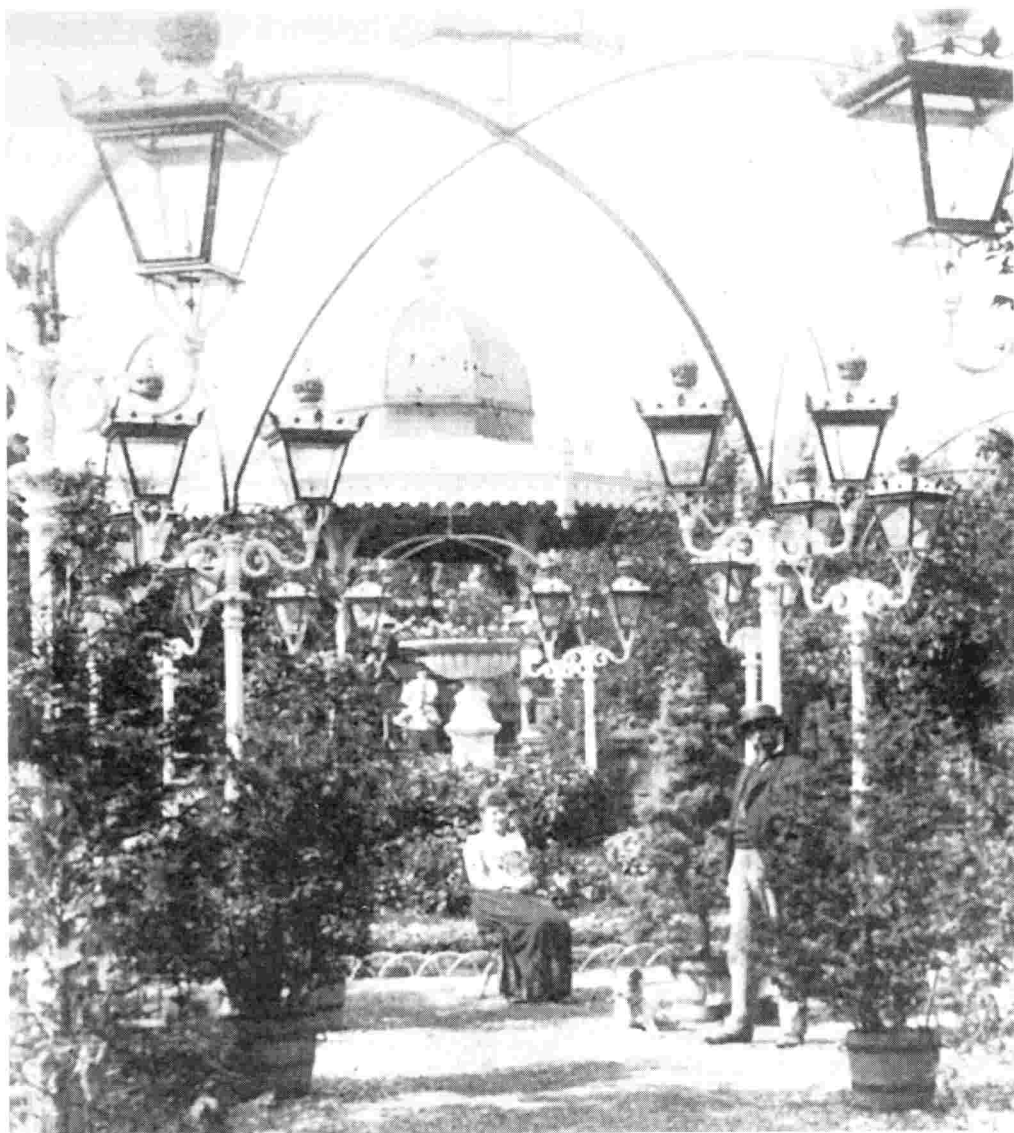
De biografie kreeg de titel *Door het geweld van zijn verlangen*³, met als ondertitel "een biografie van Matthijs Vermeulen" (alsof er ooit nog eens een biografie van 843 pagina's zal verschijnen). Het kan met recht een 'ktēma eis aei', een bezit voor altijd, genoemd worden. Niet alleen wordt het leven van Vermeulen een open boek, maar ook geeft Braas de historie van het Concergebouworkest ten tijde van de 'grote' Mengelberg, die als mens beduidend minder groot blijkt. Tussen hem en Vermeulen ontstond immers de grote controverse, die Vermeulens uitwijken naar Frankrijk ten gevolge zou hebben.

Jeugd

Mattheus Christianus Franciscus **van der Meulen** werd op 8-2-1888 in Helmond geboren. Zijn vader was smid. Zijn broer Chris werd het jaar daarop geboren, terwijl in mei 1891 nog een zusje Marie het levenslicht zag. In 1901 ging hij naar het gymnasium van de Norbertijnen in Heeswijk, waar onder de leiding van pater L.A. Dobbelsteen, een thans vergeten componist van kerkmuziek, zijn aanleg voor muziek bleek, maar waar deze jonge priester ook een meer dan gewone sympathie voor zijn begaafde leerling koesterde. In 1903 werd Mattheus dan ook overgeplaatst naar de (Franstalige Belgische) Missieschool in Thieu, waarop zijn broer Chris zat. Voor Matthijs lag echter geen priesteropleiding in het verschiet. Hij wenste een muziekopleiding in Amsterdam te gaan doen en met f50,- op zak trok hij op 27 april 1907 naar Amsterdam.

Amsterdam

Vermeulen (zoals hij zich in Amsterdam gaat noemen) beschrijft zijn aankomst en begintijd in Amsterdam als volgt: *Toen ik aan het station der Weesperpoort uit de trein stapte, werd ik aangesproken door een kruier en ik vertrouwde mij aan hem toe. Hij bracht mij naar beste mensen in de Derde Jan van der Heydenstraat, waar ik een kamer kreeg. De vrouw bracht mij meermalen een bord eten, dat zij mij aanreikte door de kier van de deur (want ik was schuw). Ik schreef toen de adressen voor het weekblad 'Toonkunst', orgaan der Vereniging van Nederlandse Toonkunstenaars. Ik deugde werkelijk voor niets anders. Het emplooi werd mij bezorgd door Willem Hutschenruyter naar wie ik gestuurd was door Daniël de Lange, directeur van het Conservatorium, die na mijn gebrekkige pogingen tot componeren gelezen te hebben, mij wel kosteloze lessen wilde geven [...]. Mijn eerste ambacht leverde mij een rijksdaalder op per week en daarvan heb ik*

1. De tuin van het Concertgebouw (ca. 1905). Uit: *Key Notes* 3, juni 1976, p.40

ruim twee jaar kunnen bestaan.¹

In de tuin van het Concertgebouw, achter tralies van lozer hoorde Vermeulen voor het eerst een orkest. Verder drukte De Lange hem op het hart om vooral veel te lezen. Zo bracht Matthijs om honderd achterstanden in te halen de dagen door op de Universiteits-Bibliotheek aan het Singel. In de oude jaargangen van de *Nieuwe Gids* en *De Kroniek* maakte hij kennis met de geschriften van Diepenbrock,

die zijn andere leermeester werd, zijn 'maître spirituel'. Deze liet hem bijvoorbeeld een studie-copie maken van de *Missa Papae Marcelli* van Palestrina, de componist bij uitstek aan wie Vermeulen de zgn. **polymelodie** te danken heeft. In een artikel over Palestrina verwoordt hij dit aldus: *Die componisten erkenden geen rangen, geen klassen. Het oudere gold voor hen nimmer geringer dan het bovene en het bovene niet opmerkelijker dan wat beneden zong. Daartussen ook, in het*

*gemiddelde, hield iedereen zijn eigen stem. Elke stem was vrij en zong alsof zij zich naar niemand te richten had [...]. Ieder vrij en onafhankelijk. Geen dominerende elementen in de samenstelling van de klank en van zijn rythmen. Overal vloeïng, stroming, nooit en nergens dezelfde, als in de rivier van Heraklitos waar men zich geen tweede keer kan baden.*³

Recensent

1908 is het laatste misereabele jaar. In september 1909 wordt Vermeulen recensent bij *De Tijd* voor een honorarium van 2½ cent per regel. De 'tuin van het Concertgebouw' is verleden tijd. Mengelberg, zijn toekomstige tegenstrever, wordt bejubeld als *een bij uitstek dramatische natuur, en deze, in heel haar alzijdigheid en rijke tegenstellingen van felle hartstocht, zachtheid en rulle kracht, gevoel, snelle spontaniteit, maakt hem tot de kunstenaar, die ons allen gisteravond overmeesterde door de kracht van zijn onstuimig temperament. En wij groeten hem gaarne de schuldige schatting onzer gloeiende hulde* [31-12-1909].

Op voorspraak van Diepenbrock, die de pennevruchten van 'M.v.d.M.' opgevallen waren, volgde in 1910 de baan bij *De Amsterdammer* [De Groene] van Wiessing.

Vermeulens eerste verhandeling betrof de *Marsyas*, een comédie van Balthazar Verhagen met muziek van Diepenbrock. Vooral de onafhankelijkheid van de muziek valt hem op: *Diepenbrock geeft op vele plaatsen elk zijner stemmen een eigen, individuele fysionomie, zonder verder te letten op een harmonie, welke daaruit kan voortvloeien. De 'polymelodische' compositietechniek gaat Vermeulen zelf hanteren in zijn Eerste Symfonie (1912-1914).*

In het seizoen daarop komt het eerste verzet tegen Mengelberg. Vermeulen spreekt hem in zijn stukken vooral aan op het eenzijdige, Duitse repertoire. De eerste echte botsing vindt plaats op het slotconcert van het Nederlandse Muziekfeest van 25 juni-1 juli 1912. Mengelberg draaide zich na het slotakkoord van *Te Deum* van Diepenbrock, *zonder de mensen de tijd te laten een seconde te bekomen, zonder zelfs de klank normaal te laten weggalmen om en liet fortissimo het Wilhelmus spelen. Alsof ik van mijn stoel gerukt werd, zo schrijft Vermeulen later⁴, sprong ik op, begon met mijn*

programmaboekje op de balkonrand te hameren, zo hard mogelijk schreeuwende: blasfemie, blasfemie! tot het eind van het Wilhelmus [...]. Een samenloop van omstandigheden had mij in het kamp gestoten van Mengelbergs vijanden, onder wie ik geenszins thuishoorde.

Eerste Symfonie

Bij het uitbreken van W.O. I had Vermeulen zich direct als oorlogscorrespondent gemeld bij *De Tijd*, maar bij aanvang van het nieuwe concertseizoen was hij weer in Amsterdam. Met lede ogen ziet hij dat Mengelberg ondanks de oorlog meer energie aan Frankfurt (waar hij sedert 1907 zwaaide en waar zijn uitvoeringen door de pers ofwel genegeerd ofwel negatief beoordeeld werden) dan aan Amsterdam besteedt. Vermeulen kan de muziek van Mahler niet meer los zien van de Duits-Oostenrijkse cultuur en verheft zijn stem ten gunste van de Franse muziek, die met name door tweede dirigent Evert Cornelis gebracht werd. En dan was er nog Cornelis Dopper, zelf dirigent, de zwakke schakel in het trio dirigenten van het Concertgebouworkest. Aan hem legde Vermeulen zijn Eerste Symfonie voor. Het werk maakte een gunstige indruk op Dopper: *werk van een zeer begaafd iemand. Dat ik bedenkingen heb tegen vele harmonische klanken, kan u niet verwonderen. Ik ben nu eenmaal anders aangelegd. De instrumentatie is voor iemand die waarschijnlijk nog nooit iets van zich gehoord heeft, heel goed. Ik zou een massa aanmerkingen kunnen maken, maar het beste zou zijn dat U zichzelf kritiseerde bij een eventuele uitvoering, wat ik nog eens hoop te bereiken. Dopper wil zelfs bemiddelen bij Mengelberg, wat Vermeulen weigert: Ik heb genoeg vertrouwen in Mengelberg, was zijn antwoord aan Dopper. Was Vermeulen werkelijk zo naïef, dat hij van Mengelberg een scheiding recensent-musicus verwachtte?*

Op 10 oktober 1915 schreef hij Mengelberg: *Zeer vereerde Heer Mengelberg, Ik heb een partituur geschreven welke ik u gaarne wilde voorleggen. De heer Dopper interesseerde er zich voor en vreesde slechts, dat sommige mijner kritieken het werk hoogstens in de weg zouden kunnen staan. Als dit inderdaad het geval ware meen ik mij te mogen beroepen op Uwe liberaliteit en onpartijdige waardering en ben zo vrij om een kort onderhoud te verzoe-*

ken. Mengelberg verzocht hem de partituur te zenden en liet niets meer van zich horen. Een jaar later vond ten huize van Mengelberg het gesprek plaats, waarin Mengelberg Vermeulen toevoegde: *Als ik u een raad mag geven, jonge man, gaat u dan wat lessen nemen bij meneer Dop- per.*

Elisabeth Diepenbrock

In september 1915 kreeg Vermeulen, in ruim vier jaar tot publicist van gezag geworden, de baan van hoofd Kunst en Letteren bij De Telegraaf. Ruim een jaar later bekende Elisabeth Diepenbrock, de vrouw van zijn leermeester, hem haar liefde. *Zij was het die voor de allereerste keer die totale, onbetwistbare vibratie in mij te weeg bracht. Zonder haar zou ik ze wellicht nimmer gekend hebben*, schreef hij 16-10-1945 aan haar dochter Thea Diepenbrock. Eind 1916 gaf Elsa hem rendez-vous in het buitenhuisje te Laren.

Een jaar lang hield Vermeulen met haar een regelmatige, amoureuze correspondentie door tussenkomst van De Telegraaf. Hij had met haar afgesproken dat hij in elke kritiek minstens één zin van een gecamoufleerde liefdesverklaring zou verwerken. Ogenschijnlijk leek het dat Diepenbrock van niets wist: voor het schrijven van de toneelmuziek bij De Vogels van Aristofanes beval hij in eerste instantie Vermeulen aan. In november wilde Elisabeth haar man zelfs verlaten, maar toen in december 1917 Anny van Hengst, een groot bewonderaar van Vermeulens kritieken, in het leven van Vermeulen kwam, betekende dit het definitieve einde van zijn verhouding met Elisabeth. Op 12 maart 1918 trouwde hij met Anny.

In 1917 schreef Vermeulen, wellicht geïnspireerd door Elisabeth, zijn vier oorlogsliederen, de eerste op tekst van haar. Het bekendst zou *La Veille* worden, 'vooravond' / 'nachtwake' (voorafgaand aan een veldslag). Evert Cornelis, over wie Vermeulen als dirigent van het Franse repertoire zeer te spreken was, heeft met Berthe Seroen het lied diverse malen vertolkt. En wat het *Geval-Dopper* betreft, hier had Vermeulen een simpele oplossing: *laat Dopper componeren, laat Cornelis dirigeren* [De Telegraaf 15-1-1917]. De toon inzake Mengelberg wordt in deze jaren harder. Een vergelijking met een

optreden van Strauss als dirigent valt in zijn nadeel uit en meermalen wordt ingegaan op de positie van een eerste dirigent die voortdurend in de trein zit, met herhalingen komt, tweederangs buitenlandse gastdirigenten uitnodigt en steeds commerciëler⁷ wordt.

Leve Sousa!*

Op 24 november 1918 barstte de bom. Op een concert van Dopper, die vóór de pauze zijn eigen Zuiderzee-symfonie dirigeerde, uitte Vermeulen zijn onvrede. In de stilte tussen het laatste akkoord en het beginnend applaus, slingerde hij 'Leve Sousa!' de zaal in, wat de nodige consternatie ten gevolge had. In de krant schreef Vermeulen dat zijn uitroep geen kritiek op Dopper als dirigent, doch enkel op Dopper als componist was. *Een mars van Sousa, een dans van Strauss gaat veel hoger dan de uit de heterogeenste elementen opgelapte Zevende Symfonie van Dopper, die in geestelijk opzicht bovendien op een veel gelijkvloerser niveau speelt dan de wereldberoemde werken van beide geciteerde meesters*. Vermeulen wordt de toegang tot het Concertgebouw ontzegd, in de bladen komt een heftige polemiek op gang, waarin ook het aloude thema van de 'jalousie de métier' aan de orde wordt gesteld: was Vermeulens Eerste Symfonie niet door Dopper en Mengelberg afgewezen?⁸

Evert Cornelis koos openlijk partij voor Vermeulen in het telegram van solidariteit dat het orkest stuurde aan bestuur van het orkest en wethouder Wibaut, die zitting had in het bestuur. Ook op het concert van 1 december, door Cornelis gedirigeerd, brak een ware opstand uit, nadat Vermeulen de deur was gewezen en er aan de deur pamfletten waren uitgereikt. Cornelis en het bestuurslid De Marez Oyens moesten diverse malen tijdens het concert tot orde manen. Het geëscaleerde conflict werd de dag erop bijgelegd: Vermeulen ondertekende de verklaring dat hij *in geen enkel opzicht de orde [meer] zal verstoren*.

In de polemieken die als nasleep nog volgden benadrukte Willem Landré, dat Vermeulen een componist van betekenis is en dan behoort zijn werk gespeeld te worden. Eindelijk brak dit moment aan: *La Veille* werd op 12 januari 1919 in het Concertgebouw uitgevoerd door Bert-

he Seroen en Cornelis, en de première van de Eerste Symfonie vond plaats op 12 maart in Arnhem door het Arnhem Orkest o.l.v. Richard Heuckeroth. Het orkest was minimaal bemand door de Spaanse griep (zo waren er maar twee cellisten. Pijper sprak in De Telegraaf van een "orkestje-in-zakformaat", waarvoor sprake was van "scheve verhoudingen"). Maar de onderneming eindigde in elk geval niet in een debacle, zo schreef Vermeulen in 1964 aan Marius Flothuis. De Arnhemse recensent Kr. had moeite "een betekenis in deze vaak chaotisch klinkende klankenmassa te ontdekken". Landré schreef in de Nieuwe Rotterdamse Courant: *Het merendeel der Hollandse componisten schrijft werken, die maar één gebrek bezitten, en wel dat het 'niets' is. Vermeulens werk daarentegen heeft vele gebreken maar is 'iets'*. Brandts Buys van het Utrechts Dagblad vindt het coloriet "walmig en roetig" en de gelijktijdig klinkende melodieën een "warwinkel", en het werk klinkt vooral *veel Duitser, veel minder Frans dan men zou verwachten*. Vermeulen stuurde hem een brief, waarin hij opmerkt: *In Nederland heeft men tot dusverre alleen techniek, wanneer men de techniek heeft van een ander. Ik pas daarvoor. Ik maak aanspraak op de verdienste dat de symfonie het eerste orkestwerk is waarin vrije onafhankelijke lijnen (in ritmisch, melodisch, harmonisch, psychisch opzicht) voorkomen [...]. Hoop in mijn muziek nooit de criticus te vinden*. Brandt Buys vervolgt vijf maanden later met een nog afbrekender beschouwing: *De redeloze stemvoeringen, de kleffe verklevingen maken het conglomeraat extra onsmakelijk. Vermeulen is buiten staat symfonische kunst te creëren. Omdat het hem daartoe ontbreekt aan voldoende specifiek muzikaal talent*. Er zouden nog zes symfonieën volgen.

Full-time componist

Indirect kreeg 'Sousa' nog een staartje: mei 1919 werd, ondanks 3800 adhesiebetuigingen Cornelis als tweede dirigent ontslagen. Vermeulen schrijft: *Wij zien Mengelberg, achterdochtig van jalouzie [...], verbitterd over elk succes dat Evert Cornelis staag-werkend veroverd deze mededinger uit de weg ruimen en laakt de opstelling van het incompetent bestuur*. Hij wijst op een uiteengaan van bestuur en orkest [wat nog dertig jaar op zich zal laten wachten].

In de rust van het zomerreces begint hij aan zijn Tweede Symfonie, de 'Prélude à la nouvelle journée': *een nieuwe dageraad zou rijzen over een verduisterde wereld. Uit de reflexen welke zulk een verwachting kan teweeg brengen in iemands gemoed waar een groot vertrouwen woont, ontstond deze symfonie*, zo schreef hij in de programmatoelichting bij de Nederlandse première op 5 juli 1956 [!].

Met name na de uitvoering van zijn eerste Cellosonate op 18 april 1920, door Thomas Canivez en Cornelis, kwam Vermeulen tot het inzicht dat het recenseren zijn scheppingsdaden in de weg stond. Seizoen 1919/1920 werd de afsluiting van de eerste periode van tien jaar recensentschap. De Mahlerfeesten zouden de slotapothecose vormen, maar Vermeulen verstoorde op 6 mei 1920 wreed de feestroes met een artikel 'Voorspel', waarin hij recht zet dat Mengelberg helemaal niet de ontdekker van de meester was, maar pas vanaf diens sterfjaar 1911 regelmatig Mahler vertolkte. Bovendien vindt hij het een verzuim, dat Amsterdam c.q. Mengelberg niet hebben voorgesteld *viend Mahler te verbinden aan het Concertgebouw i.p.v. hem te laten vertrekken naar Amerika, waar hij in de kortst mogelijke duur bezweek aan ontgoochelingen en overwerk [...]. Mahler, de doodgejakkerde Mahler, had dit feest kunnen beleven, en wie durft zich tegenover dit onuitwisbaar feit zijn vriend noemen?*

Maartensdijk/Hollandsche Rading

Om in zijn onderhoud te kunnen voorzien waren gelden nodig. Hiervoor richtte Vermeulen zich tot Richard Roland Holst, die zich veelvuldig inzette voor kunstenaars. Deze schakelde Evert Cornelis en Sem Dresden in. De bijdrage van f500,- van J. de Leeuw, directeur-eigenaar van 'Liberty' (Metz & Co.), bevriend met Dresden, was het begin van een fonds. In augustus zegde ook Wilmink, directeur van de Koninklijke Hollandse Lloyd f300,- toe.

De componist Pijper, die in april enthousiast over de Cellosonate had geschreven (*een zeer sterk werk, deze sonate redde de avond van het concert van de Nederlandse Vereniging tot Ontwikkeling der Moderne Scheppende Toonkunst*) zorgde voor een onderkomen in

Met ingang van september konden ze een houten zomerhuisje huren in de bossen bij Hollandsche Rading, eigendom van Jan Greshof, collega-journalist bij De Telegraaf, en de graficus Jan van Krimpen, zwagers van elkaar. Ze bleven er tien maanden: *we zitten hier elyseesch, te midden van spelende eekhoorns en meerkolten*, schreef Vermeulen aan Werumeus Buning, zijn collega bij De Telegraaf, en in een brief aan Cornelis rept hij van *een paradijs. Ik begin opnieuw fiducia in de stille te krijgen [...]. Moge deze rustigheid lang duren. Ik verlang ernaar dat jullie seizoenen begonnen is. Dan kan ik het als een realiteit voelen dat ik er niets meer mee te maken heb.*

Op 30 november werd het tweede kind, Roland, geboren, genoemd naar Roland Holst.

La Veille en Tweede Symfonie

Op 3 december 1920 voltooide Vermeulen de Tweede Symfonie en hij haastte zich om een kopie in net voor Cornelis te vervaardigen, die op 8 januari voor de tweede maal met Berthe Seroen La Veille uitvoerde. De recensent van de NRC schrijft: *Men kan niet zonder meer beaveren, dat het Matthijs Vermeulen aan aangeleg ontbreekt, hij heeft alleen niet voldoende geleerd. Vermeulen behoort tot diegenen die met minachting over kunsttechniek spreken en dat is verkeerd. Techniek van de hoogste aard is niet alleen het middel om ideeën te kunnen uitdrukken, maar het bezit van techniek stelt het brein in staat gemakkelijk te functioneren. Tegenover Cornelis lucht Vermeulen zijn hart: Techniek is afgeleid van technè, wat betekent middel. Een middel om tot het doel te komen; in dit geval de ontroering [...]. Het kan mij zulk een leed doen, niet wegens mijzelf, maar wegens de onbekende God, die mij drijft, dat dergelijke essentiële dingen worden misverstaan [...]. Al komt er in La Veille niet het obligate 'sterfengeflonker', het obligate 'gebed', het obligate 'krijgssignaal', het obligaat-pathetische 'adieu', de stompzinige, traditionele dingen, waaraan de criticus zijn 'techniek' denkt te herkennen, ik weet zeker dat La Veille in staat is bij ieder onbevooroordeeld hoorder het hart te scheuren van medelijden voor de rampzaligen van de 'Grote Oorlog'. Dat was mijn doel; en ik heb dit bereikt met de allerhoogste techniek: de muziek van hart tot hart. En over zijn nieuwe symfonie schrijft hij hem: Ik ben er volmaakt van overtuigd dat er niemand op dit ogenblik in Europa is, en ook niet in de*

3. Portret Diepenbrock

andere werelddelen, die zulk een werk kan concipiëren en voltooien. Niemand. En ik zelf ben er soms bijna onder bezweken [...]. De hele wereld is verrepertoird (d.w.z. speelt slechts repertoire). De beste orkesten zijn juist toe aan de beheersing van Debussy-Mahler-Strauss en hun epigonen, terwijl dit stuk voor het moment twintig maal zwaardere eisen stelt.

Mengelberg

Volgens Braas zijn er twee factoren in het spel geweest, waarom Vermeulen de Tweede Symfonie wederom aan Mengelberg aanbood. Op 19 maart 1921 voerde Schönberg zijn Gurrelieder uit voor groot orkest, solisten en koor: *Hij vroeg zijn kolossale bezetting en kreeg haar gratis cadeau, wat vandaag nog ons land tot eer strekt* [De Groene Amsterdammer 5-11-49]. En op 5 april 1921 overleed Diepenbrock, "de mogelijke voorspraak van een persoon met gezag" [Braas p. 226].

Op 7 april 1921 schrijft hij zelfbewust aan Mengelberg: *Het is mijn doel om de barrières, welke ons van de rest van de wereld bijna hermetisch afsluiten, weg te breken en ik geloof dat wij daarin vruchtbaar zouden kunnen samenwerken. De componist zal u niet teleurstellen. Mijn muziek heeft geen enkel nadeel der ultra-modernisten. Zij is niet*

kortademig; zij is niet cerebraal; zij is niet machteloos; zij is niet koud; zij is niet traag; zij is het tegenovergestelde van dit alles. Ik heb daarenboven in dit werk zonder omwegen de weg gevonden, waarnaar men in Duitsland, Frankrijk, Engeland tot dusverre te vergeefs zocht: de logische ontwikkeling onzer kunst in de lijn der grote traditie. Het lijkt mij haast vanzelfsprekend dat dit vroeg of laat in Holland moest gebeuren, waar de voornaamste stijlen regelmatig zijn vertegenwoordigd. Ik ben niet voor niets tien jaren leerling geweest van het Concertgebouworkest. Het is nu maar de vraag of de dirigent, die dit personifeert, bereid en genegen is dit werk aan te nemen.

Toen er geen antwoord kwam schreef hij een week later nogmaals, openhartig: *Ik ben uw tegenstander geweest en heb u danig dwars gezeten. Ik meen echter dat ik steeds uw loyale tegenstander geweest ben [...]. Ik heb mij tegenover u verhouden zoals gij u verhoudt tot de meesterwerken; er alles uithalen wat erin zit. Ik ben echter voor mijn geweten geen enkele maal in bewondering tegenover u tekort gekomen. Hij stelt zelfs voor het werk voor te leggen aan een "ereraad" en heeft het volste vertrouwen in de "artist" Mengelberg.*

Wederom zwijgt deze. Op 21 april verzendt Vermeulen zijn laatste brief, waarin hij aankondigt aan de brieven publiciteit te geven. *Ik verzoek u dit niet te beschouwen als ultimatum of als dreigement, want ik zou de laatste zijn om te menen dat men een dirigent een symfonie om andere dan artistieke redenen ter uitvoering mag geven. Ik publiceer deze brieven uitsluitend als bijdrage tot de muziekgeschiedenis van deze tijd. Het valt mij niet licht door een enkel onrechtvaardig, oneervol machtsgebaar van u uit mijn land gebannen te worden, mij beschouwd te zien als een outcast.*

Naar Frankrijk

De brieven werden inderdaad onder de titel 'Bijdrage tot de muziekgeschiedenis van onze tijd' in De Nieuwe Kroniek van 7 mei 1921 gepubliceerd. De pers reageerde niet. Vermeulen trok zich in vrijwillige ballingschap in Frankrijk terug. Op 8 augustus verhuisde het gezin definitief.

Ook in Frankrijk wordt het niets met eventuele uitvoeringen van zijn symfonieën, ondanks bemoeiingen van o.a. Nadia Boulanger, die een goede vriendin wordt. De armoede was

bitter. De gezondheid van Anny liet te wensen over (herfst 1922 twee maanden aan bed gekluisterd door haar astma), maar in september 1922 voltooide Matthijs de Derde Symfonie.¹⁰ In februari van 1923 begon hij aan het Strijktrio. Het kwam in augustus gereed en werd opgedragen aan Nadia Boulanger, die zowel op het materiele vlak voor hem in de bres sprong (herhaaldelijk de Nederlandse gezant in Parijs voor financiële hulp aanschreef), als immaterieel: *Vous êtes un bien grand musicien - cher ami - et je marque je jour où il m'a été donné de connaître vos œuvres, d'une pierre blanche.*

Ook voor een uitvoering van de Vioolsonate (1924/1925) zet ze zich in, doch zonder resultaat. Financieel ging het Vermeulen in 1925 iets beter door opdrachten van Henry Prunières, die hem o.a. een opera van Mozart liet transcriberen voor piano en strijkorkest. Ook kreeg hij via hem een baan bij een muziekdrukkerij, die met een nieuw procédé werkte, de zgn. simili-gravure, waarbij het muziekschrift op een transparant werd aangebracht (i.p.v. graveren op drukplaten). In het voorjaar van 1926 solliciteerde hij naar het correspondentschap aan het Soerabaïasch Handelsblad, welke baan zijn broer Chris net aangenomen had, doch opgaf voor een betere baan aan het gymnasium in Haarlem. Matthijs kon voor een honorarium van f37,- per artikel aan de slag en schreef onder het pseudoniem **Hugo Reynst** in de komende veertien jaar meer dan duizend artikelen. Al op 27 februari 1937 schreef hij aan Wouter Paap hierover: *als volumen copie van twintig lijvige romans. Allemaal verloren tijd.*

Nederland

De band met Nederland werd niet geheel verbroken. Zomer 1927 begon Vermeulen als literatuurcriticus bij De Gids, het laatste artikel stond in het januarinumnummer van 1929. Om in zijn levensonderhoud te kunnen voorzien schreef hij vanaf eind 1928 twee *Parijse Brieven* per week voor het Soerabaïasch Handelsblad. De keuze van onderwerp moest voor het grote lezerspubliek ruim zijn. Ook lichtere onderwerpen kwamen aan de orde, zoals de auto-gekte en de eerste Miss-Europa verkiezing.

In 1930 had de samenwerking met Martinus

4. Het Passacaille thema. Uit: Mens en melodie januari 1995, p.22

Nijhoff plaats. Deze schreef voor het Leidse Studenten Corps in het kader van het lustrum van de universiteit het toneelspel *De Vliegende Hollander*.¹¹ Vermeulen kreeg de compositie-opdracht. De eerste uitvoering aan en op de Kager Plassen viel in het water vanwege de overvloedige regenval. Ook was het zich behelpen met 78-toerenplaten van de firma Roux geen succes. De weersomstandigheden waren bij de tweede en derde opvoering beter.

Bij de monoloog weerklinkt de passacaille, waarin een 58 maal optredende melodie de eeuwige beweging van het water verbeeldt. Na de oorlog zou de *Passacaille et Cortège* uit de toneelmusiek als enige muziek van Vermeulen afen toe op een programma prijken. Op het Haagse *Festival in de Branding*, van 7 t/m 18 oktober 1997, gewijd aan Otto Ketting,¹² werd het Vermeulenjaar gecombineerd met de wereldpremière van de oorspronkelijke muziek door het Nederlands Balletorkest o.l.v. Arturo Tamayo.

Hitler/W.O. II

Toen Hitler in 1933 de verkiezingen won, wees Vermeulen in maart (de vijftigste sterfdag van Wagner) op de profetische Ring der Nibelungen: *De grimmige Wotan treedt in 't volle*

licht. Hij is de handhaver van verdragen en contracten, waartegen hij gromt, welke hij tekent uit nooddwang. Doch hij heet niet meer Wotan. Hij heet Paul von Hindenburg, die onwillens, evenals de vader der Walkiiren, verraad pleegde aan overeenkomsten en zijn trouw schond. Naast de Allwater onthult en incarneert op zijn beurt zich Siegmund [...]. Onder hoorngegeschal zakt hij de Rijn af. Maar hij is niet meer de smidsleerling. Hij is de huisschilder Adolf Hitler.

De komende jaren staan zijn artikelen geheel in het teken van de politiek en het opkomend fascisme. Door het uitbreken van de oorlog kwam er een einde aan het journalistieke werk voor het Soerabaiasch Handelsblad. Weer brak een tijd van grote armoede aan. Ook de Vermeulens moesten evacueren. Vanaf juli 1941 kregen zij een uitkering van het Nederlandse Consulaat (tien francs p.p. per dag). Uitkomst brachten echter geldzendingen van "les deux bonnes fées d' Amsterdam", Thea en Joanna Diepenbrock, met wie Vermeulen sedert 1939 (uitvoering van de Derde Symfonie) weer contact had. Zij wisten ook anderen onder wie Bertus van Lier, Adrian Roland Holst en Wouter Paap te bewegen financieel bij te springen. De gezusters werden ook op de hoogte gehouden van de ontstaangeschiedenis van de Symfonieën en leefden erg mee. Eind 1941 schreef Vermeulen dan ook: *Mijn dankbaarheid is dubbel. Wie had dat kunnen denken toen ik op Kerstmis 1916 met jullie te Laren voetbalde en stoeide, onder het oog van je vader. Hij zei me die middag iets wat me al die vervolgen tijd heeft nageklonken. "Wat verschrikkelijk is, zei hij, dat is wanneer het hart zich jong voelt, terwijl het lichaam oud wordt". Ik heb nu bijna dezelfde leeftijd als hij toen.*

Uitvoering Derde Symfonie (1939)

In februari 1937 had Wouter Paap in *De Nieuwe Eeuw* een artikel aan Vermeulen gewijd, dat

5. *De Vliegende Hollander* bij het nagebouwde Stavoren op het eilandje de Laeck in de Kager Plassen (Mens en Melodie jan. 1995, p. 24).

eindigde: *Het zou veel waard zijn, wanneer wij omtrent het symfonisch oeuvre niet langer in onkundigheid behoeven te verkeren. Volgend jaar wordt Matthijs Vermeulen vijftig jaar. Wellicht kan men in dit feit een aanleiding vinden om de uitvoeringskansen, welke hem te zeer onthouden zijn, alsnog te scheppen. Er bestaat tegenover Matthijs Vermeulen in ons land een ereschuld. Op initiatief van Maneto [Manifestatie Nederlandse Toonkunst] werd op 24 mei 1939 de Derde Symfonie (1921/1922) in Amsterdam door Van Beinum gedirigeerd. De bejaarde Elisabeth Diepenbrock (geb. 1867) was met haar dochters Joanna en Thea aanwezig op het concert. Thea, pianiste en recensente bij de NRC, had eerder Vermeulen in Louveciennes geïnterviewd, waardoor het hernieuwde contact met de Diepenbrocken was ontstaan.*

Paul Sanders sprak in De Tijd van "verbijsterde indrukken" en schrijft over Vermeulens aansluiting bij de toonkunst der vijftiende eeuw: *Die oude techniek berust op een doen samenklanken van verschillende zelfstandige stemmen, die hun stuwkracht in zichzelf vinden [...]. Bij zulk een samenklank van vele vrije stemmen speelt het akkoord geen zelfstandige rol meer en ontstaat een heel andere instrumentale kleuring dan in de ons bekende symfonieën. Wouter Paap stelde, dat Vermeulen bij eerder horen van het werk daaruit leerzaam profijt had kunnen trekken: de ligging van verscheidene instrumenten zou hem niet voldaan hebben, vele verdubbelingen zou hij vermeden hebben, hij zou waarschijnlijk bepaalde nuanceringen gemist hebben, de spanningen anders verdeeld etc. etc. Het horen van eigen werk prikkelt bovendien het creatief vermogen.*

In de oorlog ontstonden vervolgens de Vierde Symfonie (1940-1941) en de Vijfde (1942-1944, première 12 oktober 1949 door Van Beinum met het Concertgebouworkest). September 1944 werd de rampmaand voor Vermeulen: eerst stierf zijn vrouw, een maand later sneuvelde zoon Josquin. Het dagboek dat Vermeulen van september 1944 tot september 1945 bijhield werd in 1991 uitgegeven onder de titel *Het enige hart*. Eind september 1945 stond al bij hem vast dat Thea Diepenbrock (geb. 1907) zijn echtgenote zou worden, waarbij meespeelde dat Anny meermalen geopperd had: *Het is Thea die je vrouw had moeten worden* [brief van 30-9-45 aan Thea].

Huwelijk

Op 8 augustus 1946 traden Matthijs en Thea in het huwelijk. Roland Holst had intussen bij de Groene Amsterdammer gepolst om Vermeulen na terugkomst in Nederland als medewerker aan te trekken. Nog in Frankrijk startte Vermeulen met een serie artikelen over het Franse culturele leven. Met ingang van het nieuwe seizoen begon hij aan een tienjarige arbeid bij De Groene, tien jaar waarin hij niet componeerde. Ook legde hij in Frankrijk nog de laatste hand aan zijn *Principes der Europese muziek*, waarin centraal staat dat *de Muziek van goddelijke essens is en oorsprong*.

Op 29 augustus 1946 keerde Vermeulen terug in Amsterdam en stortte zich na 25 jaar weer in het muziekleven. Oude thema's worden weer aangesneden, zoals uiterlijk vertoon van dirigenten, arbeidsomstandigheden van musici en bovenal de (ondergeschikte) positie van de Nederlandse componisten. Getraumatiseerd als hij is door het Duitse verleden eist hij het vertrek van Rudolf Mengelberg, als deze op 1-10-47 de Amsterdamse première geeft van de *Metamorphosen* (1944/45) van Richard Strauss. Een ouderwetse polemiek is het gevolg.

Hij wijst op het gevaar, dat Van Beinum voor Engeland kiest en vergelijkt hem met Mengelberg, maar bereikte deze vroeger de klankcultuur van het Concertgebouworkest door dwang, door een soort militaire tucht, Van Beinum door menselijke vriendschap. Hij is niet 'de baas'. Hij is de 'primus inter pares'.

Financieel ging het in 1946 slecht, het baantje in de bibliotheekcommissie van Donemus werd wegbezuinigd, en net terug in Amsterdam stond er al een ambtenaar van het Rijk op de stoep van Herengracht 330 om een regeling (renteloze aflossing in tien jaar) te treffen van de schulden aan het Nederlands Consulaat in Parijs, opgelopen tot f4000,-

Einde seizoen 1947/48 vierde het Concertgebouworkest zijn 60-jarig bestaan. Groot is Vermeulens ontstemming, dat er geen enkel Nederlands werk werd geprogrammeerd en zelfs geen enkele Nederlandse solist uitgenodigd. *Levenslang* ziet de Nederlander zich door de voornaamste concertinstelling in Nederland geprijsd als uitschot, als tweederangs koopwaar.

Positieve ontwikkelingen

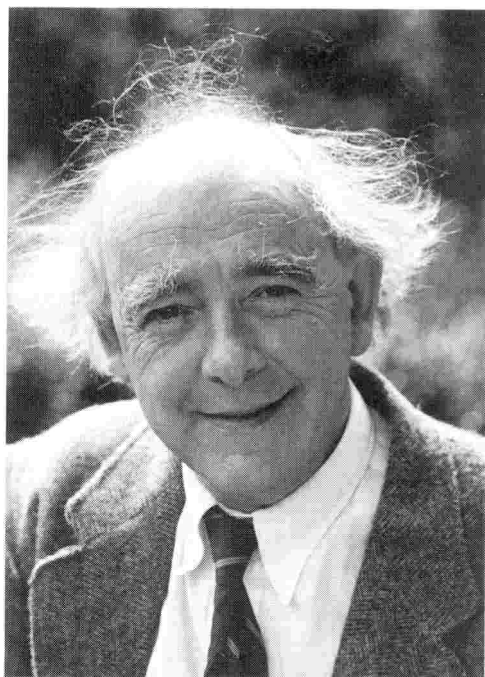
Er zijn echter ook positieve ontwikkelingen. November 1948 viel hem de Essayprijs van Meulenhoff ten deel voor de *Principes der Europese muziek*. Op 18 januari 1949 werd een dochter Odilia geboren (toekomstig levensgezellin van Ton Braas), en 1949 werd het jaar dat de Vierde en Vijfde Symfonie werd uitgevoerd.

Op 30 september ging de Vierde in première, door Flipse in Rotterdam. Escher sprak in een voorbeschouwing van *één lang ononderbroken verhaal in zingende energieën, dat in de tijdsduur momenten van spanning en ontspanning kent, doch geen wezenlijke onderbrekingen*. Recensenten hadden moeite met het werk, "ongehoorde muziek" (Bertus van Lier, Parool), "een baaierd, wilde heksenketel vol kokende olie (De Tijd). Jan Mul (Volkskrant) sprak van *natuurverschijnsel. Het heeft geen zin haar met compositieregeltjes te lijf te gaan. Vermeulen is een visionair; de Apocalyps moet onder zijn kussen liggen. Een klein half uur lang trekt de klanklawine ononderbroken aan ons voorbij*.

De uitvoering van de Vijfde op 12 en 13 oktober heeft Van Beinum nog de nodige moeite gekost, daar hij de musici van het Concertgebouworkest over de drempel moest zien te krijgen. In de wandelgangen werd gesproken van 'Matthijs-Passion'; veel partijen zijn inderdaad exceptioneel moeilijk, gaf Van Beinum in een interview aan. De pers was bijna unaniem afwijzend. Vermeulen zelf liet de dirigent weten: *van het begin tot het einde voelde ik mij aangegrepen met hetzelfde geweld als toen het werk geschreven werd*.⁵

De Vierde werd op 29 mei 1951 door het Rotterdams Philharmonisch Orkest op een Maneto-concert nogmaals gespeeld. In De Groene Amsterdammer van 9 juni schrijft Vermeulen onder de titel 'Een poging tot muzikale existentie', dat het aan het initiatief van Maneto in 1939 (uitvoering van de Derde) is te danken, dat er een vierde en vijfde symfonie volgde.

Aan het eind van het jaar was er ook officiële erkenning, de Vierde kreeg de Staatsprijs van het Ministerie van OKW.

6. Foto Matthijs Vermeulen uit 1951.

Van Kempen

Januari/begin februari 1951 brak de rel uit rond Paul van Kempen. Er had zich een comité gevormd tegen de aanstelling als dirigent van deze Nederlander, die zich tot Duitser had laten naturaliseren en in de oorlog in Nederland Wehrmacht-concerten had geleid. 'Sousa-tijden' herleefden op zondag 28 januari 1951, de tweede uitvoering onder Van Kempen. Het werd *misschien de gedenkwaardigste dag in al die honderd jaar. Koor en orkest hadden hun plaatsen ingenomen, solisten en dirigent begaven zich naar de hunne. Op het ogenblik dat Van Kempen zijn stok hief, klonk er uit de zaal gefluit. Twee dingen gebeurden toen gelijktijdig. Overal in de zaal rezen rechercheurs omhoog om zich een weg naar de ordeverstoorers te banen en op het podium verhieven de meeste orkestleden (62 van de 80, zou later blijken) zich eveneens om de ruimte te verlaten [...]. Veertig minuten later werd het concert afgelast*.¹³ Het ontslag op staande voet van orkestleden werd later teruggeschroefd. Ten onrechte werd Vermeulen als een der aanstichters van de kwestie Van Van Kempen gezien.

In elk geval heeft de affaire de scheiding van Orkest en Gebouw (waarvoor Van Beinum ijverde) alleen maar bespoedigd. Vermeulen had hierover al in 1919 geschreven. Op 28 mei 1919 stelde hij in het kader van het onbegrijpelijke opheffen van de baan van de tweede dirigent Cornelis, dat *het in zijn ogen incompetent Bestuur zich voortaan louter met de exploitatie van Gebouw, Grond en Tuin moest bezighouden. De orkestleden riep hij op hun zaken zelf te gaan regelen, in samenspraak met de Gemeente* [Braas p.189]. De zelfstandige stichting voor het orkest kwam er november 1952.

Zomer 1951 kreeg Vermeulen het verzoek om een Mengelberg-biografie te schrijven. De directeur van uitgeverij Ruys was op dit idee gekomen na het indrukwekkende artikel 'De uitvaart van Mengelberg',¹¹ dat Vermeulen op 31 maart 1919 had geschreven. Vermeulen weigerde, omdat hij vreesde niet objectief genoeg te kunnen schrijven. In 1960 verscheen er van de hand van Wouter Paap een boek *Willem Mengelberg*.

Erkenning

Op 8-2-53 werd Vermeulen 65 jaar, hetgeen geen extra feest betekende. De AOW bestond nog niet en dezelfde maand kwam er weer eens een aanmaning van het Ministerie van Binnenlandse Zaken over de terugbetaling van de oorlogsschulden. Vermeulen schreef terug, dat verrekening met een compositieopdracht hem een goede zaak leek: *Ik ben de enige Hollandse componist die tot dusverre geen opdracht ontving van de Nederlandse Regering*.

Het Reine Elisabeth Concours van 1953 bracht eindelijk de erkenning. Het was dat jaar gewijd aan de scheppende toonkunst. De ingezonden compositie mocht nog niet in première zijn gegeven. Vermeulen zond de onuitgevoerde partituur van de Tweede Symfonie van 1919/1920 in. Er waren 439 inzendingen uit 36 landen.

Vermeulens symfonie behoorde tot de 12 partituren, die van 8-12 december anoniem werden uitgevoerd en te horen waren op de Belgische radio. Het werk kreeg de vijfde prijs, een geldbedrag van 50.000 frs. en de zilveren medaille van de stad Brussel. Vermeulen wist de tijd van uitzending niet, nu had hij

de 'Prélude à la Nouvelle Journée' nog niet gehoord. De eerste prijs ging naar de Pool Michal Spisak, de tweede naar de Fransman Jean Michel Defay. De Nederlander Luctor Ponse kreeg de tiende.

Van de prijs kocht Vermeulen direct een radio, waarvoor hij de uitvoering van de *Passacaille et Cortège* door Van Beinum in Engeland in februari 1954 volgde. Op 5 maart en 4 mei 1955 hoorde hij op de radio de uitvoering van de orkestversie van *La Veille* door Joanna Diepenbrock. Het jaar 1955 stond overigens volledig in het teken van Vermeulens strijd (artikelen en redevoering in De Beurs van Berlage) tegen de atoombewapening.

In februari 1956 vond de première van de *Passacaille et Cortège* in Amsterdam plaats en de *Tweede* werd voor uitvoering op het Holland Festival genomineerd. De voorrepetities waren door Henri Arends gedaan. Na de geslaagde uitvoeringen onder Van Beinum schreef Arends aan Vermeulen: *Deze symfonie stempelt u tot een der allergrootste creatieve toonkunstenaars, welke ons land heeft voortgebracht en daarom vind ik dat onze generatie er recht op heeft al uw werken uitgevoerd te horen*. Tijdens het Holland Festival 1997 was het eindelijk zo ver.

Naar Laren

Intussen hing de Vermeulens in de zomer van 1956 een ramp boven het hoofd, omdat Herengracht 330 door een projectmakelaar was opgekocht en onbewoonbaar verklaard. Het pand diende verlaten te worden. Het woonprobleem werd opgelost door voor het landhuisje in Laren te kiezen. Het opzeggen van de baan bij *De Groene* werd vergemakkelijkt door de toekenning van een jaarlijks eregeld van het Ministerie van OKW, groot f2000,-. Juist op de dag van de verhuizing (1 november 1956) kwam ook de subsidie van het Prins Bernhard Fonds binnen voor het componeren van een nieuwe symfonie. Een spaarbankboekje met tweeduizend gulden van architect Jan van der Linden, die financieel eerder bijgesprongen had en bij de verbouwing aan de Herengracht kleuradviezen voor de inrichting gegeven had, maakte een einde aan de financiële zorgen.

Van Beinum kwam in februari 1957 naar La-

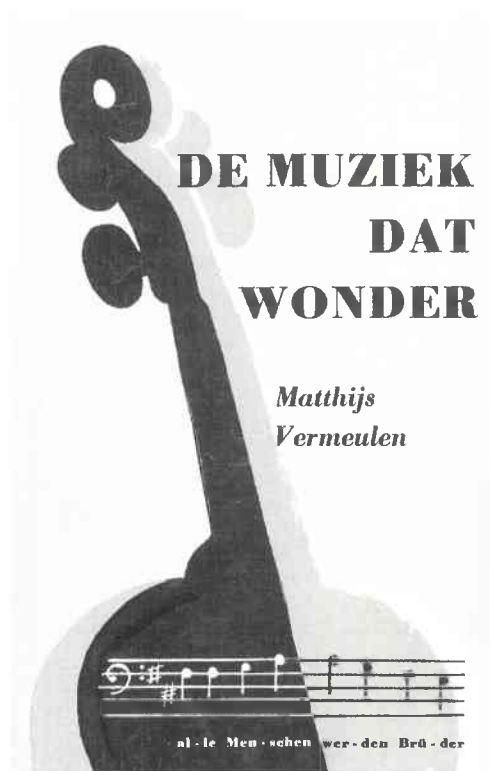
7. Het landhuisje (Drift 45) in beginjaren 1980.

ren om te praten over de *Passacaille* die hij in het kader van zijn zilveren jubileum als dirigent bij het Concertgebouworkest in maart wilde uitvoeren. De uitvoering is nog steeds te beluisteren op de platen die Donemus van het gehele oeuvre maakte. De herfst van 1957 stond verder in het teken van de bundeling van een aantal artikelen voor uitgever Bert Bakker. Het Ooievaartje 74 kwam voorjaar 1958 uit onder de titel *De muziek, dat wonder*. De ondertitel luidde: 'een keuze uit herinneringen'. De artikelen uit *De Groene* zijn jammer genoeg niet van een datum voorzien.

70 jaar

Vermeulens zeventigste verjaardag (8-2-58) ging niet ongemerkt voorbij. Er verschenen diverse interviews. Vestdijk, in 1957 de opvolger van Vermeulen in *De Groene*, schreef: *In ieder polyfonie, ook bij Vermeulen, heetten de verschillende stemmen zelfstandig te zijn; wat intussen niet verhindert, dat zij "naar elkaar luisteren", en daar-*

8. Omslag *De Muziek, dat wonder* (1958), met het motto "alle Menschen werden Brüder".

door een en ander van hun zelfstandigheid moeten inboeten [...], maar niet ten koste van de waarde van de melodie. Hoofdmelodie of nevenmelodie, om het even; het moeten altijd Melodieën zijn, waardevolle, onherhaalbare, schone en expressieve gestalten. Bij mijn weten is deze theoretische eis, waaruit de eis van originaliteit vanzelf voortvloeit, nooit eerder in de toch zo sterk tot het polyfone neigende moderne muziek gesteld, en zeker niet met zoveel overtuigingskracht. Ook Vestdijk wijst op de noodzaak van regelmatige uitvoeringen van zijn symfonieën.

April 1958 werd hem eindelijk het restant van de schulden aan de Staat der Nederlanden kwijtescholden. Vanwege een aandoe-ning aan de handen was er stagnatie in de totstandkoming van de Zesde Symfonie gekomen, maar eind januari 1959 kon Vermeulen het netschrift bij Donemus inleveren, omdat het werk genomineerd stond om op het Holland Festival 1959 uitgevoerd te worden. Vermeulens promotor Van Beinum stierf echter op 13 april, de uitvoering ging niet door.

De liederen-opdracht van OKW, een groot lied voor bariton en piano, *Prélude des origines* op tekst van Georges Ribemont, werd eind oktober 1959 voltooid.

De Zesde

Voor het eerst klonk een werk van Vermeulen kort na voltooiing. Paul Hupperts verzorgde op 25 en 26 november 1959 de uitvoering van de Zesde in Utrecht en op 15 december in Amsterdam. In de toelichting op het werk schreef Vermeulen: *Zij heeft hetzelfde doel dat alle kunstenaars van alle voorgaande eeuwen zich stelden: het geheime vuur te wekken en aan te wakkeren, le feu sacré, de goddelijke vonk die in ieder mens aanwezig is. Volgens Vermeulen klonk het negenstemmige slot met een doorzichtigheid, een glans, een zwaarteloosheid, waartegen niets viel in te brengen. Vooral een brief van een jeugdige bewonderaar, de avant-garde componist Rob du Bois, deed hem deugd: Alle middelmatigen die Nederland als componist viert, en dat zijn er vele, instrumenteren chaotischer, breüger in hun meest heldere, dan u in uw meest polymelodische momenten. Een brief van Jan van der Linden hield nog een extra verrassing in. Hij zegde een toelage van f50,- per maand toe voor de tijd van twee jaar. De uitzending voor de KRO-*

radio was op 3 januari 1960. Vermeulen lichtte zijn polymelodie als volgt toe: *Mijn polymelodische schrijfwijze, welke men gewoonlijk onontwaa- baar noemt, moet niet analytisch gehoord worden, stem voor stem, maar synthetisch, als gemeenschap van stemmen. Ook een polymelodisch stuk van Obrecht, Josquin des Prés en Palestrina is onontwaa- baar, tenzij men het van buiten kent, en dood-ver- moeiend, als men probeert daar stem voor stem te volgen.*

Goed nieuws was, dat ook het Concertge- bouworkest de Zesde in mei 1960 zou spelen. Verder werd het werk uit zes Nederlandse in- zendingen genomineerd voor de Muziekda- gen in Keulen. De uitvoering daar maakte in- druk, vooral op jongere vakgenoten. Zo riep Karlheinz Stockhausen uit: *Dieser Holländer, da ist doch unendlich viel vitaler, kraftvoller als das Knochentrockene Zeug von Stravinsky.*

Ook financieel had het succes in Keulen ge- volgen. Het Cultuurfonds Buma kende Ver- meulen een stipendium van drieduizend gul- den p.j. toe, en OKW honoreerde de Zesde Symfonie met f1000,-

In juni 1961 voltooide Vermeulen het Strijk- kwartet (première december 1963¹⁰). Daarna begon hij aan een drietal liederen, *Trois chants d'amour* voor mezzo-sopraan, die pas in sep- tember 1962 afgerond werden.

Roland Holst stuurde hem in november 1962 zijn nieuwe bundel *Onder koude wolken*, met op de titelpagina: *Voor Thijs, die model stond voor 'Tweegesprek III'*. Het gedicht begint:

Een sterk oud man,
zijn tors een stam,
zijn bloed hars –
nog even dwars
als jaren her –
daar zit ik weer
tegenover hem,
stem tegen stem,
kortaf, en vaak
in tegenspraak
over de mens
aan de verste grens.

75 jaar

T.g.v. Vermeulens vijfenzeventigste verjaardag organiseerde Maarten Bon op 11 februari 1963 een jubileumconcert. Zelf nam hij met

zijn vrouw Jeannelotte Herzberger de Vioolsonate (1925) voor zijn rekening. René van Ast en Reinbert de Leeuw speelden de Eerste Cellosonate (1918), terwijl de zangeres Martha van Kerkhoff met Herman Uhlhorn aan de vleugel een aantal liederen vertolkte. De première van de *Chants d'amour* had weliswaar nog niet voldoende inhoud, maar de foto's van de receptie na afloop in het Stedelijk Museum laten een stralende Vermeulen zien. Eind april werden hem de versierselen van Ridder in de Orde van Oranje Nassau door de burgemeester van Laren opgespeld.

Maar het werd weer eens tijd dat er een symfonie uitgevoerd werd. Vermeulen zelf schreef de directeur van het Concertgebouw, Piet Heuweekemeijer, daarover aan. Zijn voorkeur ging uit naar de Eerste: *Zo zit ik sinds meer dan veertig jaren met een zeer onvolledig, gebrekkig en dubieus klankbeeld van die Eerste Symfonie in mijn herinnering. Gevoegd bij de 19 jaren wachten op het horen van mijn Derde, de 33 jaren wachten op mijn Tweede is dat lang, onzegbaar lang en moeilijk, misschien alleen te vergelijken met celstraf. [...]. De laatste maanden begin ik mij af te vragen of het mij ooit vergund zal worden mijn Eerste Symfonie te horen in haar integrale gedaante, alvorens ik mijn eeuwigheid inga. Want de avond komt voor mij in 't zicht.*

De wens ging ruim een jaar later in vervulling. Haitink voerde op 5 mei 1964 in het kader van de Nederlandse Muziekdagen de Eerste uit. In de bedankbrief aan Haitink schrijft Vermeulen: *Ik ben blij die symfonie gemaakt te hebben zoals zij is. Maar ik ben nog gelukkiger haar toon en ondertoon identiek herkend te zien door u, en identiek, spontaan en onbevangen te hebben zien herleven door u. Otto Ketting schreef in Elseviers Weekblad: Dat er wel enig bezwaren tegen deze super-exuberante muziek zijn in te brengen wil ik graag geloven, maar die vallen voor mij weg tegen de allure van deze met visionaire drang geladen figuur.*

Zware zorgen

Vanaf 1965 ontving Vermeulen van OKW een bijzonder eregeld van vijfduizend gulden per jaar als blijk van waardering voor de zeer bijzondere bijdragen aan het Nederlandse muziekleven. Hiermee waren de zware zorgen voorgoed voorbij

(het ouderdomspensioen was in maart 1957 begonnen met 117 gulden per maand).

Andere zware zorgen dienden zich in dit jaar echter aan, de "barre ziekte", zoals Vermeulen zelf de kanker noemde. Hij weigerde een dokter te raadplegen, en werkte door aan de *Zevende Symfonie*, die op 25 juni 1965 voltooid werd. Dochter Odilia zette die dag de begin- en einddatum achter de dubbele eindstreep in de partituur. In september begonnen de bestralingen in het Antonie van Leeuwenhoek-ziekenhuis. Zijn ziekte stoïcijns dragend vervaardigde hij voor *Sonorum Speculum*, het orgaan van Donemus, een toelichting bij de symfonie. De partituur voor de dirigent kreeg de volgende opdracht mee: *Voor Bernard Haitink, wiens beeltenis mij dikwijls voor het innerlijk oog stond terwijl deze muziek gecomponeerd werd. Moge zij hem bevallen. Met warme bewondering. Matthijs Vermeulen 16 dec. 1966.*

'De Vijf'

Het jaar 1966 stond in het teken van de *Open brief*, die vijf Nederlandse componisten, Louis Andriessen, Reinbert de Leeuw, Misja Mengelberg, Peter Schat en Jan van Vlijmen op 16 maart in het Algemeen Handelsblad hadden gepubliceerd. Daarin stelden ze het programma- en dirigentenbeleid van het Concertgebouworkest aan de orde. Ze ijverden voor Bruno Maderna als vaste dirigent voor het moderne repertoire. De hele geschiedenis culmineerde in het geruchtmakende debat van 14 december, dat rechtstreeks uitgezonden werd door de televisie. Een van de stellingen was, dat er ten tijde van Mengelberg meer belangstelling voor moderne muziek (350 premières) was dan onder zijn opvolgers. Vermeulen werd genoemd als voorbeeld van een componist die veel te lang op uitvoering had moeten wachten.

Aangezien er geen enkele overeenkomst was tussen Vermeulens uitsluiting door Mengelberg en de positie van de jonge garde van 1966 mengde Vermeulen zich in de discussie. Nog eenmaal greep hij zijn pen, en verzamelde alle krachten om zijn laatste artikel te schrijven. Het kostte hem twaalf dagen van inspanning en uitputting. Op 16 januari 1967 verscheen zijn betoog in *De Groene*, in de

vorm van een toespraak. Hij vangt aan met de
 schildering van zijn eigen leven, het verzet te-
 gen Mengelberg, het verhaal rond de Eerste
 Symfonie, de 'Sousa'-episode, om tenslotte tot
 de kern te komen: *Waar zijn ze gebleven, die 350
 partituren? Verdwenen. Wie kan mij [...] tien titels
 noemen, waarop men zal vlassen terwijl men ze
 leest. Hij zal lang moeten zoeken. Natuurlijk zijn ze
 niet achterop geraakt. Maar dat is alles. En dan
 vraag ik: In welk opzicht zouden wij zijn achteruit
 gegaan tijdens het bewind van Eduard van Beinum
 en Bernard Haitink? [...]. Wat hebben op dit ogen-
 blik onze "vijf jonge componisten" zelf beschikbaar
 dat voor symfonisch orkest bestemd is? En heeft een
 uwer reeds vernomen, dat een hunner werken door
 Heuwekemeijer geweigerd is? Dat zou een aardig ka-
 baal veroorzaakt hebben. Geeft iemand der "vijf" er
 zich wel rekenschap van, dat zelfs niet de totale pro-
 ductie van "actuele" muziek der vijf continenten de
 benoeming zou rechtvaardigen van een speciaal di-
 rigent aan een symfonisch organisme als ons orkest?
 [...]. Als er een probleem is van "geavanceerde" mu-
 ziek, is de beste oplossing zonder twijfel deze: men
 richt een Concertgebouw-sextet of -septet op, gelijk
 in de dagen van Evert Cornelis [...]. Het zou me
 geen seconde verwonderen, wanneer over minder
 dan vijf jaren zonneklaar zal blijken, dat "de jonge
 componisten" met hun excessen, excentriciteiten,
 piasseries, clownerieën en overige humbug, hun
 muziek op een dood spoor gebracht hebben vanwaar
 geen terugkeer noch andere uitweg bestaat. Neen!
 Daaraan wage men niet een der prachtigste uitvin-
 dingen van de mens: het symfonie-orkest. Hiermede
 heb ik gezegd wat mij sinds lang zwaar en na op 't
 hart lag.*

In de pers bleef het stil rond het artikel. Dit
 had men niet verwacht van een Vermeulen
 die altijd zo kritisch tegenover het Concertge-
 bouworkest was geweest.¹⁰

De Zevende

Op 2 april 1967 was de première van de Ze-
 vende Symfonie. Vermeulen weigerde naar de
 radio te luisteren, hij hoorde het stuk immers
 'innerlijk'. Thea noteerde over het slot: *Inzet
 contrabassen werkelijk slotlied van meeslepend ka-
 rakter.* Roland Holst belde op en vertelde dat
 hij het eind als groots had ervaren. Toen Thea
 dit voor Matthijs opschreef, zei hij: *Ik had dat
 slot wel graag willen horen. Een akkoord waarop ik*

*meer dan een week gewerkt heb. Zou het naar mijn
 zin zijn?*

Het artikel van Ernst Vermeulen (in 1963
 de opvolger van Vestdijk bij De Groene), luid-
 de: 'De lont voor de zevende maal ontstoken'.
 Ketting telefoneerde na de tweede uitvoering
 van 9 april: *Een fijn stuk. Ik ben al jarenlang een
 fan van uw man.* Hierop reageerde Vermeulen
 ironisch: 'Ik word nog Chef d'Ecole!' Op de
 vooravond van de Amerika-tournee kwam
 Haitink hem nog de hand schudden. Onver-
 staanbaar prevelde Vermeulen – maar Thea
 kon het herhalen: "Goeie reis, dank je wel,
 merci, merci, merci".

In mei viel hem nog de Bayle-prijs voor mu-
 ziekkritiek ten deel. OKW kende hem een
 prijs van vierduizend gulden toe voor de Ze-
 vende. Er werd een bandrecorder aangeschaft
 om de opname van de Zevende te beluisteren.

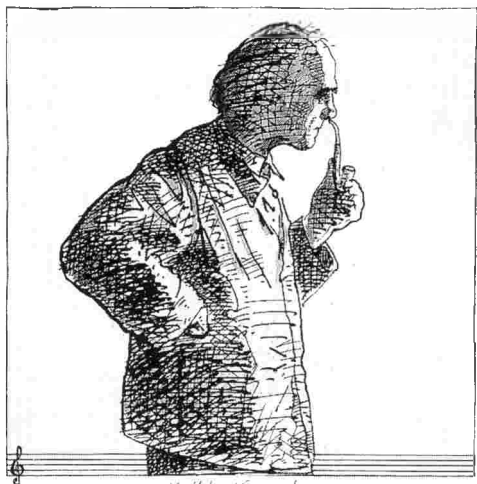
Op 26 juli 1967 stierf Vermeulen. Over de
 begrafenis schreef Thea in haar dagboek: *Op
 het Larense kerkhof liepen wij, in het prachtige weer,
 dat lange open stuk achter de baar [...]. Het neevla-
 ten van de kist ging met touwen. Dat was heel goed.
 Het berkje stond er liefelijk. Toen moesten wij naar
 huis. En hij ligt daar alleen.*

Epiloog

Haitink dirigeerde tijdens het eerste abonne-
 mentsconcert van het nieuwe seizoen, op 22
 oktober 1967, Vermeulens laatste compositie
 nogmaals. Hierna is het niet stil gebleven.
 Vooral het Residentieorkest zorgde voor een
 Vermeulen-hausse, door de Tweede, Vierde
 en Vijfde Symfonie op het programma te zet-
 ten. De laatste twee werken kregen zodoende
 ook een plaats in het project *400 jaar Neder-
 landse Muziek*.

Het belangrijkste initiatief van de in 1980
 opgerichte Vermeulenchting was de realisatie
 van het volledige oeuvre van Vermeulen op
 de plaat, in 1994 gevolgd door de cd-versie.

Christian van der Meulen, broer van Mat-
 thijs, publiceerde in 1982 al een biografie
*Matthijs Vermeulen – zijn leven, zijn muziek, zijn
 proza*. Het dagboek 1944/1945 werd in 1991
 uitgegeven en de brieven aan Thea (mei 1945
 tot aan het huwelijk) werden in 1995 door
 dochter Odilia bezorgd en van inleiding voor-
 zien.

9. Portret Matthijs Vermeulen door Ronald Blommestijn. Uit: 25 jaar Amsterdamse Kunstprijsen 1972-1996, p. 99.

Tenslotte was er het Vermeulenaar 1997, waarin Braas' opus magnum, de biografie en dissertatie, verscheen en het hele oeuvre van Vermeulen op het Holland Festival uitgevoerd werd als eerbetoon aan een oeuvre dat sinds zijn bestaan is verwaarloosd. Het Radio Filharmonisch Orkest besloot het Vermeulenproject op 30 juni met *De Vijfde*, door Ernst Vermeulen gekarakteriseerd als *de meest verpletterende lange van de zeven, de enige in drie delen, tevens de meest zorgvuldig geconstrueerde, maar ook de meest veel-eisende en daarmee voor de orkestmusici de meest problematische – in één woord een symfonie als een titannengevecht*. Ernst Vermeulens recensie in de NRC kreeg als kop mee 'Vermeulens naam verdient plaats in Concertgebouw'. Hij eindigt: *Vermeulens naam hoort er ingelijst op de balkons. Mijn voorstel zou zijn: vervang de naam van Cornelis Dopfer, een componist die alleen bij de gratie van Mengelberg zijn kansen kreeg, door die van Vermeulen. Daarmee kan tevens een punt gezet achter een onverwikkeld affaire uit het verleden, waar Vermeulens carrière werd gedwaarsboomd door Mengelberg, die Vermeulen aanriep het vak te leren bij zijn assistent, ene Dopfer...*¹⁷

Matthijs Vermeulen leeft voort in de jaarlijks door de Gemeente Amsterdam uitgereikte 'Matthijs Vermeulen-prijs'.¹⁸

Noten

1. *Mens en Melodie* juli/augustus 1997 [red.] p. 351.
2. Hartsuiker in het voorwoord van Matthijs Vermeulen, *De stem van levenden* [1981].
3. De titel is ontleend aan "het geweld van zijn verlangen" waarmee hij de *Vijfde Symfonie* (voltooid op 9-1-1944) tot stand wist te brengen: *gedreven door een macht waarvan ik niet weet dan dat ze mij drijft heb ik elke dag gestreefd met al mijn vermogens naar enkele minuten van enthousiasme, inzicht en volheid [...]. Ik heb ze elke dag verkregen, door het geweld van mijn verlangen, zou ik mogen zeggen met de *Prometheus van Homerus* [lees: Aeschylus].* Zie Braas p. 9 en p. 530 / 531 (waar Vermeulen ook zijn compositorisch uitgangspunt van de polymelodisch formuleert: *iedere speler dient zijn persoonlijke visie uit te drukken, zoals hij dat doen zou in een ideale maatschappij. Er staat niemand boven hem, niemand onder hem. Hij verschilt van zijn nabuur alleen in timbre en in kleur. Allen werken mee in dezelfde lijn naar hetzelfde doel, maar allen werken mee volgens hun eigenste natuur*).
4. Vermeulen, *De muziek dat wonder*, p. 132, artikel 'De tuin van het Concertgebouw'.
5. Artikel herdrukt in *De stem van levenden* p. 70 vlgg.
6. Braas 66/67, brief aan Thea Diepenbrock 2-6-42.
7. Rond 1920 verdiende Mengelberg al bijna het veertigvoudige van het salaris van de gemiddelde orkestmusicus. Zie Samama, *Zeventig jaar Nederlandse muziek* p.79 / 80: concertmeester f650,- per maand, de eerste fagottist f320,- en de laagst betaalde musicus ruim honderd vijftig gulden minder. Mengelberg ontving tussen de vijfhonderd en duizend gulden per concert.
Zie ook *De Mythe van de Maestro* van Norman Lebrecht [Gottmer 1992], over de geldzucht van de grote dirigenten. Zijn passage over Mengelberg eindigt: *Zijn behoefte zich als Mahler te presenteren en een halve eeuw lang een dictatuur over de muziek van Nederland uit te oefenen, wijst op een diepliggende persoonlijke onzekerheid die echter voor musici, politici en het publiek onverbiddeijk verborgen werd gehouden*.
8. De 'Sousa'-vermelding door G.K. Krop, *Concertgebouworkest in diamant 1888-1948* [Amsterdam 1949] werkt op de lachspieren: *Na de uitvoering van een orkestwerk van Cornelis Dopfer onder diens leiding uitte een muziekverslaggever, wiens spontaneïteit op dat moment zijn welversneden pen verloochende, van zijn plaats van het balkon met luide stem zijn voorbarige kritiek in de exclamation: 'Love Sousa'.* Historie en kroniek van het Concertgebouw deel I, p. 135 – 139, is uitgebreider. Braas' hoofdstuk 12 beslaat de pagina's 155 – 171.
Sousa is het pseudoniem van John Philip Ochs (oorspronkelijk van Duits-Portugese afkomst). Op en top Amerikaan noemde hij zich, enigszins Portugees klinkend, Sousa d.i. Super omnia USA [de VS boven alles], aldus Fred Brouwers in *Brouwerijen, Muzikaal dagboek*, Antwerpen / Baarn 1993, p. 19. De *Radio-encyclopaedie* van J.J.L. van Zuylen [Amsterdam, 1949, 2e druk] vermeldt dat, toen hij naar Amerika ging, op zijn bagagekist de letters S.O.U.S.A. stonden, afkorting van Siegfried Ochs United States America.
9. H.J. den Hertog in *De Amsterdammer* van 30-11-18. Deze was lid van de gemeenteraad en als leider van het jongenskoor, dat ook optrad bij het Concertgebouworkest in bv. de Derde Symfonie van Mahler en de jaarlijkse

Matthäus Passion, bevriend met Doppler en Mengelberg.

10. Pierre Monteux, dé dirigent van moderne muziek (o.a. première van de *Sacre* van Strawinsky) schreef hem op 21 juni 1929 over de *Derde*: *Hoevel ik geen definitief oordeel kan geven over een zo gecompliceerd werk zonder het te horen, na het alleen gelezen te hebben, schijnt het me toch dat uw werk zodanig veelstemmig is dat het op sommige plaatsen moeilijk moet zijn wat dan ook te onderscheiden. Het is bovendien zo dissonerend dat ik niet geloof dat een publiek tot het eind toe zal willen blijven luisteren [...]. Mijn eerste indruk. Het werk is mij niet sympathiek, het is te opengepakt, te agressief, te dissonerend.*

De eerste uitvoering is tien jaar later.

11. Als voor aankondiging van de te verschijnen biografie van Braas het hoofdstuk over *De Vliegende Hollander* samen voor het januarinumnummer 1995 van *Mens en Melodie* onder de titel 'Experiment op de Kager Plassen' (met illustraties).
12. Ketting (geb. 1935), veelzijdig componist, won al in 1957 en 1958 Gaudamusprijs en in 1979 o.a. de **Matthijs Vermeulenprijs** voor zijn *Symfonie voor saxofoons en orkest*. In 1992 kreeg hij voor zijn *Derde Symfonie* de Amerikaanse Barlow-prijs. Hij schreef ook opera's (*Ithaka* voor de opening van het Muziektheater in Amsterdam) en veel filmmuziek (o.a. voor Bert Haanstra). Dirigeert veel twintigste-eeuwse muziek. Studeerde trompet in Den Haag en was van 1954-1961 als trompettist verbonden aan het Residentie Orkest.

Groot bewonderaar van Vermeulen, zie: *De Ongeruste Paraphuie. Notities over muziek 1970-1980*, Uitgeverij Ulysses Den Haag 1981, p. 82-90: 'Voorspel als naspel'.

13. Historie en kroniek van het Concertgebouw deel 2, p. 43.
14. Het artikel werd opgenomen in **De Muziek dat wonder** [Ooievaartje 74, 1958].
Nog twee citaten over Mengelberg. Op 1 mei 1948 had hij in het kader van 'Zestig jaren Concertgebouw' over Mengelberg geschreven als *een unieke persoonlijkheid, een genie. Niet slechts zijn orkest, niet slechts ons zijn toevoorders, zijn weerloze bewonderaars, doch ook zijn Bestuur heeft hij gefascineerd, gehypnotiseerd door de uitzonderlijke magische invloed welke hij meer onbewust nog dan bewust belichamde, en van zijn benoeming tot eerste dirigent af is de historie van het Concertgebouw onafscheidelijk verweven met de psychologische ontwikkeling van de muzikale aanvoerder* [Braas p. 598].

In de oorlog, toen Anny in Parijs de *Enica* onder Mengelberg had beluisterd, had Vermeulen gezegd: *Weet je, ik kan iemand als Mengelberg, wat ik hem ook te verwijten heb, en in welke fouten ik hem ook zie verduelen, nooit geheel afvallen, en er zal altijd iets in mij gloriën wat sterk op een soort van liefde lijkt, omdat hij een der zeer weinigen is die onder musici met dwang, met tirannie en ondanks hunzelf, de beklagenswaardigen, een sprankje van het heilig vuur heeft willen en weten te waken en te redden. Zelfs nog in zijn fouten van egocentrisme, en in zijn verwaakkingen van oude man hoor ik nog met verrukking, dat hij een der uiterst weinigen is die weet hoe het moet en die in de muziek hetzelfde vuur zoekt dat sommigen vinden in God. En ook voor mij is muziek en God altijd identiek geweest* [Braas p. 525].

15. De première was op 15-12-1963 door het Amsterdams Strijkkwartet op een concert van de Stichting Nieuwe Muziek. Jeannelotte Herzberger, Rena Scholtens, Hans Dusowa en René van Ast leverden een bewonderens-

waardige prestatie, al had Vermeulen graag meer lyriek gehad. Op het programma stond ook werk van de avant-gardisten Will Eisma, Maarten Bon en Rob du Bois. Met laatstgenoemde onderhield Vermeulen zich na afloop. Du Bois' blaaskwintet bleek niets met het werk van Vermeulen gemeen te hebben: *uw muziek is een geweldige impuls voor me geweest, maar er komt wat anders uit, merkte Du Bois op* [Braas p. 790 / 791].

Artikel over de Hilversummer Eisma (geb. 1929) volgt L.Z.L.

16. De Vijf zetten hun strijd tegen 'gedateerde' muziek de komende jaren voort en schreven gezamenlijk -het was de tijd van de Cuba-crisis- voor het Holland Festival 1969 de opera *Reconstructie* over Che Guevara. De onvrede culmineerde tenslotte in de 'Notenkrakersactie' op 17-11-69 in het Concertgebouw: met toeters en bel-len onderbraken 40 'notenkrakers' het concert en Hai-tink werd met een megafoon tot een openbare discussie uitgenodigd. De administratie van het Concertge-bouw werd zelfs bezet en in 1970 volgden vergaderingen in De Brakke Grond en Krasiapolsky over een al-gehele herstructurering van het Nederlandse muziekle-ven.
17. Doppler ontbreekt in het Honderd Componisten Boek [1997]. Om enkele 'Gooiers' te noemen: ook Will Eisma, Jan Felderhof, Hugo Godron en Cor de Groot ont-breken; Oscar van Hemel, Anthon van de Horst, Tristan Keuris, Tera de Marez Oyens en Klaas de Vries komen er wel in voor.

In 'De eene grondtoon' nam Vermeulen vier opstellen over Doppler op (het laatste van 194-18 over de *Zuider-zee-symfonie*). Samama keurt Doppler nog geen ander-halve pagina waard in zijn 'Zeventig jaar Nederlandse muziek 1915-1985' (p. 31-33).

Eduard Reeser brengt het in 'Een eeuw Nederlandse muziek 1815-1915' tot 1 pagina.

Doppler (1870-1939) werd in 1908 aangesteld als twee-de dirigent, en *had toen al veel gecomponeerd, o.a. vier ope-ra's, vier symfonieën, koorwerken en liederen, die zich in ge-aardheid en verschijningsvorm aansloten bij de muziek van Richard Hol en voor de tijd van ontstaan dan ook bepaald niet vooruitstrevend genoemd konden worden.*

18. De prijs werd dit jaar (voor de tweede maal) toegekend aan de Bussummer Klaas de Vries. De prijswinnaars zijn te vinden in: *Amsterdams Fonds voor de Kunsten, 25 jaar Amsterdamse Kunstprijs 1972-1996*, p. 324-328. Tristan Keuris kreeg de prijs in 1975, Klaas de Vries in 1980, in 1976 en 1995 werd de prijs niet uitgereikt. In 1997 ont-ving Ton de Leeuw de prijs voor de tweede maal.

Bronnen

- Matthijs Vermeulen. *De eene grondtoon, een bundel op-stellen* [uit De Telegraaf 1915-1920], Schrift 4-5 van Jrg. 9 van 'De Vrije Bladen' [1932].
- Matthijs Vermeulen, *De muziek dat wonder, een keuze uit herinneringen*, Den Haag 1958.
- Wouter Paap, Nederlandse componisten XXII: Matthijs Vermeulen. In: *Mens en Melodie* Jrg. 11, nr. 6 juni 1956, p. 162-167.
- Wouter Paap, *Composers* [part of a work entitled 'Music in Holland', in co-operation with the foundation Done-mus], Amsterdam Meulenhoff [ong. 1960].

- Wouter Paap, In memoriam Matthijs Vermeulen. In: *Mens en Melodie* Jrg. 12, nr. 9 september 1967, p. 257-262.
- Matthijs Vermeulen, Seventh Symphony, *Donemus Sonorum spectrum* 29, winter 1966, p. 24-36.
- Donemus *Sonorum spectrum* 32, herfst 1967: p. 32/33 L. M. [Red.].
- Reinbert de Leeuw, Matthijs Vermeulen. In: *Sonorum Spectrum* 52 [eerste van de drie nummers van] 1973, p. 1 – 11 [oorspr. gepubliceerd in *De Gids* in 1967 in verband met overlijden van Vermeulen].
- J. Bernlef, Matthijs Vermeulen (1888-1967) *I've never felt the need of a system*. In: Donemus KEY NOTES 3, 1976 / I. Musical Life in the Netherlands, p. 34-41.
- Carel Porcelijn, *Barsten, breuken, bindingen, Essays over componisten en een dichter*. Pegasus Amsterdam 1979, p. 68 – 74: Op de bres voor een nieuwe dageraad, Matthijs Vermeulen, tegen alles in – boven alles uit.
- Otto Ketting, Prelude as Postlude, on Vermeulen's 'Second Symphony' and the song 'Les filles du Roi d'Espagne'. In: KEY NOTES 3, p. 42-45. Herdruk in: *De Ongeruste Paraphrasië. Notities over muziek 1970 – 1980*, Uitgeverij Ulysses Den Haag 1981, p. 82-90: 'Voorspel als naspel'.
- Wouter Paap, *Wegen en dwaalwegen der muziekcritiek*, Het Spectrum 1978: p. 176-194 Matthijs Vermeulen.
- Matthijs Vermeulen, *De stem van levenden, een verzameling artikelen* [uit *De Groene Amsterdammer* tussen 1946-1956], samengesteld door Th. Vermeulen-Diepenbrock. Stichting Ravenberg Arnhem 1981 in een oplage van 750 exemplaren.
- KEY NOTES 15, 1982 / I, p. 48: "Matthijs Vermeulen Foundation in co-operation with Donemus has started on a project of recording all of Vermeulen's compositions" [red.].
- Roland de Beer, [Album I + II] Matthijs Vermeulen [now available] in: KEY NOTES 18, 1983 / 2, p. 33 + 39 [Album III June 1984, Album IV November 1984].
- Leo Samama, *Zeventig jaar Nederlandse muziek 1915 – 1985*, Querido 1986.
- Ton Braas, Matthijs Vermeulen's Symphonies. In: KEY NOTES 25 1988 / 1989 [the last issue of Key Notes], p. 18-24.
- *Historie en kroniek van het Concertgebouw en het Concertgebouworkest 1888 – 1988*. Deel 1 1888-1945 [1988], deel 2 1945-1988 [1989], De Walburg Pers Zutphen.
- S. Vesdijk, Matthijs Vermeulen als componist [De Groene Amsterdammer 1-2-58]. In: *Verzamelde muziekessays 10*, Amsterdam Meulenhoff 1990, p. 143-144.
- Emanuel Overbeek, *Muzikale dubbellevens, Composities met een tweede naam*, Kwadraat – Utrecht 1991.
- Erik Voermans, De Visionaire Dilettant, Nederlandse componisten over Matthijs Vermeulen. In: *Mens & Melodie* januari 1995, p. 6-12.
- Elmer Schönberger, Matthijs Vermeulen 1888-1967 Componist van de onverbidelijke grondtoon. In: *Amsterdams Fonds voor de Kunsten, 25 jaar Amsterdamse Kunstprijzen 1972-1996*, p. 99-111 [+ jaarlijkse prijswinnaars p. 323 vlgg.].
- Ton Braas, *De Vliegende Hollander* van Matthijs Vermeulen. In: *Mens en Melodie* Jrg. 50 januari 1995, p. 14-26.
- Ton Braas, *Een biografie van Matthijs Vermeulen, Door het grafeld van zijn verlangen*. De Bezige Bij 1997.
- Wim Markus, De dwaalweg van het intellect, Over de symfonieën van Matthijs Vermeulen (I). In: *Mens en Melodie* mei 1997, p. 214-217.
- Wim Markus, Het ideaal van de ongebroken inspiratie, Over de symfonieën (2). Id. juni 1997, p. 270-277.
- De definitieve canonisatie? In: *Mens en Melodie* mei 1997 [red.], bespreking van het proefschrift van Ton Braas *De symfonieën en de kamermuziek van Matthijs Vermeulen en de Vermeulen-biografie Door het grafeld van zijn verlangen*, p. 245/246.
- Peter Schat, In de zon gedroogd, Over de muziekrecensentencomponist Matthijs Vermeulen. In: *Mens en Melodie* juni 1997, p. 264-269.
- Ton Braas, Matthijs Vermeulen. In: *Het honderd componisten boek, Nederlandse muziek van Albicastro tot Zveers*, o.l.v. Pay-Um Hin en Jolande van der Klis, Gottmer Haarlem 1997.

Eens gegeven blijft gegeven

Naarders in het gedrang bij de Katentol

H.A. Kos

Inleiding

Rond het midden van de tiende eeuw schonk graaf Wichman II van Hamaland (952-973) een aantal goederen (waaronder Naerdinland) aan het door hem zelf gestichte vrouwenklooster te Hoog-Elten.¹ Om deze goederen te behouden en te exploiteren verzocht Wichman Keizer Otto II (973-983) in 973 Elten onder zijn bescherming te nemen en de immuniteit te verlenen (de vrijstelling van de koninklijke rechtspraak en belastingen en daarmee de beschikking daarover). Otto II deed echter meer; hij schonk de zogenaamde Katentol van de visserij in de gouw Salland en de rivier de IJssel aan het vrouwenklooster.² In 1241 besloot de toenmalige abdis de tol voor altijd te verpachten aan de stad Deventer.³ Twee eeuwen later ontstond een conflict tussen Deventer en een aantal Naarders. Zij zouden tolvrij Katen mogen passeren. Deventer echter wilde dat zij tol betaalden. Op welke grond konden de Naarders tolvrijheid claimen?

Tollen

Meestal was een tol gesitueerd in een belangrijke handelsplaats, zoals die te Dorestad. Naast de constante stroom van importwaren en een afzetmogelijkheid voor de eigen producten kon men over de aangeboden goederen of door te voeren waren tol heffen. De tarieven lagen door het hele land min of meer gelijk doordat de tolhuizen bij elkaar informeerden en soms gewoon afkeken. Aanvankelijk waren alle tollens langs de Rijn en de IJssel in het bezit van de Keizer of het rijk. Daarna gingen ze over in kerkelijke handen en vandaar naar de steden. Ook ontstonden in de loop van de tijd een aantal kleinere binnenlandse transitotollen (04033) en markttollen, in het bezit van kerkelijke instellingen of van de lokale aristocratie.⁴

De Katentol (973-1241)

Het plaatsje Katen is inmiddels verdwenen, maar de oorspronkelijke plaats is vrij nauwkeurig bekend. Het lag aan de zuidelijke oever van de IJssel, in de huidige uiterwaarden bij het Katerveer. Een van de redenen voor het verdwijnen van Katen was de ontwikkeling van het naburige Zwolle tot stad.⁵ De naam is afgeleid van *Kote* of *Kate*, dat verwijst naar kleine hutten, de woningen van de zogenaamde *ongewaarden* of keuterboeren (kleine boeren die niet gerechtigd waren in de marke).

De Katentol was in de Vroege Middeleeuwen een eenvoudige tol van de visvangst in de IJssel en Salland. In 973 werd de tol door Otto II geschonken aan Elten en dan wordt dit ook duidelijk vermeld; '*Ahoat onze fiscus echter vandaar zal kunnen verwachten zowel van de tol van de visvangst in de gouw Salland als in de rivier de IJssel, die in de volksmond de Katentol wordt genoemd... hebben wij gegeven en afgestaan en weggeschonken*'.⁶ Niet lang daarna raakten familieleden van Wichman II ernstig in conflict over de bezittingen van het vrouwenklooster. In 996 werd hier door Otto III (983-1002) een einde aan gemaakt door een evenredige verdeling van de familiegoederen tussen de strijdende partijen (dochter Adela versus dochter Luitgard), maar de Katentol bleef onverdeeld Eltens bezit.⁷ Het vermoeden bestaat dat het vrouwenklooster gedurende de elfde eeuw en het eerste kwart van de twaalfde een moeilijke periode kende, getuige het feit dat abdis Irmgard het opnieuw stichtte. In een oorkonde van Lotharius III (keizer van 1125-1137) uit 1129 lezen we; '*Laat het alle in Christus getrouwen bekend zijn, dat graaf Wichman deze kerk ter ere van de zalige Vitus martelaar heeft gesticht en dat abdis Irmgard zaliger gedachten haar opnieuw heeft gesticht...*'. De Keizer bevestigde vervolgens aan de hand van de regeling van 996 Elten in zijn bezittingen. De Katentol is dan nog steeds een tol van de visvangst in de gouw Salland en de rivier de IJssel.⁸

Met de opkomst van de Zuiderzeesteden en

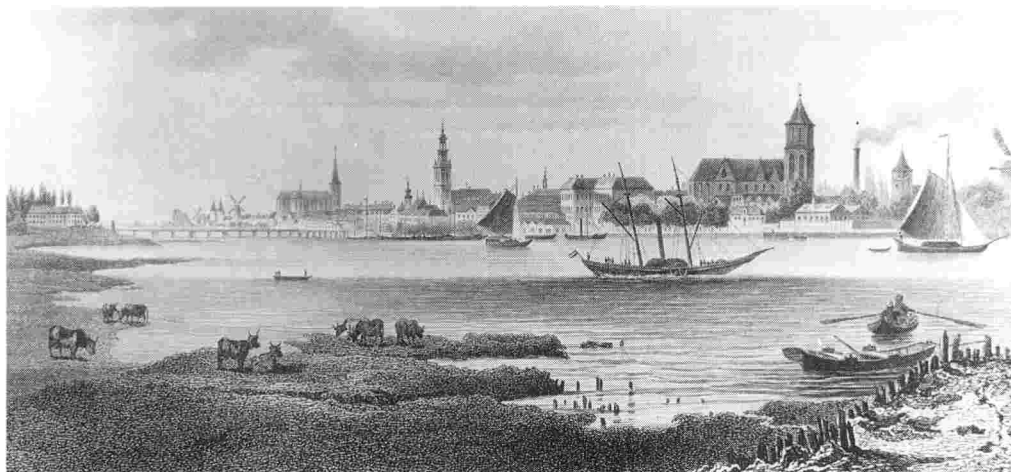
Fragment Landkaart Gelderland en Overijssel, door P. Kaerius, 1617. Collectie Zuiderzeemuseum Enkhuizen.

de handel op de Oost werd de IJssel als verbindingsrivier met de Rijn en het achterland steeds belangrijker voor handelaren uit diverse contreien (Engelsen, Scandinaviërs en lieden uit de Baltische gebieden). Daarnaast ontwikkelden de IJsselsteden zich tot handelssteden, met jaarmarkten en andere commerciële activiteiten. Het ging naarmate de tijd vorderde al lang niet meer alleen om de visvangst te Katen. De toestroom van kooplieden en goederen, zowel buiten [04033] als binnenlandse, maakte het bij uitstek geschikt om een echte transito-tol te worden.

Het beheren en administreren van een drukke riviertol vergde energie en mankracht en een instelling als het vrouwenklooster Elten deed er beter aan dit uit te besteden. Eerst aan particulieren zoals een zekere ridder (*miles*) Rodolf, waarschijnlijk een telg uit het edelvrije geslacht van Sinderen en broer van een Eltense kanunnikes Irmgard ([04039] 1240).¹⁰ Het is aan hem te danken dat de stad Deventer zijn slag kon slaan. Rodolf had al ja-

ren geen pacht meer betaald en het is begrijpelijk dat Elten zocht naar een betrouwbaarder partner. Bovendien stelde de stad Deventer zich garant voor de opgelopen betalingsachterstand. In 1241 werd de pachtovereenkomst gesloten en tegen een vaste som van twintig Deventerse ponden en tien solidi werd de Katentol overgedragen aan de stad Deventer, met de bepaling dat indien de pacht niet werd betaald de tol direct en geheel terug zou vallen aan Elten. Opvallend is dat de abdis daarnaast gecompenseerd werd voor de inkomsten uit de visvangst.¹¹ Dit geeft aan dat die inkomsten niet te onderschatten waren.

Al ver voor 1241 werd bepaald dat 'stichtge-

Gezicht op Kampen vanaf de overzijde van de IJssel, door L. Rohbock, 1860. Collectie Zuiderzeemuseum Enkhuizen.

nooten des stichtes van Elten ende dienstmannen Sunte Vijs onsers patroons' tolvrijheid genoten te Katen. In een eind veertiende, begin vijftiende-eeuws tijsboek van het stift werd dit ook nog vermeld. Zo een tijsboek had niet alleen een administratief doel, maar kende ook een zekere rechtsgeldigheid.¹¹ Elten had zijn zaken goed geregeld en leverde niets in. Het behield de voordelen van voor 1241 en verkreeg bovendien jaarlijks de pachtsom.

Uit de stadsrekeningen van Deventer kunnen we de wijze van innen van de pachtsom opmaken. Het blijkt dat de inkomsten uit de Katentol in de stad zelf werden verzameld en door twee *verwaerders* (toezichthouders) beheerd en geadministreerd. Zij legden verantwoording af aan de *cameraar* (stedelijk ambtenaar, belast met het geldelijke verkeer). Ook hadden de verwaerders de beschikking over twee roeiboten voor het innen van het tolgeld. Daarnaast had men knechten in dienst die eventuele wanbetalers achtervolgden. Na 1382 kwam de tol als een zelfstandige post in de stadsrekeningen. Bij de afrekening van de inkomsten werd de pachtsom reeds in mindering gebracht, '*boven dat sij daer af uytghegheven hebben vor die pensie tot Elten*' en vervolgens betaald te Elten.¹²

Naerdinland en de overdracht van 1280

In 1280 bereikte abdis Godelinde met de Hollandse graaf Floris V (1254-1296) overeen-

stemming omtrent bepaalde in pacht uit te geven zaken van het Naerdinland.¹³ De jurist Moorman van Kappen gaf in 1980 al de voorzet. Hij stelde dat Elten aan Floris V alleen gezagsrechten, de *terra*, overdroeg van het Naerdinland. De Hollandse graven zouden dan later op grond van hun domeinregaal¹⁴ de eigendom hebben geclaimd over de ongecultiveerde gronden.¹⁵ Een en ander heeft betrekking gehad op hoe er tegen het ontstaan en het rechtskarakter van de Gooise marke wordt aangekeken.¹⁶ Zeker is dat Elten, los van de gezagsrechten, een grondheerlijke¹⁷ band behield met het Naerdinland. Zo bestonden er nog Naerdinlanders die in een bepaalde verhouding stonden met het vrouwenklooster, de zogenaamde dienstlieden of *ministerialen*. De rechtspositie van ministerialen is meerdere malen onderwerp van studie geweest. Niet alleen bestaan er regionale verschillen, ook per instelling zijn variaties in dienstbaarheid te vinden.¹⁸ Het gaat te ver dat hier te bespreken, maar het is billijk de Naerdinlandse dienstlieden van Elten te beschouwen als personen die in de loop van de tijd alleen in naam een zweem van onvrijheid in zich droegen. Daarnaast was het dienstmanschap verbonden aan het poorterschap. Enklaar denkt dat er sprake was van een groep onbeleende dienstlieden en dat het zuiver om een persoonlijke band ging. Zij waren bijvoorbeeld geen betalingen of diensten schuldig.¹⁹ Of zij wel een deel van hun nalatenschap aan Elten moesten overdra-

gen, zoals andere dienstlieden van het vrouwenklooster, is niet met zekerheid te zeggen maar wel waarschijnlijk.

Van de erkenning van de pachtovereenkomst door Floris V uit 1280 bestaat een Midelnederlandse kopie, opgenomen in het eerder genoemde tijsboek. Dit illustreert goed de verhoudingen; het ging om pacht van bepaalde zaken, in dit geval de *terra* of de gezagsrechten, en niet om de overdracht van de eigendom. Elten administreerde de verpachting van Naerdinland onder de kop '*Dit is pacht die men schuldich is to Elten*'.²⁰ Even voor de kopie staat een toelichting: '*Een greven van Hollant is jaerlix schuldich der abdien van Elten van neerland XXV aelde scilde In die mart* [te betalen op sint Maarten = 11 november] *daer heuet hi voer in pacht die stat to neerden mit den IV derpen in goylant geleghen* [Blaricum, Huizen, Hilversum en Laren; Bussum viel onder Naarden]. Indien de pachtsom niet op tijd werd betaald of in het ergste geval helemaal niet, dan zou de *terra* Naerdinland direct en geheel terug vallen aan Elten. Kerkelijke rechten en sommige leenuitgiften, zoals het maarschalkambt van de heren van Nijenrode en de daaraan verbonden koptienden, behoorden niet tot de pachtovereenkomst. Ook de dienstmanslenen werden uitgezonderd; '*Voertmeer so heuet die voornoemde Abdisse rytghenamen mit namen oer dienstmans die van gueden liggheende in neerland daer in sint beleent van oer In weliken wij* [Floris V] *noch onse eruen* [de Hollandse graven] *gheen recht hebben sulen*'.²¹

Het conflict tussen de Naarderse Sunte Vijts mannen en Deventer

In 1463 ontving abdis Agnes van Bronckhorst (1443-1475) een klacht van enkele Naarders. Toen zij met hun goederen de IJssel wilden afzakken en voorbij de tol van Katen voeren werden zij door de tollenaar aangeslagen. Omdat zij weigerden tol te betalen werden hun goederen afgenomen. Dit was in hun ogen een regelrechte beroving. Zij waren immers dienstlieden van het vrouwenklooster Elten en hadden dus het recht tolvrij Katen te passeren. Zij noemden zichzelf nota bene *Sunte Vijts* mannen, naar de patroon van Elten. De stad Deventer nam de klacht in be-

handeling, maar oordeelde toch in hun naamdeel op basis van een creatieve ingeving. Aangezien de tolvrijheid gegeven was aan de dienstlieden van Oud-Naarden en in de wetenschap dat deze in 1350 in rook was opgegaan (als eerste wapenfeit van de Hoekse en Kabeljauwse twisten), vond de vertegenwoordiger van de stad Deventer dat de 'nieuwe' Naarders geen recht hadden op dit privilege. Bovendien was het nieuwe Naarden niet gebouwd op de plek van de verwoeste stad.²² Hoewel Deventer tot 1463 Naarderse dienstlieden van Elten een vrije doorgang te Katen had verleend, was zijn vertegenwoordiger van mening dat het maar eens afgelopen moest zijn. Niet alleen Naarden werd getroffen, ook diverse andere Hollandse steden en hun inwoners die de IJssel als verbinding gebruikten met de Rijn en het achterland. Nadat veel Hollandse kooplieden hun goederen niet op de jaarmarkt van Deventer brachten, escaleerde de situatie. De Hollandse graaf dirigeerde zijn kooplieden eerst naar Harderwijk, vervolgens naar Zwolle en tenslotte naar Zutphen. Aangezien Zutphen net als Deventer een Hanzestad was, ontstond er een conflict; op de Hanzedag beklagden de Deventenaren zich over het optreden van Zutphen en dreigden zelfs met oorlog.²³ Voor de zekerheid blokkeerde Deventer voor even de doorvaart over de IJssel.²⁴ Waarschijnlijk twijfelden de Deventenaren niet aan de rechtmatigheid van het tolprivilege van de Naarders, maar was het een politieke zet in de strijd met Holland. Gedurende de vijftiende eeuw stond Holland op gespannen voet met de Hanze in zijn geheel en Deventer in het bijzonder. De Amsterdamse Oostzeehandel had een grote vlucht genomen en de stad ontwikkelde zich tot een belangrijke stapelmarkt. In combinatie met de ontwikkeling van WestFrieze en Zeeuwse steden kende de Hanze nieuwe en geduchte concurrenten. Bovendien vertrok de haring van de Oostzee naar de Noordzee omdat het zoutgehalte veranderde. De Hollanders werden de leiders in de haringhandel en dat bracht hen grote voorspoed. Uiteindelijk sloegen de Hollanders de jaarmarkten langs de IJssel helemaal over en trokken naar Danzig en andere Oost-Europese steden.

Elten en de aangeslagen Naarders lieten het er echter niet bij zitten en zochten hun heil ho-

steden, waar de kern van de stadsbevolking gevormd werd door ministerialen die later bijdroegen aan de vorming van de burgerij.²⁷

Ondanks het in woord en geschrift gegeven bevel van een hoog gerechtshof om de Naarders tolvrij langs Katen te laten passeren, trok Deventer zich er niets van aan. Daar was al rekening mee gehouden. Indien Deventer niet zou overgaan tot het verlenen van tolvrijheid en bovendien van restitutie van de afgenomen goederen aan de Naarders, dan zou de zaak voorkomen bij de Grote Raad van Mechelen. Nog geen drie jaar later gebeurde dat ook en het vonnis werd bevestigd.²⁸ Hoe het afliep is niet duidelijk. De bronnen zwijgen, maar de toenemende concurrentiestrijd tussen Holland en Deventer zal niet hebben bijgedragen aan een voor de Naarders gunstige regeling.

Tot slot

De hier behandelde pachtovereenkomsten geven aan dat het 'Eltense' tussen Vecht en Eem een duidelijke signatuur droeg, ook na 1280. Zowel bij de overdracht van de Katentol als de gezagsrechten van Naerdinland werd een clause opgenomen, dat indien de pacht niet zou worden betaald het in pacht uitgegevene direct en geheel terug zou vallen aan Elten. Dit was niet zo maar een loze bepaling, integendeel. Het gaf aan dat de zaken niet verkocht werden en een zekere Eltense invloed bleef bestaan.

De Naarders die klaagden te Katen deden dat op basis van het dienstmanschap van Elten. De daaraan verbonden privileges bleven bestaan, ondanks een verpachting. Deventer beschouwde de Naarders echter als afgezanten uit Holland, waarmee het de vijftiende eeuw voortdurend in de clinch lag. Het aanslaan van de Naarders te Katen moet dan ook meer in het politieke licht gezien worden. De Naarders hadden daar geen boodschap aan en brachten hun grieven voor het gerecht. Eens gegeven blijft gegeven!

De Eltense periode van Naerdinland of Gooiland is onderbelicht en leent zich voor verder onderzoek. In de historiografie van het Gooi wordt te veel de nadruk gelegd op de Hollandse periode, die in 1280 begint. Inzicht in het bovenstaande is het noodzakelijk

de rechtsverhoudingen in die Hollandse periode opnieuw te interpreteren. Het blijkt dat Elten bepaalde zaken betreffende het Naerdinland niet uit handen gaf en sterker nog, geen enkele aanleiding daartoe zag. Hoewel de Hollandse graven hun soevereiniteit trachten uit te bouwen en zich op basis van regalia allerhande rechten toeëigenden, hielden de inwoners van Naerdinland vast aan 'oude' Eltense rechten, net als Elten zelf. Er is op dit gebied nog veel te doen (vooral wat betreft de interpretatie van begrippen als eigendom, eigenaar, onderdaan, heerschappij, dienstman en dienstlenen etc.).

Noten

1. Muller, S.F., Bouwman, A.C., *Oorkondenboek van het Sticht Utrecht tot 1701* (Utrecht, 's-Gravenhage, 1920-1959, 5 dbn) I No. 126 (968), 127 (970). Verder verkort aangehaald als OSU.
2. OSU I No. 129.
3. OSU II No. 965, 966, 967.
4. Zie over Nederlandse tollën in het algemeen Verkerk, C.L., *Les tonlieux carolingiens et ottoniens en Pays-Bas septentrionaux, aux bouches des grandes rivières en Le tonlieu royal d'Arnhem du comte de Gueldre au XIIe siècle et sa préhistoire*, in: *Publications de la section Historique de l'institut G.-D. de Luxembourg* (Luxemburg, 1988) deel CIV.
5. Schelhaas, H. e.a., *Rivieren en beken in Overijssel. Uitgave in de serie jaarboeken Overijssel* (Zwolle, 1978) p. 25.
6. OSU I No. 129; '*Quilquid vero fiscus noster exinde sperare poterit aut theloni de piscacione in pago Saloni et in fluvio Ysola, quod vulgari nomine cathendol dicitur ... donamus, concessimus et largiti sumus*'.
7. OSU I No. 146. Zie over de strijd om Elten Rij, H., van, *Alpertus van Metz. Gebeurtenissen van deze tijd & een fragment over bisschop Diederik I van Metz* (Hilversum, 1980).
8. OSU I No. 326; '*Notum sit omnibus Christi fidelibus, quod Wichmannus comes ecclesiam hanc in honore beati Viti martiris edificavit, dilapsam Irmgardis abbatissa felicis memorie reedificavit...*'
9. Schaap, J.W., Het Veluws adellijk geslacht Van Sindere, in: *De Nederlandsche Leeuw*, 87 (1970), pp. 187-88.
10. OSU II No. 965, 966, 967.
11. Kist, N.C., Het necrologium en het tynsboek van het adellijk jufferenstift te Hoog-Elten, in: *Nieuw archief voor Kerkelijke Geschiedenis inzonderheid van Nederland* (1854, II) p. 30.
12. Meijer, G.M., De stadsrekeningen van Deventer, in: *Teksten en Documenten* (VII) (Deventer, 1960) p. 25 en Lensen, L. en Heitling, W.H., *De geschiedenis van de Hanze. Bloeitijd langs de IJssel* (Deventer, 1990) p. 112.
13. OSU IV No. 2031 (6 mei).
14. Oude koninklijke rechten die in de loop van de tijd waren overgegaan naar territoriale heren, zoals de Hollandse graven.
15. Moorman van Kappen, O., Ongedeeld ten eeuwigen

dage, in; *Tussen Vecht en Eem, Tijdschrift van de vereniging van Vrienden van het Gooi en de stichting Tussen Vecht en Eem* (1980) pp. 8-25.

16. Zie eerdere artikelen in dit tijdschrift, o.a.: Kos, H.A., De Gooise marke. Opvolger van de curtis Naerdin-clant? (1996, 4) pp. 195-200, Kos, H.A., Van der Schar-inge. De Middeleeuwse schaarbrieven van de Gooise marke (1997, 3) pp. 147-153 en Leupen, P.H.D., De Erfgooiers. Vrij of onvrij? (1995, 4) pp. 135-139.
17. Grondheerlijk wil zeggen de aan een grondheer toeko-mende rechten en bevoegdheden binnen een gebied.
18. Zie over ministerialiteit Winter, J.M., van, Adel, ministe-rialiteit en ridderschap, 11de [04033]14de eeuw, in; *Alge-mene geschiedenis der Nederlanden*, 2 (1982) pp. 123-147. Ministerialen waren dienstlieden die behoorden tot het onvrije gevolg van een heer, wereldlijk of geestelijk. In de loop van de tijd speelde het onvrije element steeds minder een rol, maar zij werden nooit volledig vrij. Ech-ter, dit werd niet als een last gezien. Dienstlieden genot-en allerlei voorrechten, die sommige vrijen niet had-den.

19. Enklaar, D.Th. en De Vrankrijker, A.J.C., *Geschiedenis van Gooiland* (Hilversum, 1972) p. 160.

20. Kist, Tynsboeck, p. 153.

21. Kist, Tynsboeck, pp. 153-54.

22. Kist, Tynsboeck, pp. 30-4.

23. De Hanze was aanvankelijk een groepje kooplieden die samenwerkten in de handel op een bepaalde plaats of streek. Pas in de 13de eeuw sloten Duitse Hanzen zich aaneeen tot de zogeheten Grote Duitse Hanze. Het is een stedenverbond en op de Hanzedag werden allerlei problemen besproken. Zie over de Hanze Dollinger, Ph., *De Hanze; opkomst, bloei en ondergang van een handels-verbond* (Utrecht/Antwerpen, 1967).

24. Lensen en Heitling, De Hanze, pp. 86-8.

25. Enklaar, D.Th., *Middeleeuwse rechtsbronnen van Stad en Lande van Gooiland. Werken der vereniging tot uitgaaf der bronnen van het oud-Vaderlands recht*, deel 3 (Utrecht, 1932) p. 451.

26. Enklaar, *Middeleeuwse rechtsbronnen*, p. 451.

27. Enklaar en De Vrankrijker, *Gooiland*, p. 163.

28. Enklaar, *Middeleeuwse rechtsbronnen*, p. 452-55.

Gezicht op Naarden, rechts logement Santberg. Schilderij J. Wigtersma, 1937.

Activiteiten van de Stichting Tussen Vecht en Eem

Historische Markt: Grootmoeders tijd in Naarden

TVE kent inmiddels een lange traditie in het organiseren van een jaarlijkse Open Dag in één van de dorpen en steden tussen de Vecht en de Eem. In 1999 zal deze gewoonte onderbroken worden door in plaats van zo'n Open Dag te organiseren, samen te werken met de Stichting Regionale Geschiedbeoefening Noord-Holland en de Stichting Stichtse Geschiedenis bij de organisatie van een Historische Markt. De "Open Dag" van Tussen Vecht en Eem zal een onderdeel zijn van deze markt. Op 19 juni zal het in en om de Grote Kerk van Naarden gonzen van de activiteiten. Enerzijds krijgen alle lokale historische kringen van Noord-Holland en Utrecht een uitstekende gelegenheid om zich te presenteren aan het grote publiek, maar ook om kennis te nemen van elkaars opereren. Anderzijds zullen vele activiteiten de bezoekers van Naarden terug brengen naar grootmoeders tijd, zeg maar de jaren tussen 1880 en 1950.

Op 28 oktober vergaderde het Algemeen Bestuur van TVE in het Goois Museum in Hilversum. De vertegenwoordigers van vele aangesloten kringen luisterden met instemming naar de plannen die werden ontvouwen door Katja Bossaers, Fred Vogelzang en Piet Timmer. De eerste twee zijn consulents van respectievelijk de Stichting Regionale Geschiedbeoefening Noord-Holland en de Stichting Stichtse Geschiedenis en organiseren dit grootschalig project. Eerder deden zij ervaring op bij de organisatie van een zelfde markt in Alkmaar. Piet Timmer zal namens TVE contact onderhouden met bovenstaande Stichtingen en overleggen met vertegenwoordigers van de kringen van TVE over hun bijdrage.

Voor de bij TVE aangesloten verenigingen en instellingen biedt de manifestatie bijzondere mogelijkheden om de eigen activiteiten en publicaties onder de aandacht te brengen

van een groot publiek. In de Grote Kerk zal voor ieder van hen een kraam beschikbaar zijn. TVE hoopt bovendien dat de kringen ook onderling kennis zullen maken en informatie zullen uitwisselen. Een speciale uitgave van ons tijdschrift dient als een soort catalogus voor deze dag. Iedere kring krijgt de gelegenheid over de eigen vereniging te schrijven. De redactie, die graag structuur in de informatie brengt, zal hiervoor aanwijzingen geven. Uiteraard zullen alle abonnees dit nummer ontvangen, maar ook andere belangstellenden kunnen te zijner tijd een exemplaar kopen bij de diverse boekwinkels.

In de ochtend zal een optocht van oldtimers en historische fietsen de aandacht trekken voor deze bijzondere dag die ons terug brengt naar "grootmoeders tijd". Er zal een modeshow van oude klederdrachten en speciaal ook van oude hoeden zijn. Kinderen kunnen meedoen aan oud-hollandse spelen of deelnemen aan een speurtocht, waarvoor ze uitgerust zullen worden met een speciaal toegerust rugzakje van de VVV. De musea laten zich ook niet onbetuigd: er zijn aangepaste tentoonstellingen, filmpjes uit het streekarchief kunnen vertoond worden, terwijl het Comenius Museum een opvoering van een oud-hollandse schoolklas zal brengen.

Tijdens de bestuursvergadering werden nog verschillende andere ideeën ingebracht. De voorbereidingsgroep onder leiding van Piet Timmer staat zeker open voor deze en nog komende suggesties.

Naarden zal na de historische markt niet jaren hoeven te wachten voordat het opnieuw in het middelpunt van de historische belangstelling zal staan. Immers, in het jaar 2000 bestaat deze stad 650 jaar. TVE zal haar Open Dag 2000 in de oude vesting houden en zal zo een eigen bijdrage leveren.

We zien u allen graag. Volgend jaar én het jaar erna in Naarden!

Peter Korver

Sierkunst in het Gooi rond 1900, meubels en beelden van Kobus de Graaff

Aan het begin van deze eeuw ontstaat internationaal een groep kunstenaars die willen afrekenen met de in hun ogen smakeloze en druk versierde kunst uit de negentiende eeuw. In Nederland is deze stroming wel bekend als de 'Nieuwe Tijd'. Versieringen zijn tot het uiterste beperkt en de beeldhouwkunst wordt sterk gestyleerd. De oude samenwerking van kunstenaar en ambachtsman wordt hersteld. Architecten ontwerpen bijvoorbeeld niet langer alleen het gebouw, maar houden zich ook bezig met de meubels en decoraties hier binnenin. Kunstenaars werken steeds intensiever samen met meubelontwerpers, tegelmakers en glaskunstenaars. Een voorbeeld van deze samenwerking is te zien in de Beurs van Berlage (gebouwd van 1898 tot 1903) in Amsterdam.

De tentoonstelling *Sierkunst in het Gooi rond 1900, meubels en beelden van Kobus de Graaff* laat werk uit deze 'Nieuwe Tijd' zien van kunstenaar Jacobus Willem (Kobus) de Graaff (1876-1936). Deze uit Zeeland afkomstige kunstenaar heeft eind vorige eeuw in Amsterdam een 'moderne' opleiding gevolgd bij de beeldhouwers J. Mendes da Costa en Lambertus Zijl. Deze laatste kunstenaar heeft onder meer meegewerkt aan de reliëfs in de Beurs van Berlage. Vanaf het begin van deze eeuw woont en werkt De Graaff in het Gooi. Hij is een veelzijdig kunstenaar en maakt meubels, beelden, aquarellen en krijttekeningen. Ook ontwerpt hij gebouwen en schrijft verzen. Op jonge leeftijd vervaardigt hij vooral meubels, later legt hij zich toe op het maken van beelden. In het Goois Museum zijn zowel meubels als beelden van zijn hand te zien.

Rond 1900 gaat De Graaff bij een moderne meubelplaats in Zaltbommel werken, 'Onder den Sint Maarten'. Daar worden op ambach-

Portret Kobus de Graaff door A. Mauve, tekening.

telijke wijze meubels voor een groot publiek vervaardigt. De Graaff wil gebruiksvoorwerpen maken die mensen dagelijks nodig hebben. Zijn ontwerpen moeten praktisch zijn, maar zij moeten ook het huis verfraaien. Je zou deze meubels kunnen zien als een combinatie van kunst en ambacht.

In 1903 begint De Graaff een eigen meubelwerkplaats in het Gooi, eerst in Blaricum, later in Hilversum. Hier maakt hij grote meubels zoals tafels, stoelen, kasten en banken, maar ook kleinere voorwerpen waaronder spiegels en klokken. De meubels van De Graaff zijn, zoals in die tijd past, eenvoudig versierd met houtsnijwerk. Hij gebruikt als decoratie bloem- en plantmotieven, spelende kinderen en verschillende dierfiguren zoals apen, pauwen, konijnen, kippen, muizen, rammeln, cekhoorns en vissen. Soms lijken

Stoel met hazekoppen in de leuningen, eikenhout, ca 1905.

deze versieringen als het ware uit de meubels te kruipen.

Na een aantal jaren in Laren gewoond te hebben, betreft hij in 1921 een atelierwoning in Eemnes. Daar leidt hij een redelijk teruggetrokken bestaan en richt hij zich steeds meer op de zelfstandige beeldhouwkunst. Hij gaat houtsnijden, beeldhouwen en steenhakken. Ook begint hij weer met tekenen en schilderen. Veel van zijn gipsmodellen zijn uitgevoerd in keramiek en hout, een enkele in brons. Zijn kleien beeldjes bakt hij op het atelier van keramiekkunstenaar P.J. Hobbel in Laren. Ook decoreert hij aardewerk dat Hobbel maakt.

In de jaren dertig maakt hij een aantal grote stenen beelden, onder meer gevelstenen en een groot beeld van de romanfiguur de Waterman van de hand van zijn vriend Arthur van Schendel. Zijn laatste werk, een onvoltooid gebleven stenen vierluik met de elementen lucht, water, land en vuur is het ontwerp voor zijn eigen grafsteen.

Kobus de Graaff was de vader van fotograaf Cok de Graaff (1904-1988).

Aap als bekroning van trapleuning, model in gips, ca 1925.

Bij deze tentoonstelling verschijnt een catalogus van de hand van kunsthistoricus mevrouw drs C.Y.A. Camphuis-Haakman.

23 januari t/m 11 april 1999

Goois Museum, Kerkbrink 6, 1211 BX Hilversum
telefoon 035-6292826

Uit de tijdschriften

'Baerne', Historische Kring "Baerne", jaargang 22, nummer 2, juni 1998

Tegenwoordig is de architect J.H. Leliman (1878 -1921) vrijwel vergeten. Toch verdient hij het niet helemaal vergeten te worden. Het Noord-Zuidhollands koffiehuis tegenover het Centraal Station in Amsterdam is een ontwerp van hem. Verder werd, mede op zijn initiatief, in 1911 de Bond Heemschut opgericht en hij schreef vaak artikelen, organiseerde tentoonstellingen en voordrachtsavonden over 'heembescherming'.

Tenslotte is zijn bekendste architectonische ontwerp de ANWB-paddestoel. De oudste paddestoel is niet nummer 1, die niet meer bestaat, maar nummer 2, tegenwoordig, sinds de computer er is, nummer 20002. Hij staat op het fietspad van Baarn naar 't Beuk. Auteur J. Kruidenier.

Historische Kring "Blaricum", nummer 27, april 1998

Voor de liefhebbers van genealogie is een artikel van F.J.J. de Gooyer onder de titel 'Ruzie om Moeders erfdeel in de 18e eeuw' interessant. Jacob de Sayer speelt daarin de hoofdrol. Anderen horen misschien liever iets over de plannen van Lida Calis, van de Stichting Couleur Locale. Vanaf 1870 kwamen de eerste kunstenaars naar Blaricum, en velen schilderden in die tijd in de open lucht, ook wel in navolging van de Barbizonse school, 'en plein air' genoemd. Dit jaar komt de schilder Cornelis Le Mair (1944) uit Eindhoven naar een niet langer overwegend agrarisch Blaricum om daar *en plein air* te schilderen. De stichting nu nodigde Le Mair uit om op traditionele wijze en met het oog van nu, zijn impressie te geven van het huidige Blaricum. Een expositie in 1999 zal het resultaat zijn.

Historische Kring "Bussum", jaargang 14, nummer 1, mei 1998

De Historische Kring heeft aan het programma leven en werk van Frederik van Eeden bijgedragen door haar medewerking aan een tentoonstelling, die al voorbij is. Waarom dan toch een vermelding? De enige, maar daarom niet minder geldige reden, is een kort maar helder en goed artikel over Van Eeden door Mariet Piebes. Onder meer is het de moeite waard door een afbeelding van een schilderij 'Walden', olieverf op doek, van de Bussumse kunstenaar Ton de Kruijk, die zijn interpretatie van de kolonie Walden weergeeft, in surrealistische beelden.

Historische Kring "Eemnes", jaargang 20, april 1998

Het verhaal van Captain Richard Scott.

Dit gaat over een Amerikaanse vlieger, die in maart 1944 ten oosten van de Eem een noodlanding maakte met zijn jachtvliegtuig, die heel even op het grondgebied van Eemnes verbleef, die half Nederland en België doorkruiste, die gearresteerd werd en weer ontsnapte. Na de meest onwaarschijnlijke avonturen kwam hij januari 1945 in een krijgsgevangenenkamp in Neurenberg terecht. Tot driemaal toe trachtte hij met enkele anderen te ontsnappen. Twee keer mislukte het. Bij de derde keer liepen ze na een dag tegen de eenheid van de U.S.Army Infantry aan. Dat was op 17 april 1945! Jaap van der Woude heeft er een verslag van gemaakt, dat ieder lezen moet die nog belangstelling heeft voor de oorlog 1940-1945.

Historische Kring "In de Gloriosa", Ankeveen, 's-Graveland, Kortenhoeve, jaargang 15, mei 1998

Razzia-zondag. Ankeveen, zondag 14 januari

1945. In de vroege ochtend van die zondag werd het rustige Ankeveen opgeschrikt door ronkende automotoren: mannen van de "Grüne Polizei". Er werd een ware klopjacht gehouden op mannen en jongens van 16 tot 40 jaar, aanvankelijk met weinig succes, maar later werden er steeds meer ontdekt en tenslotte werd er door de Duitsers in het wilde weg geschoten op mannen, die zich in het riet, onder de struiken en in de sneeuwhopen hadden verborgen. Een beschamende dag voor de beschaving der mensheid, merkt pastoor W.F. Pelgrim op in zijn verslag van een week later.

Vrienden van het Gooi, jaargang 1998, nummer 1

Ir H. Pfeiffer, die acht jaar voorzitter is geweest, moest aftreden. Tot zijn opvolger ad interim is benoemd Mr F.R. van Norren. Feitelijk is het voorzitterschap dus nog vacant. Pfeiffer heeft veel voor de Vereniging gedaan en om die reden is hij terecht tot erelid benoemd.

Nog een benoeming: Herman Proper is gekozen als lid van het Hoogheemraadschap Amstel, Gooi en Vecht en heeft het zelfs tot lid van het Dagelijkse Bestuur gebracht. Het is belangrijk een "groene man" op die plaats te hebben en een gelukwens waard.

Interessant verhaal is het verhaal van Peter van der Linden en Wim van der Schoot, "Ecolint Naarden, de natuur verbonden". Het gaat om het maken van een ecologische verbinding tussen de moerassen van het Naardermeer en de Gooioevers. Een ingewikkeld plan, waarvoor nog menige hindernis genomen moet worden, maar de gevolgen kunnen groot zijn.

Vrienden van het Gooi, jaargang 1998, nummer 2

Mevrouw Hamminga gaat nader in op het afscheid van Hans Pfeiffer na acht jaar voorzitterschap van de Vereniging. In een uitvoerig artikel beschrijft zij de veelzijdigheid van de voorzitter, welke de Vereniging ten goede gekomen is en reden dat hij dan ook het erelidmaatschap kreeg. Dit is ook aanleiding om aandacht te ge-

ven aan de woorden van de huidige voorzitter ad interim F.R. van Norren. Deze schrijft als voorwoord een stukje "Wat is de natuur ons waard?", waarin hij kort en bondig alle bedreigingen van de natuur in het Gooi opsomt. Het gaat stiekem, deelbelangen hebben de overhand, integrale afweging van de plannen komt nauwelijks aan bod. En zo worden we stukje voor beetje om de tuin geleid, om geen erger woord te gebruiken, door een overheid die zich meer als projectontwikkelaar gedraagt dan als een overheid die staat voor de omgevingskwaliteit en de leefbaarheid voor de bevolking. Daar is geen woord Frans bij!

Ik vermeld nog wat Jan Kos schrijft over het Gooise landschap door de ogen van Nescio gezien.

Eigen Perk, Historische Kring "Albertus Perk", jaargang 18, nummer 2, mei 1998

Zoals het artikel van Egbert Pelgrim van mei 1997 in de herinnering zal blijven, zo ook het artikel over het Nationaal Steunfonds in dit nummer. Het gaat over de steunverlening met geld en voedsel aan onderduikers en verzetsstrijders. Landelijk werd een grote organisatie, het Nationaal Steunfonds opgericht. Ook Hilversum werkte natuurlijk mee en alles ging redelijk goed, totdat in januari 1945 de twee voormannen werden opgepakt en gefusilleerd. Het waren Jan Dirk Janssen, op het moment van zijn dood bijna 30 jaar, en Gerardus Jacobus van Wetering, op twee dagen na 35.

De Zaanse bankier Walraven van Hall, de drijvende kracht achter de Zeemanspot en het Nationaal Steunfonds werd verraden en in januari 1945 gefusilleerd.

Dan is er een bericht over het Pinetum Blijdenstein, dat op het ogenblik in zijn bestaan wordt bedreigd doordat de Universiteit van Amsterdam en de gemeente Hilversum zich financieel terugtrekken. Ook de Minister van Onderwijs heeft geen boodschap aan de zaak. Anderen gelukkig nog wel. Zo heeft het Dans-theater Joke Hoff Productions belangeloos openlucht-voorstellingen gegeven in het Pinetum ten bate van die instelling.

Tenslotte nog de mededeling dat als thema voor het vijfde lustrum van "Albertus Perk" in

het jaar 2000 gekozen is voor "Landgoederen en buitenplaatsen in en rond Hilversum". Hopelijk wordt op tijd de computer bijgesteld!

Historische Kring Huizen 'Huizer Kring Berichten', jaargang 19, nummer 2, juni 1998

Boekweit, het voedsel voor de gewone man, door Ria Spoelder-Boertjes. Tot het eind van de vorige eeuw werd op uitgebreide schaal boekweit geteeld in het Gooi. Het was goedkoop en tot 1856 een onbelast product. Voedingsmiddel voor de gewone man en veel gegeten, maar toch als minderwaardig voedsel beschouwd. Na 1885 namen teelt en consumptie sterk af. Maar een bloeiend boekweitveld – in het Gooi komen ze nog hier en daar voor – is een prachtig gezicht. Het artikel geeft veel interessante details.

Historische Kring "Laren" Kwartaalbericht, nummer 64, 1998-2

Voorzitter Karel Loeff is enthousiast over de plannen: de sponsoractie voor de Larense Oudheidkamer heeft al f23.500,- opgeleverd. Maar er is nog veel meer nodig!

De nieuwe vorm van het Kwartaalbericht is positief ontvangen.

De 500ste donateur zal binnenkort in het zonnetje gezet worden. Dus alle reden tot tevredenheid.

Historische Kring "Loosdrecht", jaargang 25, nummer 117, mei 1998

Een sprong in het duister. Een nachtelijke dropping in Loosdrecht op 11 april 1945. In den Haag werd eind jaren zeventig een monument onthuld voor de slachtoffers van het Englandspiel. In verband daarmee bezocht Frans Dekker Loosdrecht om informatie te krijgen over nabestaanden van Johan Greidanus, de zoon van een Amsterdams bankier, die een slachtoffer was geweest. Alle nasporingen waren vergeefs, tot hij naar de Historische Kring werd verwezen en contact kreeg met Trudy Marx. Toen hij zijn verhaal gedaan had reageerde zij met de woorden: "Maar dan

bent u Fluitje. Kom hierheen en ik breng u in contact met de mensen bij wie u ondergedoken geweest bent!" En zo is het hele verhaal boven gekomen en hierin al zijn ongelooflijke bijzonderheden opgetekend door F. Brand.

De Omroeper, jaargang 11, nummer 2, april 1998

Verkeer in de Vesting. Van vrienden tot vijanden.

Eeuwen was het verkeer van Amsterdam naar en van Duitsland, dat dwars door de straten van de vesting Naarden ging, eerder een goed – het bracht leven in de brouwerij voor de middenstand, die dat graag zag – dan een kwaad geweest. De auto veranderde dat. De stoomtram maakte het nog erger; het forensenverkeer nam gestaag toe. En Naarden was als vesting onderdeel van de Nieuwe Hollandse Waterlinie, dus de Minister van oorlog sprak ook een hartig woordje mee. Al met al voldoende stof voor Dr J.S. van Wieringen om er een artikel van te maken.

Historische Kring "Gemeente Loenen", De Vechtkroniek, nummer 8, mei 1998

Het grootste deel van dit nummer wordt ingenomen door een artikel over Elsabee van Loenersloot Spintersd. – slotvrouw (circa 1385-1450). Dit artikel is een uitgebreide en verbeterde versie van een eerder artikel van de auteur B.F. van Wallene.

Elsabee had een mooie naam maar een moeilijk leven. Het was de tijd van de Hoekse en Kabeljauwse twisten. Zij trouwde als wees met Willem van Isendoorn. Zij steunde haar man in alle opzichten in die roerige en moeilijke tijd, conform de normen en waarden van kerk, adel en ridderschap van haar tijd. Een vrouw om, ook zoveel eeuwen later nog, alle respect voor te hebben.

Wie wat wil weten over 'Terra Nova', het lustoord aan de Vecht, vindt in dit nummer een goed artikel van de hand van J. Jonker-Duynstee.

Villa Amuda, Historische Kring "Stad Muiden", jaargang 11, nummer 3, april 1998

De geschiedenis van "Het Amsterdamsche Koffiehuis". Een lang en gedegen verhaal van S.C. van Diest. Het Nieuw Amsterdamsch Koffiehuis ging in 1974 definitief ter ziele. Daarnaast een artikel over de kalkovens in Muiden.

Oud Muiderberg, jaargang 15, nummer 1, juni 1998

Het periodiek verschijnt van nu af maar tweemaal per jaar, maar is een echt tijdschrift geworden, waarin artikelen van grotere lengte kunnen worden opgenomen. Deze eerste keer zijn er onderwerpen als de Florisboom. Muiderberg staat, verheugend bericht, op de nominatie beschermd dorpsgezicht te worden.

Werinon, Historische Kring "Nederhorst den Berg", nummer 30, juni 1998

Dit jaar is het 350 jaar geleden, zoals bekend, dat de vrede van Munster werd gesloten. In de onderhandelingen die van januari 1646 tot mei 1648 duurden, speelde Godard van Reede, Heer van Nederhorst, Vreeland, Kortenhoeve, Overmeer en Horstermeer, een belangrijke rol. Claudette Baar-de Weerd doet hierover interessante mededelingen. Na ruggespraak in de Republiek kwam Van Reede in april 1648 ziek te Munster terug. Op zijn ziekbed tekende hij alsnog het verdrag. De afkondiging volgde op 5 juni 1648 in de Republiek. Godard van Reede maakte dit nog mee, maar op 25 juni overleed hij, 60 jaar oud. Hij werd in de Domkerk te Utrecht begraven.

Oude buitenplaatsen aan de Vecht blijven boeien. Van Leeuwenveld is niets overgebleven, zelfs geen plaatje. Maar aan de hand van een boedelinventaris van 1791 weet H.J. Over de Linden er toch nog een indruk van te geven. Van Lustslot Vechtwijk is wel wat over en Dries Bouhuijs vertelt er wat van. En ook nu nog is het in gebruik als kwekerij.

M.W.J.

Archeologische Werkgemeenschap voor Nederland, afdeling Naerdincklant

Bij de wederopbouw van Nederland na de Tweede Wereldoorlog en door de expansie van de economie in de jaren vijftig, kwamen in westelijk Nederland door ingrijpende grondwerkzaamheden vele archeologische vondsten voor de dag.

De universitaire archeologische instituten waren nog weinig toegerust om allerlei verspreide bouwobjecten in de gaten te houden.

Om het verloren gaan van waardevolle gegevens tegen te gaan werd op 6 september 1951 te Haarlem de *Archeologische Werkgroep voor Westelijk Nederland* opgericht. De naam werd in 1964 gewijzigd in *Archeologische Werkgroep voor Nederland*.

Op 25 april 1952 werd te Hilversum de eerste regionale afdeling opgericht. De naam van de afdeling, die oorspronkelijk ook geheel Utrecht omvatte, werd *Gooi- en Eemland*.

Na afsplitsing van de afdelingen *Utrecht en omstreken* (1961) en *Vallei en Eemland* (1962), werd de naam gewijzigd in *Naerdincklant*.

Als werkterrein heeft deze afdeling het hele Gooi met Loosdrecht en de rechter oever van de Vecht, van Breukelen tot Muiden. Aan de oostkant wordt de Eem tot aan Baarn als begrenzing aangehouden.

Naast het organiseren van lezingen over archeologische onderwerpen, worden ook excursies naar opgravingen en dergelijke gehouden. In de loop van haar bestaan zijn door leden van Naerdincklant diverse veldactiviteiten, zoals opgravingen, bouwputonderzoek en zogenaamde Landesaufnahme (veldverkenningen) uitgevoerd. Daarnaast heeft een aantal leden zich beziggehouden met het restaureren van gebroken aardewerk uit opgravingen verkregen. Anderen hebben een *Archeologisch Documentatie Centrum* ingericht, waar alle gegevens over de buitenactiviteiten

van de afdeling werden bijgehouden, met daarnaast een bibliotheek en een cartotheek.

Door de grote en uitgebreide perioden die de archeologie ook voor Nederland kent, is het begrijpelijk dat bij de actieve leden van de AWN, ook binnen Naerdincklant, de belangstelling vaak ligt bij een bepaalde periode.

Er zijn veldwerkers bij, die zich alleen met de Jonge Steentijd bezig houden of juist met nog oudere Steentijdperioden. Maar ook de Romeinse en/of Middeleeuwse perioden kunnen onderwerp van hun interesse zijn.

De archeologie is met haar bodemarchief een verlengstuk van de geschreven bronnen en vormt vaak bij het terug gaan in de tijd een prachtige aanvulling.

Voor de aangesloten Historische Kringen bij de Stichting Tussen Vecht en Eem is het belangrijk bij voorkomende gevallen, waar het historisch bodemarchief ontsloten gaat worden, contact op te nemen met de secretariaat van Naerdincklant. Het kan voorkomen dat hierbij één of meerdere leden van Naerdincklant ingeschakeld worden als ogen en oren voor eventuele archeologica die mogelijk vrijkomt bij zo'n opgraving.

Er zijn in het land historische verenigingen die archeologisch geïnteresseerden onder hun leden tellen, die een speciale onderafdeling hebben gevormd. De afdeling is dan ook weer lid van de AWN. Misschien een idee voor uw historische kring?

Voor verdere informatie kunt u contact opnemen met de coördinator voor Naerdincklant, de heer G.C.L. Vlamings, Ploeglaan 22, 3755 HT Eemnes (tel. 035-5387851).

Herstel Bussums Werk IV gestart

In het Bussum-nummer van ons tijdschrift van mei 1983 schreef ons oud-bestuurslid Martin Heyne in zijn artikel *De forten rond Bussum en hun Verboden Kringen* over Werk IV:

"Het hoofdwerk werd als eerste Bussumse object rond 1970 op de nationale monumentenlijst geplaatst. Helaas is dit geen waarborg gebleken voor goed beheer en onderhoud. In de loop der jaren is het steeds meer in verval geraakt. De muren scheuren en brokkelen af. Door de bouw van de Sportkoepel (inmiddels verdwenen - FB) en 't Spant is dit monument nagenoeg aan het oog onttrokken. Alleen vanaf het sportpark is het nog goed zichtbaar. Het valt te vrezen dat het hoofdwerk, als het niet spoedig in het licht der belangstelling komt te staan, de weg opgaat van zoveel waardevolle cultuurgoederen, namelijk zo opgeborgen dat niemand merkt dat de tand des tijds het tot op het bot afknaagt."

Zo ver is het gelukkig niet gekomen met dit, voor Nederland uit vestingbouwkundig oogpunt beschouwd, unieke fort.

Uniek omdat de combinatie van polygonaal (veelhoekig) fort met een droge gracht en

een gecreneleerde (van schietgaten voorziene) muur enig in ons land is. Het bouwwerk dateert uit 1870 en maakt deel uit van de Nieuwe Hollandse Waterlinie die de regering in 1999 op de Werelderfgoedlijst van de UNESCO geplaatst wil krijgen.

Martin Heyne heeft het niet galaten bij het schrijven van de boven aangehaalde alinea maar tezamen met een aantal Bussumers in 1994 de Stichting tot Beheer van Werk IV in het leven geroepen. Deze stichting streeft ernaar het fort met bijbehorende artillerieloods een passend hergebruik te geven om aldus een solide basis te scheppen voor behoud en herstel.

Vrijdag 14 augustus j.l. vond een feestelijke bijeenkomst plaats voor een aantal genodigden waaronder het gemeentebestuur. Hierbij kon de stichting bij monde van de secretaris Jaap van Welsen trots de eerste resultaten van noest verrichte arbeid door het Landschapsbeheer Noord-Holland, de Stichting Naar-Mate en een internationale groep studenten laten zien.

De begroeiing, die het fort jarenlang aan het gezicht had onttrokken, was grotendeels verdwenen. Werk IV was voor het eerst in decennia weer zichtbaar. Mede als gevolg van die onzichtbaarheid weet de overgrote meerderheid van de Bussumse bevolking niet eens van het bestaan van de helft van hun rijksmonumentenbezit af (de andere helft wordt gevormd door de Sint Vituskerk).

Er is een restauratieplan ontwikkeld dat uiteindelijk het fort zijn oude luister moet teruggeven. Voordien zal er nog veel werk moeten worden verricht waarbij een belangrijke rol zal worden vervuld door vrijwilligers en sponsors waarbij de 100-jarige Rabobank met een bijdrage haar jubileum extra luister bijzet.

Nu in Bussum nog dat andere monument, de Sint Vituskerk

Fred Bos

Singer Museum

Jan Sluifers (1881-1957)

Het veelzijdige oeuvre van de schilder Jan Sluifers geniet terecht bekendheid bij een breed publiek. Hij wordt gezien als één van de belangrijkste voorlopers van de moderne kunst in Nederland. Het Singer Museum biedt een belangrijk overzicht met 100 schilderijen, waarin een opvallende diversiteit aan stijl en onderwerp.

De jonge Sluifers verspeelde in 1906 het geld van de belangrijke kunstenaarsprijs de "Prix de Rome"; hij hield zich niet aan de opdracht om in Italië te kopiëren naar de klassieke meesters. In plaats daarvan schilderde hij vol overgave het bruisende nachtleven in Parijs. Het doek "Café de Nuit" bijvoorbeeld, waarin hij zichtbaar het Parijse modernisme volgde, stuitte in Nederland op felle kritiek. Het werd zelfs van tentoonstellingen geweerd.

Na dit turbulente begin ondervond Sluifers rond 1913 geleidelijk aan meer waardering. Hij werd door de jongeren gezien als autori-

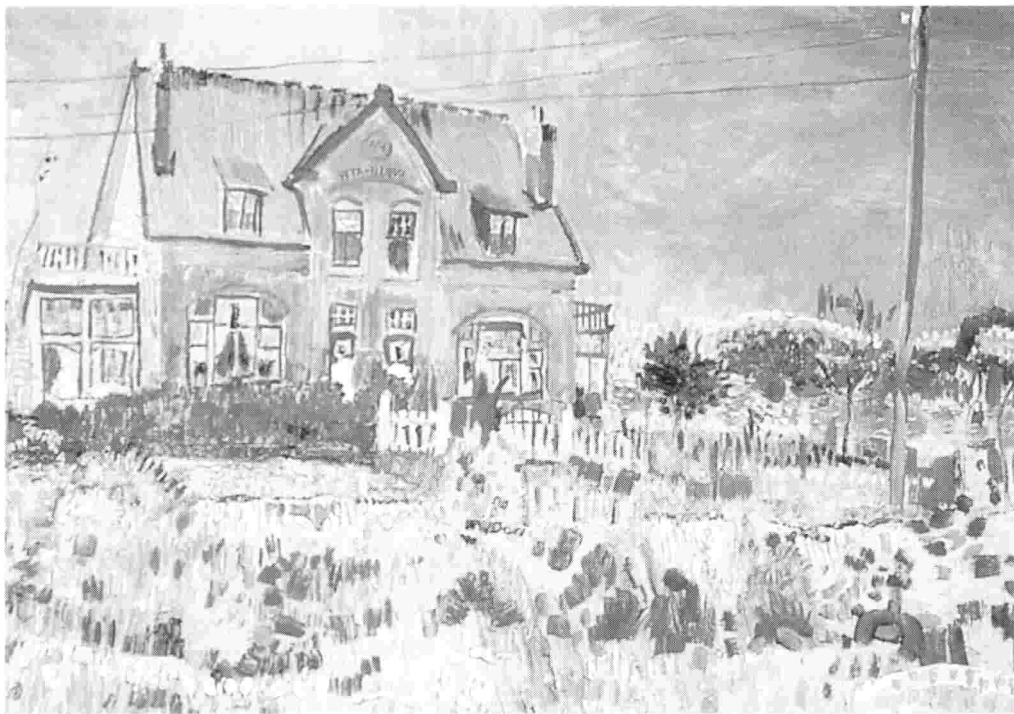
teit en groeide later in zijn carrière uit tot "grand old man".

Met veel eer werd Jan Sluifers in 1957 begraven vanuit het Stedelijk Museum te Amsterdam.

Schildervirtuoos Jan Sluifers legde zijn uiteenlopende onderwerpen met verve vast in verschillende stijlen zoals het luminisme, kubisme, expressionisme en later het klassiek naturalisme. Sluifers reisde weinig, inspiratie vond hij vooral in de nabijheid van zijn directe woonomgeving waardoor onder andere stadsgezichten van Amsterdam en kleurrijke landschappen in Laren ontstonden.

Op de tentoonstelling zijn naast stillevens en zelfportretten ook intieme huiselijke tafereelen te zien waarin zijn vrouw en kinderen de hoofdrol spelen. Uiteraard ontbreken ook sensuele naakten niet en worden enkele van Sluifers' mooiste portretten, die van "Negers en Mulatinnen", getoond.

31 januari t/m 25 april 1999
Singer Museum, Oude Drift 1, Laren
telefoon 035-5315656

Villa Vita Nuova te Laren, olieverf, 1910.

Huizer Museum Het Schoutenhuis

STIL-LEVEN,

Henk Bos, meester van het stilleven

Henk Bos (Huizen 1901 – Huizen 1979) is in Nederland een betrekkelijk onbekend meester. In tegenstelling tot de Verenigde Staten waar hij tijdens zijn leven werd binnengehaald als 'de nieuwe Rembrandt'. Zijn gedetailleerde realistische manier van schilderen bekoorde de Amerikanen. Henk Bos specialiseerde zich in het stilleven en zijn zorgvuldig gepenseelde doeken vonden geregeld aftrek.

Het succesvolle verhaal van een jongen die zich van stucadoorsleerling ontwikkelde tot een zeer gewaardeerd schilder lijkt een sprookje.

Henk Bos was autodidact. Toe in de crisisjaren het stucadoorsvak niet meer rendabel was, koos hij voor het kunstenaarsvak. Reeds als jongen tekende hij graag. Door eindeloos te oefenen en de aanwijzingen te volgen van zijn plaatsgenoot, de schilder Gerard Dorst, maakte hij zich het schilderen steeds meer eigen. Ondanks het moeilijke begin van zoeken, schetsen, weer verscheuren, zette hij door. Hij is de meester van het stilleven geworden. Zorgvuldig gearrangeerde composities van kruiken, fragiele potjes, glazen

flessen weet hij als geen ander vast te leggen in de beslotenheid van zijn atelier. Met veel gevoel voor stofuitdrukking, harmonius kleurgebruik en lichtval legt hij de voorwerpen op het doek vast. Ook bloemstillevens waren bij de Huizer kunstenaar favoriet. Zijn kunst herinnert onmiskenbaar aan zeventiende-eeuwse meesters als Johannes Vermeer en Willem Claesz. Heda. Maar ook invloeden van de modernere kunstenaars Floris Verster, Dick Ket en Jan Mankes zijn aan te wijzen. Henk Bos had grote bewondering voor deze meesters.

De expositie in het Huizer Museum toont een overzicht van het werk van Henk Bos. Het is voor het eerste dat er in Nederland een solotentoonstelling aan zijn oeuvre wordt gewijd. Niet alleen Henk Bos maar vrienden en tijdgenoten als de schilders Willem Knip, professor Willem van den Berg en Albert Zwartjes komen aan bod. De expositie zal voor menig bezoeker een verrassing zijn en zal veel kijkgenot geven.

Bij de tentoonstelling verschijnt een rijk geïllustreerde catalogus met kleurafbeeldingen, geschreven door drs N. Hagedoorn.

Huizer Museum Het Schoutenhuis, Achterbaan 82,
1271 TZ Huizen
telefoon 035-5250223

Henk Bos, stilleven met blauwe pot, olieverf op linnen, 29x34 cm, particuliere collectie.

Henk Bos, stilleven met eieren en fles, olieverf op houten paneel, 19x14 cm, particuliere collectie.

Bestuur en redactie

Tussen Vecht en Eem

Leden dagelijks bestuur

drs Maria W.J.L. Boersen (voorzitter)
A. Paulownalaan 5
1412 AK Naarden
035-6946926

M.E.Th. Kuijer (secretaris)
Caliskamp 16
1251 XJ Laren
035-5334756

F.H. Bos (penningmeester)
Stargardlaan 10
1404 BD Bussum
035-6941382

P.J.C. Korver, Naarden, 035-6945242
T. Kruijmer-Vos, Huizen, 035-5251713
L. Lankreyer-van Eijle, Eemnes, 035-5389198
drs K. Loeff, Laren, 035-5380474
P.J. Timmer, Loosdrecht, 035-5823412

Het **algemeen bestuur** bestaat uit vertegenwoordigers van:

Historische kring "Baerne"
Historische kring Bussum
Historische kring Blaricum
Historische kring Eemnes
Historische kring "In de Gloriosa" Ankeveen, 's-Graveland, Kortenboef
Hilversumse historische kring "Albertus Perk"
Historische kring Huizen
Historische kring Laren
Historische kring Loenen aan de Vecht
Historische kring Loosdrecht
Historische kring Muiden
Stichting "Comite Oud Muiderberg"
Vereniging Werkgroep Vestingstad Naarden
Historische kring Nederhorst den Berg
Historische kring Weesp
Archeologische Werkgemeenschap voor Nederland, afdeling Naerdincklant
Streekarchief voor het Gooi en de Vechtstreek, Hilversum
Stads- en Streekarchief Naarden, Muiden, Bussum te Naarden
Stadsarchief Weesp
Vereniging Carvevenne, 's-Graveland
Vereniging van Vrienden van het Gooi

Dudok Stichting, Hilversum
Nederlandse Genealogische vereniging, afdeling Gooi en Eemland
Geologisch Museum Hofland, Laren
Stichting Couleur Locale, Blaricum
Stichting tot bevordering van de belangen van het Goois Museum, Hilversum
Stichting "Hilversum, Pas Op!"
Stichting Huizer Museum
Stichting Omgevingseducatie Gooi, Vecht- en Eemstreek
Werkgroep klederdrachten Eem en Gooiland
Singer Museum, Laren
Stichting Vrienden van het Nederlands Vestingmuseum, Naarden

Redactie

mw C.M. Abrahamse
Diependaalselaan 294
1215 KH Hilversum
035-6292646 (kantoor)

drs Maria W.J.L. Boersen
A. Paulownalaan 5
1412 AK Naarden
035-6946926

dr J.D.C. Branger
Postiljon 56
1251 TM Laren
035-5310823

D. Dekema
Drossaard 30
1412 NS Naarden
035-6940760

L.R. Huese-Rommerts (secretaris)
Van Gelderlaan 74
1215 SP Hilversum
035-6219279

dr P.H.D. Leupen
Burg. Lambooylaan 15
1217 LB Hilversum
035-6245704

E.E. van Mensch (voorzitter)
JHB Kockkoekstraat 26
1214 AD Hilversum
035-6292826 (kantoor), 035-6234913

J.A.M.Y. Bos-Rops (geb. 1951) studeerde geschiedenis aan de Rijksuniversiteit te Groningen en volgde daarna de archiefopleiding in Den Haag. In 1993 promoveerde zij in Leiden op *Graven op zoek naar geld. De inkomsten van de graven van Holland en Zeeland (1389-1433)*. Zij publiceert over onderwerpen uit de laat-middeleeuwse geschiedenis en het archiefwezen. Zij is sinds 1977 werkzaam in het archiefwezen, op dit moment als rijksarchivaris in de provincie Noord-Brabant.

Lida Calis (geb. 1948) is geboren en getogen in Blaricum. Stammt uit Erfgooiersgeslacht. Zij heeft van jongs af aan belangstelling voor de kunst- en cultuurhistorie van Blaricum en is lid van de Historische Kring Blaricum. Zij studeerde kunst-, cultuur- en wetenschapsstudies aan Hogeschool Holland en de Universiteit van Maastricht en woont in Eindhoven.

In augustus 1994 nam zij het initiatief tot het oprichten van de Stichting Couleur Locale in Blaricum. In september van dat jaar ging het project *Blaricum Centraal, zijn cultuurhistorische plekken van dichtbij* officieel van start (zie TVE 13e jrg. nr.1, p.19). Binnen dit kader doet de stichting onderzoek naar kunst- en cultuurhistorie van Blaricum vanaf 1870. Door middel van publicaties, culturele programma's, exposities, muziekavonden, lezingen, wandelingen en reizen wil de stichting zichtbaar maken wat zich op kunst- en cultuurgebied in Blaricum heeft afgespeeld en dit actualiseren op originele locaties. Via het Oral History-project worden op audio en video verhalen vastgelegd van personen die verbinding hebben met de cultuur van Blaricum.

Jaap Harten (geb. 1930) schreef poëzie, verhalen en romans. Hij werd geboren in Blaricum, Berkenlaan 4, nu Dr. Catzlaan. Zijn liefde voor zijn geboortedorp en de omgeving heeft hij in vele gedichten verwerkt. Hij bracht zijn vroegste jeugd in Blaricum door:

*Mijn geboortedatum werd
geschreven in een dorp
dat rook naar hooi
en paardehaar: het was
acht uur in de morgen
en de zon, als een
complimenteuze fotograaf,
stond het landschap te bekijken
van ademloze september*

Uit: *Beweging van het jaar*, uitg. A. Stols.

Jaap Harten debuteerde in 1954 met de bundel *Studio in daglicht*, poëzie waarin de beeldspraak van de

Vijftigers nadrukkelijk doorklinkt. Zijn bijzondere belangstelling gaat uit naar de zelfkant van de samenleving: kermisvolk, vaudeville, cabaret.

Zijn roman *de getutoeerde Lorelei* (1971) werd veelvuldig herdrukt. Blaricumse jeugdherinneringen werden onder meer verwerkt in *Operatie montycoat* (Querido 1964), waarin een hoofdstuk over de actrice Else Mathys en in *Garbo en de broeders Grimm* (De Bezige Bij, 1969), een brievenboek waarvan de brieven onder meer gericht zijn aan de dichteres Fritzi ten Harmsen van der Beek, de kunstenaar Oskar Lens en de schrijvers Remco Campert en Gerard Reve. Voor dit proza ontving hij van de Jan Campert stichting de Vijverbergprijs. De gemeente Hilversum kende hem de Cultuurprijs toe voor zijn poëzie. In de loop van dit jaar verschijnt zijn roman *De muziekkapel van Frau Roll*. Hij woont in Den Haag.

Marcus van der Heide (geb. 1943). Classicus. Schreef diverse artikelen over schrijvers en musici in het Gooi. Auteur van het in 1984 verschenen boek *Bussum door schrijversogen*. Naast auteur ook pianist en organist. Heeft als uitgeverij Gooibergpers publicaties uitgegeven o.m. *Schilderachtig Gooiland* van J.H. Biegel (1987), *Dagboek van A.F. Pieck 1917-1920* (1993) en *Kronkelwegen, verslag van een dementeringsproces* van Anna Maria Makker (1995) en *Dag Woensdag, de opnamedag van een dementerende* van Nannie Blinxma (1997). Woont in Bussum.

H.A. Kos (geb. 1969). Nazaat van niet-scharende erfgooiers. Grote belangstelling voor de geschiedenis van het Gooi. In 1996 afgestudeerd in de Middeleeuwse Geschiedenis aan de Universiteit van Amsterdam. Onderwerp van de scriptie was de exploitatie van het goederenbezit van het adellijk jufferenstift te Hoog-Elten (968-ca. 1450). Centraal stond daar de vraag of het stift haar goederen op klassieke wijze exploiteerde.

Verantwoording illustraties

(waar niet bij afbeelding vermeld)

Omslag en titelpagina Goois Museum

Eemnesserweg

pag. 197, 198 Goois Museum

pag. 199 Jan Noorda, Blaricum

M. Vermeulen

afb. 6 en 7 T. Braas

overigen van de auteur

FLAVA

art gallery

"Gooiersgracht", 45 x 85, olieverf op doek, Johan Meijer, Blaricum, 1885 - 1970

- ◆ 19e / 20e eeuwse traditionele schilderkunst
- ◆ inkoop / verkoop / schoonmaak / restauratie
- ◆ speciale aandacht voor Gooische schilders / lokaties

Werken van o.a.:

C. Artz, C. Bouter, B. Brouwer, D. Schulman, J. Meijer,
J. Knikker, A. Knikker, H. Dekker, G. Delfgaauw, G. Munthe,
D. Smorenberg, W. Vester, A. Verhoesen,
G. v. Emmerik, P.A. Schipperus, W. v. Soest, H. v. Moerkerken.

*Openingstijden: woensdag: 13.00 - 17.00
vrijdag: 14.00 - 18.00 en 19.00 - 21.00 / zaterdag: 13.00 - 17.00*

Kapelstraat 26, 1404 HZ Bussum, Tel/Fax: 035 - 6 91 43 50

Uitgeverij Verloren ^B_V

MAAKT GESCHIEDENIS

Larenseweg 123 – 1221 CL Hilversum – ☎ 035-6859856 – ✉ 035-6836557

UITGEVER VAN DE NODIGE BOEKEN OVER HOLLAND, HILVERSUM
EN VELE ANDERE HISTORISCHE UITGAVEN. UIT DE CATALOGUS:

Bedevaartplaatsen in Nederland. Deel 1: Noord- en Midden-Nederland.

Samenstelling en redactie PETER JAN

MARGRY en CHARLES CASPERS

886 blz., gebonden, geïllustreerd, ISBN 90-6550-566-0, f144,-/Bf2880

Meer dan 100 onderzoekers hebben een bijdrage geleverd aan het project 'Bedevaartplaatsen in Nederland', in 1993 gestart in het Amsterdamse P.J. Meertens-Instituut. Hun beschrijving van de bedevaartcultuur van de vroege Middeleeuwen tot 1997 zal resulteren in een standaardwerk dat door zijn omvang en diepgang uniek in de wereld is. Het lexicon, dat uit drie delen zal bestaan, biedt een ongekennde schat aan feiten en beeldmateriaal over alle getraceerde 750 heilige of bedevaartplaatsen. Elk deel bevat zo'n 250 lemma's (bedevaartplaatsen), ca. 1000 illustraties en aparte kleurenkaternen.

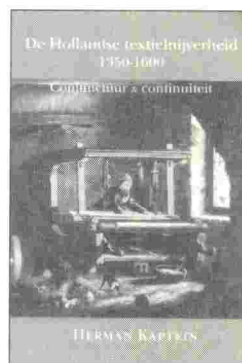
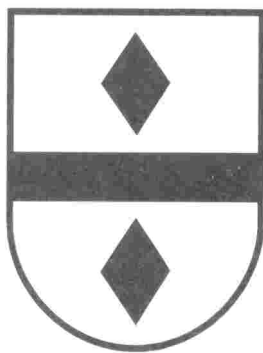
In dit eerste deel worden de bedevaartplaatsen beschreven uit Noord- en Midden-Nederland. Deel 2 (Noord-Brabant) verschijnt eind 1998, deel 3 (Limburg) begin 1999. In het eerste deel is tevens een algemene inleiding opgenomen met betrekking tot alle drie de delen en wordt uitvoerig rekenschap gegeven van de opzet en de werkmethoden van het project.

HERMAN KAPTEIN, *De Hollandse textielnijverheid 1350-1600. Conjunctuur & continuïteit*

AHR KS 35, 288 blz., geïllustreerd, ISBN 90-73941-17-2, f49,-/Bf980

Historici hebben 90 jaar lang niet willen tornen aan het beeld dat Posthumus in zijn *De geschiedenis van de Leidsche lakenindustrie* schetste. Het conjunctuurverloop van de Hollandse lakenindustrie wordt grotendeels vereenzelvigd met dat van Leiden. Dat wil zeggen dat de 15e eeuw als een periode van bloei voor de gehele Hollandse lakenindustrie wordt gezien, terwijl de 16e eeuw verval te zien gaf. Aan het eind van die eeuw was er nog maar weinig over van de Hollandse textielnijverheid. Alleen de komst van grote aantallen immigranten uit de Zuidelijke Nederlanden en de invoering van de 'nieuwe draperie' heeft deze van de ondergang gered.

In dit boek wordt deze overheersende visie op het sterfproces van de 'oude draperie' ter discussie gesteld. Kapteins andere benadering levert een nieuw en op sommige onderdelen zeer verrassend beeld op van de ontwikkeling van de Hollandse textielproductie. Men zou zelfs kunnen zeggen dat zich in dit boek een paradigmawisseling voltrekt!

Uw boekhandelaar kan U informeren over onze uitgaven, ook over de Hilversumse geschiedenis. Als U dat wilt zetten wij U graag op onze verzendlijst.

